

szombat

1999. december

A Magyar Zsidó
Kulturális Egyesület
folyóirata.

Megjelenik évente tízszer.

Szerkesztőbizottság:

Dési János
Itamár János-Keszt
Kovács András
Seres László
Székely Gábor
Tatár György
Turán Tamás

Szerkesztőség:

Szántó T. Gábor
(főszerkesztő)

Gadó János, Novák Attila

A megjelenést támogatja:
Magyarországi Zsidó Örökség
Közalapítvány,
Nemzeti Kulturális
Alapprogram

A héber és jiddis szavak
átírása a szerzők felfogását
tükrözi.

Terjeszti a HÍRKER Rt.,
NH Rt., a Kiadói Lapterjesztő
Kereskedelmi Kft
és a Sziget Rehabilitációs
Kisszövetkezet
Izraeli képviselő:
Pirsum Chen
43 King George St.
Jerusalem
Tel.: 972-2-6222121

A kéziratok szerkesztése
lezárult:

1999. november 17-én.

Szerkesztőség
és kiadóhivatal:

1065 Budapest, Révay u. 16.
Bálint Zsidó Közösségi Ház,
234-es és 235-ös szoba.

Telefon:

311-9214/136, 137

Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Szerkesztőségi órák
és hirdetésfelvétel:
csütörtökönként
16 és 17 óra között.

Lapunk e-mail címe:

szombat@elender.hu

Címünk az interneten:

http://www.c3.hu/~szombat

Előfizethető

a kiadóhivatalban,
illetve postautalványon
az OTP

11709002-20066703

„Szombat” számú alszámlán.

Lapengedély száma:

III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Nyomta: Szikra Lapnyomda

T A R T A L O M

HAZAI DOLGAINK

- 2 Olvasóink írják
- 3 Yosef Chaim Yerushalmi:
Megfontolások a felejtésről
- 8 Aranyvonat az alagútban
- 13 Műkincsvadászat
– Mrávik Lászlóval beszélget
Winter Péter
- 14 Kárpótlási fejlemények
- 15 Huszonhat fő részvételével
- 16 „Ezután minden másképpen
lesz” – Beszámoló a Mazsihisz
1999. november 7-én tartott
küldöttgyűléséről (g.j.)
- 17 Mégis, kinek az érdeke? (jég)

VILÁG

- 18 Holocaust és tömegkultúra –
Steven Spielberg és a Shoah
Alapítvány vitatott sikerei
(Gadó János)

IZRAEL

- 21 Izraeli arabok – Lojális
kisebbség, vagy időzített
bomba? (Bányai László)
- 23 A távközlés privatizálása

HAGYOMÁNY

- 24 Szászné Scheer Ibolya:
Chanukagyertyák
a konyhaablakban

KULTÚRA

- 26 Röhrig Géza: sáchrisz
- 28 A Rebbe mint fikció
(Rácz Péter)
- 29 Csepeli György: Párhuzamosok
találkozása – Gondolatok
Forgács Péter filmjeiről:
Örvény, Privát szocializmus
- 32 A dunai exodus (Mezei Márk)

Summary

In June 1945 the American troops held up a train in which the Nazi Hungarian (Arrow Cross) Government tried to smuggle to the West, away from the Russian Army, the valuables stolen from the deported Hungarian Jews. The 44 wagons load of valuables, worth billions of today's dollars, was never returned to their rightful owners: a smaller part of it was stolen, or American officers "used" them, a larger part was auctioned in the United States. We publish excerpts from the study of the working group researching the destiny of the "golden train".

In his essay entitled *Reflections about forgetting Yoseph Chaim Yerushalmi* writes about the Jews' relation to memory.

The Hungarian negotiators handed over a list of about 90.000 items to their Russian partners at the negotiations aiming at settling the issue of the works of art taken from Hungary to the Soviet Union after 1945. According to **László Mrávik**, art historian and expert of the issue, the chances of the Hungarian claims are not very good, as most of them could not have been justified with documents. The reason for this is the fact that the researchers in Hungary often came up against the resistance of the archivists.

The main topic of discussion at the general assembly of the official Jewish community was the establishment of a regional body.

The president of the new regional association is **Péter Feldmájer**, who lost by one vote at the previous presidential election. The leaders of the community have warned the initiators against "breaking up the unity". Feldmájer's critics maintain that for him the important thing is not the regional initiative, but keeping his person in the fore. He did this by a loud campaign against an anti-Semitic book, thus giving large publicity for the anti-Semitic writing.

The American Jewry and through it the American media have played a significant role in the fact that the tragedy of the Jews during World War II, the Shoah came to the fore of public interest world wide – writes **János Gadó** on Steven Spielberg's Memorial Foundation for Shoah Survivors. The price to be paid is, however, that the issue today is discussed not in the language of the European intelligentsia but that of the American mass media. The Europeans might find this tasteless and megalomaniac, as did **Henryk Broder**, criticising Steven Spielberg, the founding father of the Foundation in the September 13 issue of the German magazine, *Der Spiegel*.

György Csepeli and **Márk Mezei** summarize the work of **Péter Forgács**, who reconstructs 20th century Hungarian history from amateur films in the light of the Hungarian Jewish bourgeois life.

Olvasóink írják

Korántsem tréfás állítás

Figyelemmel szoktam olvasni a hoz-
zám sajnos csak hébe-hóba eljutó, való-
ban érdekes-értékes lapot. A 7. (szep-
temberi) számban nem kis meglepetés-
sel olvastam Novák Attila beszélgetését
Tatár és Rózsa Attkkal, Izraelről és Ma-
gyarországról stb.

A keleti és az askenázi „törzsek” problé-
máját a filozófusnak bemutatott Tatár
úr „tréfásan” megérdeklődte egy... szin-
tén „tréfásan” válaszoló katonatisztól.
Lehet, hogy a kérdező és a megkérdezett
szemében az adott válasz – egy életvesz-
élyes bevetésben a katonák az elsőtől az
utolsóig spanyol vagy „keleti” zsidók, míg
a tervezők és az irányítók askenázi-euró-
pai származásúak – „tréfás”.

A tényvalóság viszont nem tréfás. A
katonatiszt válasza – hogyan is fejezzem
ki magam – tudatosan valótlan állítás.
Erősebb kifejezéssel: ostobaság a javá-
ból. (Három évig tényleges, további har-
minchárom évig tartalékos szolgálatot
teljesítettem az izraeli hadseregben, és
tudom, miről lehet, miről szabad – s fő-
leg: miről illik – csakugyan tréfálkozni.)

Filozófusunk – az általa kétségtelenül
ismert „si tacuisses...” közmondás szelle-
mében – himevét öregbithette volna, ha
a fenti ostobaságról – hallgat.

Tisztelettel és nagyrabecsüléssel

Cví Erez
Dvir doar haNegev kibuc
Izrael

A szervezet némi töprengésre ad okot

Ha a *Szombat* hiteles módon jellemez-
te a nyáron alakult és konzervatívnak
mondott Zsidó Közéleti Uniót, akkor ez a
szervezet némi töprengésre ad okot. Már-
pedig az alapító nyilatkozatból közölt idé-
zetek hiteleseknek tűnnek.

Ezzel az unióval tudomásom szerint el-
ső ízben lép porondra olyan, egyértelmű-
en politikai jellegű zsidó szervezet, amely
politikai jellegét és tevékenységét a ma-

gyar közéletben és annak problémáival
kapcsolatban kívánja érvényesíteni. Leg-
alábbis 1945 óta ez nóvum. A cionista
szervezetek ugyan politikai jellegűek
(azok is voltak), de ezt a mivoltukat a cio-
nista világmozgalmon belül, a leendő zsi-
dó államra vetítve, vagy a már létező zsi-
dó államra és az izraeli társadalomra vo-
natkoztatva jelenítették, ill. jelenítik meg.

Természetesen az a körülmény, hogy
eddig nem volt Magyarországon belpoliti-
kai irányultságú zsidó politikai szervezet
vagy párt, még egymagában nem zárja ki
ilyennek a létjogosultságát. Habár leg-
alábbis elgondolkoztató, hogy a magyar
zsidóság a magyar belpolitikát illetően
csak hitközségei és kulturális szervezetei
révén, szűkre szabott tárgykörben szólalt
meg, egyebekben pedig a magyar politi-
kai pártok és közéleti fórumok adtak ter-
et a magyar zsidóság egyedeinek a poli-
tikai tevékenységhez.

Ami az uniót a szememben gyanússá
teszi, az „elfogatlanságnak” az az igé-
nye, amely ezt a szervezetet az alapító
nyilatkozat szavai szerint majd az összes
többi zsidó szervezettől megkülönbözte-
ti. És gyanús előttem az a célzás is, mi-
szerint a magát szocialistának vagy libe-
rálisnak valló zsidó értelmiség „napi poli-
tikai célokra” használta fel az antiszemi-
tizmustól való félelmet.

Jómagam a szocialisták és liberálisok
erélyét a politikai antiszemitizmussal
szemben inkább keveselni, mint sokalla-
ni voltam kénytelen a rendszerváltás kez-
dete óta. És ez többé-kevésbé érvényes a
szocialista vagy liberális zsidó értelmisé-
giekre is, sőt nemegyszer épp köreiből
jelentkeztek a túlságos tolerancia és en-
gedékenység hangjai. Nagyon rossz ízű-
nek érzem, sőt inszINUÁCIÓNAK tartom azt
a kijelentést, hogy zsidó értelmiségiek
„napi politikai célokból” manipulálták
volna a félelmet az antiszemitizmustól.
Ez nem jár messze a jobboldali antisze-
miták részéről hangoztatott gyakori rága-
lomtól, miszerint a zsidók (és a velük
nagyjából azonosított „liberálbolsevis-
ták”) élesztgetik az önmagában nem is lé-
tező antiszemitizmust...

Ha a ZSKU az antiszemitizmus elleni
küzdelem terén önmagát kívánja egyedül
hitelesnek felmutatni, miközben leszerel-
ni igyekszik ezt a küzdelmet, akkor nagy-
yon szomorú szerepre vállalkozik.

Mándrucz Sándor
Budapest

Búcsú

Miután a *Szombat* szerkesztőivel
éles politikai vitába keveredtem, nem
látom értelmét, hogy továbbra is az
alapítványi kuratórium tagja marad-
jak. Megbízásomról ezennel lemondok,
egyben megköszönöm a meg-
tisztelő bizalmat. Amikor a tagságot
annak idején köszönettel elfogadtam,
szándékom az volt, hogy támogatás-
hoz segítsen a mai véleményem sze-
rint is értékes lapot. A jelenlegi körü-
lmények között a nevem aligha jó
ómen, tehát ez az ok megszűnt.

Egyébként mély elégedettséggel
látom, hogy az immár kuratóriumok-
tól, pályázatoktól stb.-stb. nem feszé-
lyezett jobboldali kultuszminiszter
(a *Hitel* és a *Magyar Demokrata* tár-
saságában) megsegítette a *Szombat*
kiadóit és szerkesztőit – meg a jobb-
oldali-kormánypárti Zsidó Közéleti
Unió is szerencsésen megalakult a
napról napra radikálisabb *Magyar
Nemzet* házi szerzőjének vezetésé-
vel – úgyhogy énram nincs többé
szükség. Ez nagy megkönnyebbülés.
Sok sikert, jó munkát kíván (bár né-
mi fejcsóválással) hű olvasójuk:

Tamás Gáspár Miklós

*

A *Szombat* szerkesztői sajnálattal ve-
szik tudomásul Tamás Gáspár Miklós
lemondását. Távozásának okait bár
értjük, indokait nem tartjuk elégsé-
gesnek. Megjegyezzük, hogy az NKA
miniszteri különkeretéből nemcsak a
Szombat, a *Hitel*, a *Magyar Demokrata*,
hanem több más orgánium mel-
lett a TGM által szerkesztőbizottsági
tagként jegyzett *Magyar Filozófiai
Szemle* is részesült. Reméljük, annyira
nem következetes, hogy ezért on-
nan is távozzon.

Nézetkülönbségeink ellenére TGM
filozófiai és publicisztikai munkás-
ságát a szellemi élet fontos és meg-
kerülhetetlen részének tekintjük,
ezért – kormányok ide vagy oda –
továbbra is várjuk nagy erudícióval
papírra vetett írásait. Harag nincs,
csak békés elválás.

*Műbútorasztalos vállalja
antik, stílbútorok
javítását, restaurálását,
kárpitósmunkával is.
Tel.: 06/30/944-2206.*

**Magas összegű életjáradékot fizetne
korrekt, becsületes tanár házaspár
a Lauder Iskola környékén, kertés házban lévő
lakásért vagy házért. Tel.: 200-3895**

YOSEF CHAIM YERUSHALMI

Megfontolások a felejtésről*

Tapogatózó előjáték

Hónapokkal ezelőtt hallottam említeni valamit egy azalatt megrendezésre kerülő konferenciáról, amikor én éppen Franciaországban leszek majd, de mivel semmi többet nem hallottam róla, el is felejtkeztem az egésztől.

A tényleges meghívás pontosan akkor ért utol New Yorkban, amikor befejeztem a szemesztert a Columbián, és készülni kezdtem, hogy első ízben adjak elő az École des Hautes Études-on. A téma: „Usages de l’oubli” – „A felejtés gyakorlata”. Nem, nem olvastam félre...

A tapogatózásképp rám kiosztott téma: „Az emlékezet hipertrófiája; A történelem elfelejtése.” Ezt el kell utasítanom. Ha egyáltalán, akkor már inkább „Az emlékezet atrófiája; A történelem hipertrófiája.” De jobb, ha egyáltalán nem adok címet, vagy legalábbis a lehető leghomályosabbat. Szívem mélyén valójában sokkal jobb néven venném, ha a felülmúlhatatlan Jacques Le Goff beszélne, én meg csak némán hallgatnám. De hát ez reménytelen. Miután az emlékezetéről már írtam, most nyilván a felejtésről beszélve kell vezekelnem elbizakodottságomért. Reszketve hajtom meg fejemet a sors előtt. Mit is mondhatnék olyat, amit írásaimban még ne mondtam volna el?

Kezdeti rémületemen valamit csillapított egy véletlen egybeesés, melynek babonás módon a kedvező ómen értelmezését adtam.

Mindössze néhány nappal azt megelőzően, hogy a konferenciáról szóló értesítés eljutott volna hozzám, meg-

szereztem és széleseben magamba kebeleztem a nagy orosz pszichológus, Alexander Romanovics Luria két könyvét. Az egyik: *The Man with a Shattered World: The History of a Brain Wound* (Ember szétzúzott világgal: egy agysérült története). A másik: *The Mind of a Mnemonist: A Little Book about a Vast Memory* (Egy emlékezőművész elméje: kis könyv egy roppant emlékezetéről).¹ Mint talán tudják, mindkettő esettanulmány, a pszichiátriai irodalom klasszikusai. Egymás tükröképeit alkotják. Nos, legalább lesz miről gondolkodom a Párizs felé tartó repülőgépen...

I.

A szétzúzott világú ember a második világháború alatt kapott fejlődést a szmolenszki csatában. Bár sebesülését túlélte, elveszítette emlékezetének nagy részét, magát az emlékezésre való képességét. Rettenetes akaraterővel és hihetetlen erőlkövéssel elkezdett írni, naponta csupán néhány mondatot, valami huszonöt éven keresztül. Lassú, kinkeserves munkával képessé vált visszazerezni töredékeket a múltjából, s még valamelyest értelmes keretbe is tudta rendezni őket. Jóllehet e tevékenység valamilyen törekeny kapcsolatot biztosított számára az élettel, a normális élet megtagadtatott tőle. Egy adott ponton így kiált fel: „Nem emlékszem semmire, abszolúte semmire! Összefüggés nélküli információmorzsák... ez minden! Semmilyen valóságos tudásom nincsen semmiről. A múltam egyszerűen ki lett törölve!”

Vele szemben az emlékezőművész gyermekkorá óta olyan bámulatos emlékezettel lett megáldva, amely megdöbbenette mind az őt tanulmányozó pszichológusokat, mind a közönséget, amely csodájára járt színpadi teljesítményeinek.

A szmolenszki sebesült tragédiája nem lep meg bennünket; hozzászoktunk, hogy az amnéziát patológikus jelenségnek lássuk. Ám az emlékezőművész jelensége nem kevésbé patológikus. Míg az agysérült katona nem volt képes emlékezni, az emlékezőművész felejtetni nem tudott. S így az olvasás a legnagyobb nehézségeket okozta neki, nem azért, amiért a szmolenszki sebesültnek, aki elfelejtette a szavak jelentését, hanem mert valahányszor olvasni próbált, más szavak és képek hullámai áradtak fel a múltból, s fojtották el a kezében tartott szöveg szavait. Az általa „S”-nek nevezett emlékezőművésszel kapcsolatban Luria tömören így foglalja össze a problémát:

„Közülünk sokan bajlódnak azzal, hogyan javíthatnának emlékezőképességükön; egyikünket sem foglalkoztat az a kérdés, hogyan felejtünk. »S« esetében azonban pontosan az ellenkezője az igaz. Számára az a legnagyobb kérdés, s egyben a legkinzőbb is, hogyan tanulhatna meg felejtetni.”²

Kikerülhetetlenül Nietzsche ötlük az eszünkbe, aki már 1874-ben a betegség terminusaiban hirdette meg a historicizmus válságát: „...mindannyian sorvasztó történelemlázban szenvedünk, és legalább annyit fel kellene ismernünk, hogy szenvedünk tőle.”³ Majd tovább: „...az azonban teljességgel lehetetlen, hogy felejtés nélkül egyáltalán éljünk.”⁴ S végül, e kezdeti kitérések után a higgadt megfontolás: „...hogyan tudunk-e ugyanúgy kellő időben feledni, ahogyan kellő időben emlékezni; hogy erős ösztönrel kiérezzük-e, mikor szükséges történetien, s mikor történetietlenül érzékelnünk. Pontosán ez az a tétel, amelynek vizsgálatára az olvasót meghívjuk: a történeti és a történetietlen egyaránt szükséges valamely egyén, nép vagy kultúra egészségéhez.”⁵

Hát igen. Az olvasó egyetértően rábólint, hiszen az állítás voltaképpen közhelyet fejez ki. A dolog bizonyítottan is látszik. Azt mondhatnánk, az egészség valahol az emlékezőművész és a szmolenszki sebesült között található. Ám ha valóban szükség van mind az emlékezésre, mind a feledésre, hol húzandó meg köztük a határ? Ezen a ponton Nietzsche cserben hagy minket. Mennyi történelemre legyen igényünk? És miféle történelemre? Mire emlékezzünk, mennyi felejtést engedélyezhetünk magunknak, mi az, amit el kell fe-

* Részletek a szerző „Zakhor: Emlékezz!” címmel a téli könyvvásárra, az *Osiris kiadónál* megjelenő könyvéből, mely a Haraszti György által szerkesztett *Judaiztika* sorozatban jelenik meg. Az itt közölt részlet előadásként hangzott el 1987. június 3-án, Royaumont-ban.

lednünk? Ezek a kérdések ma éppoly megoldatlanok, mint amilyenek akkor voltak; csak talán még sürgetőbbekké váltak. S attól tartok, rövidesen megtárgyalandó okokból itt sem fogjuk megoldhatni őket, ahogyan a belátható jövőben sem.

II.

De máris túlságosan előresiettünk. Az általunk használt fogalmi nyelv még éretlen: a „feledés” fogalmához mindaddig nem tudunk egyértelmű jelentést rendelni, míg egyidejűleg nem tisztáztuk, mit is értünk pontosan „emlékezésen”. Ezért ideiglenesen különbséget fogunk tenni emlékezet (mnémé) és visszaemlékezés (anamneszisz) között. Szándékunk szerint emlékezetnek tekintjük a lényegileg megszakítatlan, folyamatosan meglévő emlékezést, anamnésisnek pedig az arra történő visszaemlékezést, amit elfelejtettünk. Rendes zsidó szokás szerint e terminusokat természetesen a görögöktől kölcsönöztém, jelesül Platónról, akinél nem a történelemre, hanem az örök ideák filozófiai megismerésére vonatkoznak. Figyelmen kívül hagyva azt az igen csekély számú embert, akiknek lelke az ideák világának születés előtti emlékezetéből megőrzött némi nyomot, minden igazi megismerés anamnésis, minden igazi tanulás az arra való visszaemlékezés erőfeszítése, amit elfelejtettünk. Ennek egy nagyon érdekes párhuzamát találjuk a Talmudban (*Niddah* traktátus), ahol azt olvashatjuk, hogy az anyaméhben nyugvó magzat még ismeri az egész Tórát, és belátja a világot egyik végétől a másikig. Ám a megszületés pillanatában egy angyal érkezik, aki kezével meglegyinti a gyermek száját (a későbbi legenda szerint megcsókolja), mire az nyomban elfelejt mindent, és (sajna) újra kell tanulnia a Tórát. Mivel a jelenlevők közt számos tudós akad, aki sokkal jobban ismeri a görögöket nálam, szokásom szerint a zsidókkal fogom kezdeni, és csak azután fogom magam kifelé dolgozni mind általánosabb megfontolások felé.

III.

„A felejtés gyakorlata.” A héber Bibliában hiába keressük. A Biblia egyedül a feledéstől való rettegést ismeri. Itt a felejtés, az emlékezés ellentéte, mindig

valami negatív, a voltaképpeni bűnnel azonos, amiből az összes többi bűn fakad. A *locus classicus* valószínűleg a Deuteronomium nyolcadik fejezetében található:

„Vigyázz magadra, hogy el ne felejtkezzél az Úrról, a te Istenedről, meg nem tartván az ő parancsolatait, végzéseit, rendeléseit... Fel ne fuvalkodjék akkor a te szíved, és el ne felejtkezzél az Úrról, a te Istenedről, aki kihozott téged Egyiptom földjéről, a szolgágnak házából... Ha pedig teljesen megfelejtkezel az Úrról, a te Istenedről... bizonyosságot teszek e mai napon tiellenedek, hogy végképpen elvesztek.” (Deut. 8:11, 14, 19)

*Azt a meghökkentő
feltevést, miszerint
egy egész nép
nem csupán
figyelmeztethető
az emlékezésre, hanem
feltétel nélkül felelőssé is
tehető a feledésért,
szövegünk magától
értetődőnek tekinti.*

Azt a meghökkentő feltevést, miszerint egy egész nép nem csupán figyelmeztethető az emlékezésre, hanem feltétel nélkül felelőssé is tehető a feledésért, szövegünk magától értetődőnek tekinti. Annyi bizonyos, hogy a kollektív felejtés legalább olyan problematikus fogalom, mint a kollektív emlékezet. Ha tisztán pszichológiai értelemben fogjuk fel, jóformán értelmetlenné válik. A szó szigorú értelmében véve népek, embercsoportok csak a jelentképesek elfelejteni, a múltat nem. Ez annyit tesz, hogy a csoportot alkotó individuumok megfelelkezhetnek azokról az eseményekről, amelyek a saját életük során estek meg; de képtelenek elfeledni az őket megelőző múltat, a szónak abban az értelmében, ahogyan egy individuális emberi lény feledkezik meg saját élettörténetének megelőző korszakairól. Amikor azt mondjuk, hogy egy nép „emlékezik”, valójában azt mondjuk, hogy a múltat tevékeny

módon továbbadták a jelen nemzedéknek, s az ezt a múltat jelentéssel bíró valamiként a magáévá fogadta. *S megfordítva, a nép „felejteti” fog, ha az a nemzedék, amely jelenleg a múltat birtokolja, nem nyújtja azt át a következő nemzedéknek, vagy ha e következő nemzedék elutasítja, amit kap, és nem adja tovább, ami ugyanezt jelenti.* A továbbhagyományozás megtörhet hirtelen, vagy egy felmorzsolódási folyamat során is. De az elv nem változik: egy nép soha nem „felejtethet” el valamit, amit előzőleg nem vett át.

Így hát a szmolenszki sebesült és az emlékezőművész csak bevezető metaforákként szolgálhattak számunkra, a továbbiakban már nem tarthatnak igényt arra, hogy kirtsunk mellettük. Amiképp a „nép élete” egy biológiai metaforát alkot, a „nép emlékezete” egy lélektani metaforát – hacsak nem fogjuk fel a csoportot egy kollektív lélekkel felruházott organizmusnak, amelynek működése minden ponton megfelel egy emberi személyének – vagyis hacsak nem olvassuk a történelmet Freud szemével, amikor is szembenézni kényszerülnénk a mára már diszkreditált pszicho-lamarckizmus következményeivel.⁶

IV.

Kollektív értelemben azt nevezzük feledésnek, amikor egy emberi csoport – szándékosan vagy csupán tétlenül, lázadásból, közönyből vagy tunyaságból, vagy valamilyen, az összefüggéseket széttepcő történelmi katasztrófából kifolyólag – elmulasztja múltról való tudásának továbbadását az utódok felé. *Mindazok a figyelmeztetések, amelyek a zsidó népet „emlékezésre” intik, s óva intik a „feledéstől”, tökéletesen hasztalanok lettek volna, ha a rítusokat és történeti elbeszéléseket nem kanonizálták volna „Tórává” – betű szerint „tanítás”, a kifejezés legtágabb értelmében – s ha a Tóra nem újult volna meg mindig újból mint „hagyomány”.*

ELSŐ SZÖVEG:

„Mózes kapta a Tórát a Szinájrról és továbbadta Josuának, és Josua a véneknek, és a vének a prófétáknak, s a próféták továbbadták a Nagy Gyülekezet férfiúinak.”

Ez az *Avot* című misna nyitó mondata, amely meghirdeti a „hagyomány láncának” (*salselet ha-kabalah*) farizeusi

felfogását, amely meghatározó volt a teljes talmudi koron keresztül egészen a középkor végéig. Amilyen lakonikus a megfogalmazása, olyan lényegi módon tűnik számomra megragadni a kollektív emlékezet természetét mint elfogadás és továbbadás kettős mozgását, amely folyamatosan hajtja magát előre a jövő felé. Ez a folyamat a csoport *mnémé-jének*, emlékezte folytonosságának a kovácsa, amely a láncot alkotó láncszemek folytonossága, nem egy selyemfonalé. A zsidók nem voltak emlékezőművészek. Készséges elfogadók és nagyszerű továbbadók voltak.

MÁSODIK SZÖVEG (Babilóniai Talmud, *Sabbat* traktátus 138a):

„Mikor tanítóink beléptek Javne szőlőskertjébe, azt mondták: elfeledtetik a Tóra Izraeltől, mert megmondattott (Amosz 8,11:) *Ímé napok jönnek, azt mondja az Úr Isten, és éhséget bocsátok e földre. Nem kenyér után való éhséget, sem víz után való szomjúságot, hanem az Úr beszédének hallgatása után.*”

E sötét passzus egészen váratlanul, szinte rémitően hat. Nem magyarázható meg pusztán az általa idézett bibliai szöveg elkerülhetetlen értelmezéseként. Megértésének kulcsát az az idő és hely rejti magában, amely e hagyományt szavakba foglalta. A „Javne szőlőskertje” a Rabbí Jochanan ben Zakkaj által éppen akkor alapított tanházra utal, amikor a rómaiak elpusztították a Második Szentélyt, a zsidó emlékezet minden helye közül a legdöntőbbet. Javne volt a feledés ellen emelt erődítmény. Ott mentették meg a hagyományt, ott tanulmányozták, és ott formálták olyanná, amely biztosította folyamatos fennállását az eljövendő időkben. Nem ismerek semmit, ami tömörebben és elevenebben foglalná össze Javne korokon átnyúló hatalmát annál a ténynél, mint hogy miközben a pszichológus Freud, aki az öntudatlan ismétlés láncának kedvéért elvetette a „hagyomány láncát”, mint zsidó Freud még nagyon is értette és érzekelte annak a távoli eseménynek a jelentését. 1938 augusztusában, amikor az *Anschluss* nyomán éppen menekülőben volt bécsi Jeruzsáleméből, ösztönösen Javnéhoz nyúlt vissza világos vigaszpéldázatért, amelyet Anna Freudon át küldött a párizsi tizenötödik nemzetközi kongresszusra összegyűlt pszichoanalitikus diaszporának:

„...a (zsidó) nemzet politikai balsorsa megtanította őket arra, hogy egyetlen megmaradt tulajdonukat, szent irataikat megfelelően értékeljék. Közvetlenül azután, hogy Titus elpusztította a jeruzsálemi Templomot, Jochanan ben Zakkaj rabbi engedélyt kért, hogy Jabne-ban megnyithassa az első tóraiskolát. Ettől kezdve a Szentírás és a vele való foglalkozás tartotta össze a szét-szórót népet.”⁷

Pontosan így. Annál is különösebbnek tűnik ezért, hogy ama rettentő előrejelzést, miszerint a Tóra feledésbe merül majd, éppen azok tették, akik a jövő számára történő továbbhagyományozását megalapozták. Ők persze

*A hagyomány tehát
három alkalomról is tud,
amikor a Tóra –
egészeben vagy részeiben
– valósággal is feledésbe
merült, majd helyre lett
állítva. Az általános
jelentés nyilvánvaló:
amit a nép „elfeledett”,
az bizonyos feltételek
között visszaszerezhető.*

nem sejtették, hogy művük mennyire maradandó lesz majd. Amivel itt szembesülünk, nem is annyira előrejelzés, mint inkább a feledés veszélyében forgó Tórát illető saját egykorú félelmeiknek a kivetülése. De hát mit is jelentett a Tóra Javne bölcsei számára? Mindent egybevetve, a Tanítás bőségesen magába foglal történelmet is. Mégis, mint a rákövetkező vitákból nyomban kiviláglik, félelmeik nem erre a „történelemre” irányulnak, hanem a *halachára*, a Törvényre, ezt féltik a feledésbe merüléstől. Hogy számukra mit illet elsőbbség, az világos: az elsődleges érték a *halacháé*. S valóban, egyedül a *halacha* értékrendszerét érintő történelem az, amit az emlékezet megőrzött. A többi tekintetbe sem vették, „elfeledték”.

HARMADIK SZÖVEG (Babilóniai Talmud, *Szukah* traktátus 20a):

„...kezdetben (a múltban), amikor feledésbe ment a Tóra Izraeltől, fellépett

Ezra Babelből, és megalapította azt, és ismét feledésbe ment, és fellépett a bábéli Hillél, és megalapította azt, és ismét feledésbe ment, és felléptek Rabbí Chija és fiai, és megalapították azt.”

A hagyomány tehát három alkalomról is tud, amikor a Tóra – egészeben vagy részeiben – valósággal is feledésbe merült, majd helyre lett állítva. Az általános jelentés nyilvánvaló: amit a nép „elfeledett”, az bizonyos feltételek között visszaszerezhető. A felhozott három példából az első a legismertebb és a legjelentősebb. Nechemja (Nehémiás) könyvének nyolcadik fejezetében Ezra egybegyűjti a népet Jeruzsálemben, a Vizek kapujánál, egy olyan eseményre, amelyet leginkább a nemzeti visszaemlékezés gyakorlatának hívhatnánk. De mint minden kollektív anamnézis esetében, amit visszanyernek, az egyben át is alakul. A sátoros ünnep hét napja során Ezra és kísérei első ízben olvassák fel hangosan a Tóra teljes szövegét – a kifejezés itt Mózes öt könyvét jelenti – mint egyetlen folyamatos „könyvet” (*széfer*), nyilvánosan, az egész nép előtt, miközben a leviták elmagyarázzák annak jelentését. Arról van itt szó, hogy a történelemben első ízben lett szent szöveg egy nép közös tulajdonává, s nem pusztán annak papjaié. Szentírás született. Exegézis született. Az ókori Izrael vallása judaizmussá lett, és ezzel Javne lehetségessé vált.

V.

Mi nem a Vizek kapujánál, hanem Ro-yaumont-ban gyűltünk egybe, s nem terhelem Önöket tovább ósrégi szövegekkel. Azért tartam őket Önök elé, hogy mintákként – igaz, hiányos mintákként – szolgáljanak a kollektív emlékezet működésére, a feledés válságára, a kollektív anamnézisére – mindezek egy jellegzetes hagyományon belül, ahol az emlékezés és feledés problémája mindig is kiemelkedő szerepet játszott. Szövegeink vonatkoztatási terjedelme korlátozott: nem fedhetik le a felejtés egész területét. Nyilvánvalóan volt a felejtésnek olyan fajtája is, amelyet természeténél fogva forrásaink soha sem említenek, hiszen voltak olyan dolgok is, méghozzá hatalmas dolgok, amelyekről valóban és végérvényesen *megfeledtek*. Hogy csak egyetlen példát említsék: mi helyt a monoteizmus meggyökeresedett az ókori Izraelben, a pogány Közél-Kelet mitológiájának egész gazdag és félelme-

tes világa el lett fojtva és feledve, addig a mértékig, hogy az emlékezés nem őrzött meg belőle egyebet, mint prófétai karikatúráját, a merő bálványimádást, a fából és kőből készült élettelen alakok előtti leborulást.

Szövegeinket alkalmas mintáknak tekintem, mert az általuk felvetődő témák túllépnek a zsidó összefüggéseken, mivel a kollektív emlékezet és felejtés fenomenológiája lényegileg azonos minden társadalmi csoportban, ha a részletek nagyfokú változatosságot mutatnak is. A múlt bizonyos alapelemei – történetiek vagy mitikusak, gyakran mindkettő együtt – minden nép számára „Törává” válnak, szóbelivé vagy írottá, kanonizált, közös, konszenzust parancsoló tanítássá. S csak ha ez a „Tóra” „hagyománnyá” válik, csak akkor maradhat fenn. Minden csoportnak, minden népnek megvan a maga halachája, mert a halacha nem „Törvény”, nem nomosz a szó alexandriai, végképp nem páli értelmében. A héber főnév a halach, „menni, jámi” igéből származik, ezért a halacha – az ösvény, amin az ember halad, az út, a „Tao” – a rítusok és hiedelmek mindazon összessége, ami egy népnek az identitás és cél érzését nyújtja. A múltnak csak azokat a mozzanatait adják tovább, amelyeket alakító erejűeknek vagy példaszerveknek éreznek a népnek a jelenben megélt halachája szempontjából. A „történelem” többi eleme, mintegy a szó betű szerinti értelmében, lemarad, s eltűnik az „út szélén”.

Bizonyos válságokkor a népek anamnézisére is képesek, noha nem a csoport az, amelyik elindítja a folyamatot, hanem kiemelkedő egyénei vagy elitjei – az Ezrák és leviták, ha úgy tetszik. Minden „renaissance”, minden „reformáció” gyakran egészen távoli múltig nyúl vissza, hogy ott elfeledett vagy semmibe vett elemeket derítsen fel, melyekkel hirtelen megérzi az azonos rezgésszámot, a beleérzés azonosságát, az egymásra ismerést. Valamennyi efféle visszaemlékezés természetesen elkerülhetetlenül át is alakítja a visszacszerzett múltat valami újjá. Könnyörtelesen befeketíti a közbeeső múltat, feledésre méltóvá változtatja. Mindenesetre, ha teljesítménye nem ítéltetik tiszavirág életűvé, magának is hagyománnyá kell lennie, mindazzal együtt, amivel ez jár.

Noha a modern történetírás azt a tévkepzetet sugallja, hogy ő egyszerre

mnémé és anamneszisz, valójában sem kollektív emlékezetnek, sem visszaemlékezésnek nem tekinthető a fent tárgyalt értelemben, hanem merőben új vállalkozás. Az általa szakadatlanul előállított múlt alig felismerhető mindannak számára, ami még megmaradt a kollektív emlékezetből. Az a múlt, amit visszahoz, valóban elveszett múlt, de nem az, amiről úgy érezzük, hogy elvesztettük. Erről persze éppen elegendet írtam a *Zakhor*-ban, nem szükséges itt kifejtenem.

A modern történetész leválása a csoportjáról és annak emlékezetéről, nem egyszerre következett be. Amikor a 19. század történésze munkához látott,

Szövegeinket alkalmas mintáknak tekintem, mert az általuk felvetődő témák túllépnek a zsidó összefüggéseken, mivel a kollektív emlékezet és felejtés fenomenológiája lényegileg azonos minden társadalmi csoportban, ha a részletek nagyfokú változatosságot mutatnak is. A múlt bizonyos alapelemei – történetiek vagy mitikusak, gyakran mindkettő együtt – minden nép számára „Törává” válnak, szóbelivé vagy írottá, kanonizált, közös, konszenzust parancsoló tanítássá.

még mélyen gyökerezett népének organikus életében s az általa is osztott össz-európai kultúrában, az utolsó simításokat, csiszolásokat végző, emlékezetrestauráló munkásnak érezhette magát. Nem annyira tudósnak és történetírónak, mint inkább – s nem minden jogosultság nélkül – a történelem cselekvő részesének tudta magát. Útja során azonban módszerei olyan *anamneszisz*re is képesé tették, amely messze túllépi csoportjának felfogóképességét. Vizsgálódásai számára az egész múlt megközelíthetővé vált, s e totális múlt kutatásának nem lehet ellenállni. A tudományos objektivitásra irányuló növekvő vágya ugyanakkor megkövetelni tűnt tőle, hogy mind jobban távolodjék

csoportjának eleven szükségleteitől, s valójában saját tárgyától. Visszatekintve, mindkét tendencia szinte elkerülhetetlennek látszik. Így lett a történelem szakmává, független, mind lendülete-sebb száguldássá, míg végül Nietzsche fel nem állította a rosszindulatú daganat diagnózisát. Betegséggé lett, ami gyógyításként indult. S a sok hasonló közül ez csak az egyik.

A kérdés, amellyel fejtegetéseinket indítottuk – mekkora emlékezésre és mekkora feledésre van szükség – soha nem lesz megválaszolható magán a szaktudományon belülről, hiszen ez utóbbi nem az emlékezettel foglalkozik. Ez nem jelenti, hogy a modern történetírás ne volna szelektív, csupán annyit jelent, hogy válogatási elveit belső tényezők határozzák meg – a feltárt terület állapota, a bizonyítás koherenciája, a tárgyalás szerkezete. Elvileg tekintve azonban, magának a szaktudománynak a belső perspektívájából tekintve, a múlt egyetlen aspektusa sem méltatlan a kutatásra és a publikálásra, beleértve az egészen rejtett, apró részleteket is. S ennek természetesen így is kell lennie. Hiszen ha a múlt megismerésére törekszünk, ki szabhatná meg a priori, melyik tény az, amelyik értékeljen? Melyik gyakorló történettudó nem fordult még elő, hogy valami száraz és obskúrus monográfiában lelt rá arra a parányi, de életfontosságú láncszemre, amelyre átfogóbb témája miatt volt szüksége? A történész számára Isten valóban a részletekben lakik, noha az emlékezet tiltakozását nyújtja be az ellen, hogy a részletek válnak istenekké. Ebből a zsákutcából nincsen kiút, mert a lényeg valahol másutt rejlik.

Igazi problémánk az, hogy nekünk nincsen *halachánk*. Kafka vidéki emberéhez hasonlóan vágyakozunk a Törvényre, de az immár nem megközelíthető számunkra. Amit hosszú ideig a historicizmus válságának hívtak, csupán kultúránk, szellemi életünk válságának egyik visszfénye volt. Ha a rosszindulatú betegség valóban fennáll, forrásait nem a történeti kutatásban kell keresnünk, hanem annak a *halachá*nak az elvesztésében, amely tudja, mi az elsajátítandó, és mi a mögöttünk hagyandó, vagyis az értékeknek az a közössége, amely képessé tette miniket a történelem emlékeztetővé változtatására. Ezt a történész egyedül nem képes véghez vinni. Képes megírni a felejtés egy eddig megíratlan történetét –

ha így döntöttem volna, egy rövid fejezetét ma Önök elé tárhattam volna –, de nem mondhatja meg nekünk, mit kell elfelejtenünk, mert ez a *halacha* kiváltsága.

Disszonáns epilógus

E késői órán hirtelen félbeszakítom magam, s azon elmélkedem, miért okoz ilyen szokatlan nehézséget nekem ennek az előadásnak a megírása, miért ez a szakadatlan küzdelem. Az idő sürgetése, a New Yorkból Párizsba való átkelés nem magyarázza meg eléggően. Mint már oly sokszor megtettem, újra elismételtem magamban a konferencia címét, s ekkor váratlanul – úgy érzem – rájöttem, miért. Vállalom a kockázatát, hogy nyilvánossá tegyem.

„A felejtés gyakorlata.” A cím elbűvöl, leheletnyi paradoxonával tantaluzsi kinokat okoz, talán parányít mesterkéltséget is, de biztosan eredeti. Ám túl későn figyelek csak föl arra, hogy valami egészen mélyen mindvégig berzenkedett bennem ez a cím ellen. Egy belső hang azt suttogja: el tudsz képzelni egy efféle konferenciát Prágában vagy Santiago de Chilében?

S legnagyobb aggodalmamra, azon kezdek tűnődni, hogy vajon – akaratlanul és közvetve – nem járultam-e hozzá magam is e téma felmerüléséhez, amely most ilyen erős ellenérzéseket vált ki belőlem.

A *Zakhor* vége táján magamnak sajátítottam ki Jorge Luis Borges *Funes*, az emlékező-jét – Luria emlékezőművészenek regénybeli testvérét – a modern történetírás mértéktelenségének példázataként. Azóta arra lettem figyelmes, hogy némely olvasóm az egész könyvet úgy értette, mintha az a történelmi vállalkozás önmagában vett elvetése volna részemről, vagy mintha valamiféle nosztalgia volna a történelmi megismerés premodern módja iránt. Természetesen semmi ilyesmi nem állt a szándékomban, s gondom volt rá, hogy ezt nyíltan kifejezésre is juttassam. A *Zakhor*-ban az volt a célom, hogy éles különbséget tegyek a kollektív emlékezet és a történetírás között, s kétségtelenül az is, hogy hangsúlyozzam az utóbbi hipertrófiáját. Mindebből mit sem kívánok visszavonni. De egy olyan konferencia esetében, amely „A feledés gyakorlata” címet viseli, a világosság kedvéért ennek az utóiratnak kiegészítésképpen itt a helye.

A történetírás, emellett továbbra is kardoskodnom kell, nem pótolhatja a kollektív emlékezetet, továbbá annak jeleit sem mutathatja, hogy valamilyen alternatív hagyományt teremthetne, amelyben egy közösség osztozhatna. Ám a történelmi hivatás lényegi méltósága ettől még megmarad, s morális imperatívusza számomra sürgetőbbnek tűnik, mint valaha. Mert abban a világban, amelyben élünk, nem pusztán a kollektív emlékezet megfigyeltetése és a múlt tudatának hanyatlása a kérdés, hanem a valamilyennek megmaradt emlékezetet elkövetett agresszív erőszak, a rögzített történelmi emlékek szándékos elferdítése, mitológikus múltak koholása is a sötétség erőinek szolgálatában. A felejtés ügynökei ellen, a dokumentumok szétszaggatói, az emlékezet gyilkosai, az enciklopédiák átszerkesztői, a hallgatás összeesküvői ellen, mindazok ellen, akik Kundera emlékezetes képe szerint képesek festszóróval addig retusálni valakit egy fényképről, míg csak a kalapja marad – egyedül a történész állhat helyt, a tények, bizonyítékok, tanúbizonyságok iránti szigorú szenvedélyével, melyek hivatásának központi elemei.

A helyzet tehát úgy fest, hogy nem tudjuk meghúzni a határt a túl sok történelmi kutatás és a túl kevés között, mivel önmagunkon túl nem rendelkezünk *halachá*-val. Ha ennyi a választásunk, én a „túl sok” mellett tenném le a voksot inkább, mint a „túl kevés” mellett, mert a felejtéstől való félelmem nagyobb a túl sok emlékeztéstől való félelmemnél. Hadd sokasodjanak tovább a múltból megismert tények halmái. Emelkedjék csak tovább a könyvek és monográfiák árja, még ha egyedül a szaktudósok olvassák is őket. Heverjenek csak sok-sok könyvtár polcain az olvasatlan másolatok, ha valamelyiket elpusztítják vagy elköltöztetik, mások megmaradnak majd. Így ha valaki szükségét látja, rátalálhat, hogy ez vagy az a személy élt, ezek vagy azok az események valóban megestek, ez az interpretáció nem az egyetlen. S ha valakik egyszer valamikor képesek lesznek egy új *halachát* kikövecsolni, lesz mit átrostálniuk, és visszaszerzik, amire szükségük van.

Röviddel azelőtt, hogy elhagytam volna New Yorkot, Pierre Birbaum barátom elküldte nekem a *Le Monde* egy oldalát, amely beszámol egy felmérésről azzal kapcsolatban, vajon bíróság

elé kell-e állítani Klaus Barbie-t. A főkérdés a következőképpen hangzott: „Des deux mots suivants, *oubli* ou *justice*, quel est celui qui caractérise le mieux votre attitude face aux événements de cette période de la guerre et de l'Occupation?” (A következő két szó közül, *felejtés* vagy *igazságosság*, melyik jellemzi jobban az Ön hozzáállását a háború és a megszállás ezen időszakához?)⁸

Lehetséges volna, hogy az újságírók véletlenül valami fontosabbá botlottak, mint amit talán felfogtak? Lehetséges, hogy a „felejtés” ellentéte nem is az „emlékezés”, hanem az *igazságosság*?

Tűnődéseimet nyugtalanságban és magányosan jegyeztem le. Lehet, hogy igen távol esnek e konferencia tervezőinek elképzeléseitől. Ha így áll a helyzet, látogassa meg őket hamar a Feledékenységi Angyala.

Tatár György fordítása

Jegyzetek

¹ A. R. Luria, *The Man with a Shattered World*, ford.: Lynn Solotaroff, Oliver Sacks előszavával (Cambridge, Mass., 1987), uő.: *The Mind of a Mnemonist*, ford.: Lynn Solotaroff, Jerome Bruner előszavával (Cambridge, Mass., 1987).

² Luria, *The Mind of a Mnemonist*, 67. o.

³ F. Nietzsche, *A történelem hasznáról és káráról*, Budapest 1989, 28. o. (ford.: Tatár György).

⁴ Uo. 31. o.

⁵ Uo. 32. o.

⁶ Freud, *Totem és tabu, Rossz közérzet a kultúrában*, és mindenekelőtt *Mózes és az egyistenhit*. Lásd még a mindmostanáig eltűnt „metapszichológiai” szöveget 1915-ből, amely röviddel ezelőtt jelent meg *Übertragungsneurosen: Ein bisher unbekanntes Manuskript* címmel, ed. Ilse Grubrich-Simitis (Frankfurt 1985). Kétnyelvű kiadása: *A Phylogenetic Fantasy*, ford. Axel Hoffer és Peter T. Hoffer (Cambridge, Mass., 1987). A lamarckizmus kritikája általában, és Freud pszicho-lamarckizmusa különösen bőséges irodalmat sarjasztott. A leglényegesebb témákhoz lásd Stephen Jay Gould, *Ontogeny and Phylogeny* (Cambridge, Mass., 1977), 155-61. skk., valamint Frank J. Sulloway, *Freud, Biologist of the Mind* (New York 1979), 274. sk., 439. skk.

⁷ Freud, aki túl öreg és beteg volt már a részvételhez, csupán egy rövidke részt juttatott el Annához a *Mózes, az ember és az egyistenhit* című mű harmadik részéből („A szellemiség kiteljesítése”), amely az általunk idézett mondatokat tartalmazza. Lásd *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse und Imago*, 24 (1939), 6-9. o., valamint a kongresszus programját: *Korrespondenzblatt* (uo. 363. sk.). A magyar idézet helye: S. Freud, *Mózes*, Budapest 1987, 178. o. (ford. F. Ozorai Gizella).

⁸ *Le Monde*, 1987. május 2., 9. o.

Aranyvonat az alagútban

*Az alábbi cikk annak
az angol nyelvű
tanulmánynak a kivonata,
melyet a Magyarországi Zsidó
Örökség Közalapítvány
kutatócsoportja készített
a magyar zsidóktól elrabolt
értéktárgyak sorsáról.*

Az előzmények

1945 májusában az amerikai hadsereg erői az ausztriai Werfen városkában lefoglaltak egy vasúti szerelvényt, amely Magyarországról kicsempészett értéktárgyakat szállított. A szállítmányt a németbarát magyar kormány tagjai kísérelték meg Nyugatra menteni a közeledő Vörös Hadsereg orra elől. Ez volt az a – magyarországi zsidóktól elkobzott aranyat, ékszereket, műtárgyakat és más kincseket szállító – szerelvény, amely „aranyvonat” néven ment át a köztudatba. Az aranyvonat története nemcsak az Egyesült Államok kárpótlási politikájának egyik csúfos – és ugyanakkor elég rejtélyes – kudarca, hanem egyben átfogó képet ad azokról a problémákról is, amelyek e politikából és annak végrehajtásából fakadtak.

A kép annyiban átfogó, hogy jól dokumentálja az amerikai kormány ama általános alapelvének a következményeit, amely szerint az elkobzott ingóságokat nem magánszemélyeknek, hanem kormányoknak és szervezeteknek kell visszaszolgáltatni. A történet annyiban egyedülálló, hogy a másik általános alapelv, amely szerint a kulturális javakat vissza kell juttatni a származási országba, itt – mindeddig megmagyarázatlan módon – csorbát szenvedett.

Bonyolult okoknál fogva – a náci időkben maga Ausztria is félig-meddig megszállt országnak számított, bányáiban és kastélyaiban óriási mennyiségű

kincs volt elrejtve és a szomszédságban a szovjet befolyás folytonosan nőtt – az Ausztriát megszállva tartó amerikai haderő fegyelme jóval lazább volt, mint a Németországot megszállva tartóé. Például írásos bizonyíték van arra, hogy az ausztriai amerikai erők jogellenesen kisajátították a magyarországi zsidóknak az aranyvonaton lévő úgynevezett „beazonosíthatatlan” javait, miközben nem engedték meg, hogy a magyarországi zsidó közösség vezetői megnézhessék a szerelvényt és így beazonosíthassák a jogos tulajdonukat. Magasrangú amerikai tisztviselők a saját használatukra vettek ki ingóságokat az aranyvonatból, másokat pedig a hadsereg értékesített. Arra is van bizonyíték, hogy az aranyvonatról bizonyos ingóságokat egyszerűen elloptak.

Ráadásul a magyarországi zsidók több mint 1100 műkincsét az amerikaiak átadták megőrzésre az osztrák kormánynak. A magyarországi zsidó közösség kérelmezte ugyan, hogy az aranyvonat szállítmányát juttassák vissza a jogos tulajdonosokhoz, de az amerikai haderő ebben az esetben egy másik általános alapelvet követett: eszerint a gazdátlan javakat a kijelölt menekültügyi szervezetnek kell átadni. Ennek alapján vagonszámra adták át a nem kulturális javakat az ENSZ nemzetközi menekültügyi szervezetének, az IRO-nak.

Végül az aranyvonat kincseinek sorsa hasonlóvá vált a holocaustáldozatok más beazonosítható értéktárgyainak sorsához: annyira szétszóródtak, hogy a tulajdonosokhoz történő visszajuttatásuk immár lehetetlenné vált. Talán az egyetlen kivétel e szabály alól az Ausztriának átadott festmények képezték.

Az amerikaiak kárpótlási politikája

Az Egyesült Államoknak az aranyvonattal kapcsolatos kárpótlási politikáját részben Ausztria – amelynek területén az ingóságokat lefoglalták – politikai

helyzete, részben pedig maguknak az ingóságoknak a jellege határozta meg.

1946-ban az Egyesült Államok két olyan nemzetközi egyezményt is ratifikált, amelyeknek közvetlen hatásuk volt az aranyvonat javaira: a párizsi jóvátételi konferencia végső egyezményét és a Németország nem hazatelepíthető áldozatairól szóló öthatalmi egyezményt. Ezek az egyezmények képezték az IRO előkészítő bizottsága (PCIRO) működésének az alapjait, és ezek alapján lehetett értékesíteni – a nem hazatelepíthető menekültek támogatása céljából – a nem monetáris aranyat és más gazdátlan javakat.

Ami a műkincseket és más kulturális – vallási, művészi, dokumentációs, tudományos vagy történelmi értékkel bíró – javakat illeti, az Egyesült Államok más politikát követett. Ezeknél az eseteknél az Egyesült Államok a régóta érvényben lévő nemzetközi egyezményekkel összhangban azt az alapelvet követte, hogy az ilyen nemzeti örökséget vissza kell juttatni abba az országba, ahonnan származik. Az alapelv nem tett különbséget az illető ország helyzete szerint – az lehetett katonai szövetséges, semleges ország, vagy akár korábbi ellenség is. Az Egyesült Államok döntése alapján „a beazonosítható rablott műkincseket és kulturális anyagokat vissza kell juttatni azon országok kormányainak, ahonnan azokat elvitték”.

1947. július 28-án a magyarországi zsidók Országos Irodája levelet küldött az amerikai külügyminisztériumnak. A levél tömören összefoglalja az aranyvonat történetét:

„A német megszállás után, 1944 áprilisában a magyar kormány a zsidó lakosságot megkülönböztető rendeletet hozott, amelyben arra kötelezte a zsidókat, hogy a hatóságoknál helyezték letétbe ékköveiket, ékkövel díszített arany ékszereiket és általában minden aranyból készült értéktárgyukat. A rendelet még a zsidók arany jegygyűriüvel sem tett kivételt. A rendelet alapján a magyar kormány annak rendje és módja szerint elkobozta 800 000 magyar állampolgár ékszereit és más értéktárgyait. A felszabadító haderők közeledtével a Szálasi vezette magyar kormány a fenti értéktárgyakat egy vasúti szerelvénybe rakatta. A 44 kocsiából álló szerelvényt, amely katonai kísérettel nyugat felé elhagyta az országot, 1945 májusában az amerikai csapatok lefog-

lalták. Ez volt az úgynevezett aranyvonat. A vasúti kocsik az ékszereken kívül másfajta értéktárgyakat is szállítottak, így keleti szőnyegeket, ezüstöt, bundákat stb... A magyar katonai kíséret Böckstein közelében betolta a szerelvényt a Tauern-alagútba. Ekkor a szállítmány még épségben volt, eltekintve a kisebb lopásoktól. A kocsik ajtajai le voltak zárva még akkor is, amikor a magyar katonai kíséret a szerel-

nyek és csipkegyűjtemények, fényképezőgépek, gramofonok, ezüst ékszerek, porcelánok, zseb- és karórák (körülből 8 vagy 10 ezer), amelyeket szintén a vasúti kocsikba raktak be. Két kocsi teljesen kevert volt, azaz mindenféle értéktárgyat tartalmazott. Egy zárt nagy láda készpénzt (44 600 dollár, 52 360 svájci frank, 10 palesztinai font, 66 kanadai dollár, 5 svéd korona, 15 német márka és 260 484 pengő) és

tása Magyarországnak nem jelent megoldást, ezen kormány jóváhagyásával olyan döntés született, hogy a kérdéses ingóságokat át kell adni a *Mennekültügyi Kormányközi Bizottság (IGCR)* részére.

A magyarországi zsidó közösség képviselői és a magyar kormány erőteljesen tiltakoztak ezen határozat ellen.

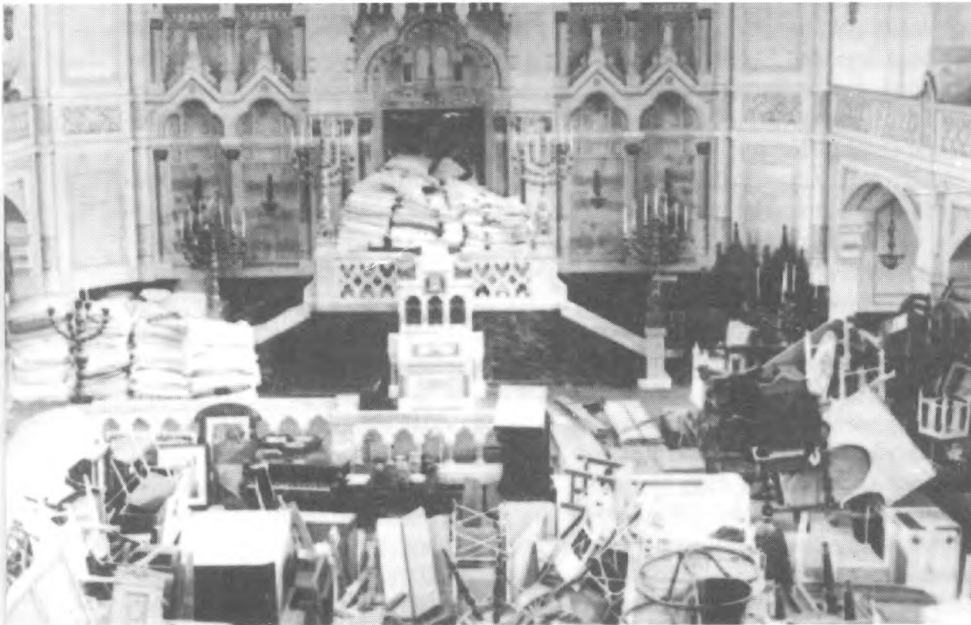
A budapesti zsidó vezetők már 1945 végén tudtak arról, hogy az amerikaiak feltartóztatták az aranyvonatot. December 20-án az *Országos Iroda* ideiglenes intézőbizottsága levelet küldött a budapesti amerikai képviselőre, amelyben a bizottság tudomásul veszi ezt a tényt és az aranyvonat tartamával kapcsolatban az alábbiakat közli:

„A magyar hivatalos szervek az országban a zsidók tulajdonában lévő valamennyi értéktárgyat – még az arany jeggyűrűket is – összeszedtek még az előtt, hogy a zsidókat a deportálást megelőzően gettóba zárták volna. A zsidók által letétbe helyezett, vagy a hivatalos szervek által begyűjtött értéktárgyakat később vasúti kocsikba rakták és a szerelvényt nyugat felé indították. Amikor a német hadsereg katonai veresége nyilvánvalóvá vált, a szerelvényt kivitték Ausztriába, miután többször is megdézsmálták. Mivel ezeket az értéktárgyakat még a náci rendeletek is a zsidók letétjeként kezelték, soha nem férhet kétség ahhoz, hogy azok mindig is az eredeti tulajdonosokhoz tartoztak.”

Az intézőbizottság levélben kérte az amerikaiaktól, hogy az *Országos Iroda* küldöttséget menesztessen az amerikai hadsereg bécsi főhadiszállására. A levél nemcsak a szerelvényben szállított ingóságok tulajdonjogi előzményeire hivatkozott, hanem az érzelmekre is apellált:

„A zsidóktól mindent elraboltak: a ruháikat, az alsóneműjüket, a bútorikat, stb., és az a követelésük, hogy kapják vissza az amerikai ellenőrzés alatt álló vasúti kocsikban talált tárgyakat, nemcsak kétségbevonhatatlanul jogos, hanem emberiségügyi megfontolásból is megalapozott. Ha visszakapják elvesztett értékeik egy részét, ezzel sokan megkezdhetik otthonaik és egzisztenciájuk újjáépítését.”

1946. január 2-án a budapesti amerikai képviselőlet vezetője, **H. F. Arthur-Schoenfeld** tájékoztatta az amerikai külügyminisztériumot a levélről, és azt jelentette, hogy „1945. december 27-én beszéltem a levelet átadó urakkal,

vénynt a werfeni vasútállomáson átadta az amerikai csapatoknak.”

Az *Országos Iroda* az aranyvonatról feltehető számos jelentésre is hivatkozott:

„Van egy rendelkezésünkre álló jelentés azokról az ékszerekről és arany értéktárgyakról, amelyeket Toldy Árpád csendőrpárancsnok két teherautóra rakatott és átvitetett a francia övezetbe, ahol azok St. Antonban a francia csapatok kezébe kerültek: 31 láda arany; 2 láda aranyérme; 2 láda aranyóra; 8 láda gyémánt; 2 láda válogatott briliáns és gyöngy.”

A jelentések szerint az amerikai katonai hatóságok az alábbi értéktárgyakat vették jegyzékbe: 10 láda arany, átlagsúlyuk 45 kg; 1 láda aranyérme, súlya 100 kg; 18 láda arany ékszerrel, átlagsúlyuk 35 kg; 32 láda aranyórákkal, súlyuk 30-60 kg, 1560 láda ezüst. 1 láda ezüsttömb. Körülbelül 100 festmény. Körülbelül 3000 gépi perzsa és keleti szőnyeg és közéjük keveredve néhány kézi kötésű szőnyeg. A ládák pontos száma ismeretlen. A tisztviselőktől kapott jelentések szerint voltak a fentiekben kívül ruhák, szőrmebundák nemes prémekből, bélyeggyűjtemé-

1944: a szegedi zsinagóga, mint raktár

egy gyémántokat tartalmazó lepecsételt csomagot tartalmazott.

Az amerikaiak az aranyvonaton talált ingóságokat átvitték Salzburgba, ahol azokat a hadsereg raktáraiban, nagyrészt a katonai kományszat raktárában (*MG Warehouse*, vagy más néven *Property Control Warehouse*) helyezték el. Az aranyvonaton szállított festmények nem ebbe a raktárba kerültek. A festményeket Salzburgba vitték, a Residenz karabélytermébe. A Residenzben tárolt festményekről megfeledeztek és azokat csak 1947-ben leltározták fel.

Miután az amerikaiak megvizsgálták az Ausztria amerikai övezetében lévő magyar vonat egy részét, az amerikai erők parancsnoka, **Mark Clark** tábornok olyan döntést hozott, hogy a vonat tartalma sem a tulajdonosok, sem – figyelembe véve Magyarország területének változásait – a nemzeti hovatartozás tekintetében nem azonosítható; mivel az ingóságok visszaszolgáltá-

és azt mondtam nekik, hogy az ügy vélhetően a magyar külügyminisztériumhoz tartozik”.

1946 júliusában **Nyarádi Miklós** magyar pénzügyminiszter Berlinbe látogatott abból a célból, hogy megkísérelje az amerikai hatóságokat rábeszélni arra, hogy az aranyvonat kincseit ne osszák szét. Nyarádi tájékoztatta az amerikaiakat arról, hogy körülbelül 200 000 zsidó maradt Magyarországon, és a magyar kormány, együttműködve a zsidó szervezetekkel, felállította a *Zsidó Újjáépítési Irodát*. A magyar kormány ezen kezdeményezése azonban nem változtatta meg az amerikai hatóságok véleményét.

1947-re a nemzetközi közösség már jól tudta, hogy az amerikai kormány azt tervezi, hogy az aranyvonat tartalmának egy részét elárverezze. Az árverés bevételeit az *IRO* kapta volna meg. A budapesti zsidó vezetők több alkalommal is megkísérelték jobb belátásra bírni az amerikaiakat, hogy árverezés helyett inkább juttassák vissza a kincseket jogos tulajdonosaiknak.

1947. február 21-én az *Országos Iroda* egy ilyen értelmű táviratot küldött az amerikai külügyminisztérium felé:

„Alulírottak, a magyarországi zsidóság választott testületeinek képviselői őszinte felháborodással értesültek arról a tényről, hogy az Egyesült Államok kormánya a magyarországi zsidóság tulajdonát képező úgynevezett aranyvonat értékének átadását tervezi az ENSZ menekültügyi bizottsága felé... nyomatékosan követeljük, hogy az úgynevezett aranyvonattal kiszállított értékeket az amerikai kormány ne adja át az IRO-nak, hanem helyett bocsása a magyarországi zsidóság választott testületeinek rendelkezésére.”

Februárban az *Országos Iroda* és az *Autonóm Ortodox Hitközségek Képviselőlete* levelet küldött a budapesti amerikai képviselőre és ebben emberieségi megfontolások alapján ismét az értékek visszajuttatását kérte:

„A magyarországi zsidóság a fasiszta embertelenségnek köszönhetően mind emberi életben, mind tárgyi javakban elképzelhetetlen veszteséget szenvedett. A németek táboraiban 600 000 magyarországi zsidó vesztette életét. A Magyarországon életben maradt 200 000 zsidó maradék tárgyi javai az aranyvonaton található. Úgy gondoljuk, hogy ezen emberekkel szemben óriási igazságtalanság lenne az, ha még a megmaradt

kevéske tulajdonukat sem kaphatnék vissza azután, amin keresztülmentek.”

A magyarországi zsidó vezetők attól féltek, hogy egy árverés káros precedenst teremthetett volna. Tudták, hogy a kincsek egy része a francia hatóságok kezébe jutott és aggódtak amiatt, hogy amennyiben az amerikaiak elárverezik a Werfenben talált értéktárgyakat, példájukat a francia kormány is követi majd. Fontos megjegyezni, hogy a levelek hangsúlyozták: az elárverezni tervezett ingóságok tulajdonosai, illetve az örökösök ismertek és feltalálhatóak. Az *Országos Iroda* véleménye szerint az árverezés az amerikai jóvátételi politika alapelveit sértette volna.

Az Egyesült Államok figyelmen kívül hagyta a magyarországi zsidók kéréseit és a válaszok keresése céljából máshová irányította őket. 1947. május 19-én a budapesti amerikai képviselő választlevelet küldött az *Országos Irodának*, amelyben így védelmezte az amerikai hatóságok döntését:

„Az Egyesült Államok kormányának jóváhagyásával az amerikai erők parancsnoka úgy döntött, hogy az ingóságokat a német népirtó tevékenység nem hazatelepíthető áldozatainak segítyezése és támogatása céljából át kell adni a Menekültügyi Kormányközi (sic) Bizottságnak. Ez a gyakorlatban azt jelenti majd, hogy a bevételek kilencven százalékát az Amerikai Zsidó Közös Elosztási Bizottság (azaz a Joint), illetve a Zsidó Ügynökség (azaz a Szohnut) osztja el. A döntés azon a tényen alapul, hogy az egyes értéktárgyak visszajuttatása az eredeti tulajdonosok vagy örökösök részére nehezen kivihető és a kismiszert emberek érdekeit a választott megoldás szolgálja a legjobban.”

Ha az *Országos Irodának* még lettek volna illúziói, ezeket **Marshall** amerikai külügyminiszter 1947. május 19-i távirata végleg eloszlatta. A távirat a budapesti amerikai képviselőnek volt címezve és többek között ezt tartalmazta:

„Nyarádit itt-tartózkodásakor tájékoztatták a döntésről és arról, hogy a döntés megváltoztatása valószínűtlen. Ha az Országos Iroda képviselői érdeklődnek, ennek megfelelően kell tájékoztatni őket. Javasolhatja, hogy amennyiben az érdekeik védelméről van szó, forduljanak a fent említett két zsidó szervezethez.”

Az amerikai képviselő véglegesnek tűnő álláspontja ellenére a magyarországi zsidók nem adták fel a küzdelmet. 1947. július 28-án az *Országos Iroda* le-

vélben tájékoztatta az amerikai külügyminisztériumot arról, hogy a francia hatóságoktól eddig semmilyen hírt nem kapott azokról az ingóságokról, amelyeket a franciák Ausztriában foglaltak le. Az *Országos Iroda* ismét arra kérte az amerikaiakat, hogy változtassák meg a döntésüket, hiszen az ingóságoknak legalább egy része beazonosítható:

„A deportált zsidók egy töredéke visszatért Magyarországra, egy másik töredék már otthon elbújt a deportálás elől. Ezek a túlélők jogosan követelik vissza azokat az értéktárgyakat, melyeket tőlük vagy rokonaiktól raboltak el. Tehát ahol az ingóságok beazonosíthatóságához nem fér kétség és a tulajdonjog bizonyítható, a tulajdonos a magán-tulajdonhoz való jog elve alapján jogosan követeli vissza az értéktárgyait.”

Engedélyért folyamodtak az amerikai hatóságokhoz, hogy a magyar pénzügyminisztérium jóvátételi különbizottságának képviselői megvizsgálhassák a raktározott értéktárgyakat. A magyarok azt remélték, hogy egy ilyen vizsgálat nyomán megkezdődhet a beazonosítható ingóságok visszajuttatása Magyarországra.

Az Egyesült Államok ismét visszautasította a kérelmet.

Tehát Clark tábornoknak a vonaton talált tárgyak „beazonosíthatatlanságával” kapcsolatos 1945-ös döntése minden későbbi döntés alapjául szolgált és így lehetetlenné tette az ingóságok esetleges visszajuttatását Magyarországra. Ha a magyarok rákérdeztek, a *PCIRO* minden alkalommal azt válaszolta, hogy Clark tábornoknak az ingóságok tulajdonjogával kapcsolatos döntését nem áll módjukban felülvizsgálni.

Az aranyvonat kincseinek sorsa

1. Vétélezés az aranyvonat kincseiből

Az amerikai katonák kezdettől fogva felismerték, hogy az aranyvonat olyan kincseket is tartalmaz, amelyek irodákban, sőt lakásokban is igen jól mutatnának. 1945. július 13-án **Harry J. Collins** vezérőrmagy, a Nyugat-Ausztriában állomásozó 42. hadosztály parancsnoka a Salzburgban székelő *Ellátó Központtól* az irodájába bútorokat és berendezési tárgyakat kért és kapott, köztük különféle ónixból készült tárgyakat, 5 szőnyeget és 8 festményt. A szállítmány megjelölése a következő volt: „Az amerikai kormány tulajdona (a magyar vonatról, a katonai kormányzat raktára).”

A vezérőrmagy nemcsak az irodája,

hanem a lakása berendezése céljára is kért értéktárgyakat. 1945. augusztus 28-án Collins egyik származéka emlékeztetőt készített az *Ellátó Központ* vezetője számára, amelyben a következőket kérte:

„**A vezérőrnagy úr utasítja Önt, hogy késelem nélkül szállítsa le a következő háztartási berendezési tárgyakat: a) Porcelán (minden típusú tányérok és tálak formális bankettekhez és egyéb étkezésekhez) 45 fő számára. b) Evőeszköz (mint fent, tálalóvillákkal és kanalakkal együtt, ezüstből). c) Poharak (beleértve a vizes-, boros-, pezsgős, likőrös- és koktélpoharakat is, formális bankettekhez, ahol többféle bor is felszolgálásra kerül), 90 fő számára. d) Abroszok és szalvéták (30 abrosz, mindegyikhez egy tucat damasztzalvétával). e) Ágynemű (60 lepedő és 60 párnahuzat) és törülközők (60 nagy fürdőlepedő). A parancsnok úr azt kívánja, hogy a fenti berendezési tárgyak a Salzburg tartományban fellelhető legjobb minőségűek legyenek. Külön kihangsúlyozta, hogy az egyes tételek biztonságáért Ön a felelős.**”

Az *Ellátó Központ* vezetője olyan módon teljesítette az utasítást, hogy elment a katonai kormányzat raktárába, ahol az aranyvonat kincseit is tárolták, és kivételezte a keresett tárgyakat. Collins ezt követően is kért berendezési tárgyakat, így 12 ezüst gyertyatartót és 11 szőnyeget; 2 szőnyeget a vasúti kocsija díszítésére; és 13 szőnyeget a Mária Terézia-kastélyban berendezett rezidenciájába.

Nem Collins vezérőrnagy volt az egyetlen katonatiszt, aki személyes használatra vételezett az aranyvonat kincseiből. Az *Ellátó Központ* által készített „Jegyzék a katonai kormányzat raktárából kölcsönként anyagokról” alapján jól látható, hogy számos magas rangú amerikai tiszt vételezett az aranyvonatból származó kincseket a rezidenciája díszítésére. Például **Laude** tábornok salzburgi lakásába asztali porcelánt, ezüst evőeszközöket, abroszokat és ágyneműt vételezett; **Hume** tábornok az asztali porcelánon, ezüst evőeszközökön, poharakon és abroszokon kívül 18 szőnyeget is kapott; **Howard** tábornok a bécsi lakása díszítésére 9 szőnyeget, egy ezüstkészletet és 12 ezüsttálat kapott; és **Linden** dandártábornok 10 szőnyeget kapott a rezidenciája számára, amit a **von Trapp** birtokon rendezett be.

Mivel egyre több amerikai tiszt családja telepedett le Ausztriában, az *Ellátó Központ* vezetője aggodalmát fejezte ki a hadsereg szállítási osztálya felé. 1946. március 8-án a következőket jelentette: „Az Ausztriában állomásozó tisztek családjainak a közeljövőben várható érkezése aggasztóan fokozhatja az érdeklődést a raktárban lévő bizonyos javak iránt”, mivel olyan hivatalos értesítést kapott, amely szerint „Collins vezérőrnagy a tiszt családok számára további lakásokat kíván kiosztani a megfelelő berendezési tárgyakkal együtt”, ami nagy valószínűséggel azt jelentette, hogy „ismét a raktárban elhelyezett ingóságok vételezésére kerül sor”.

2. Az aranyvonat kincseinek értékesítése

Egy idő múlva az aranyvonat amerikai felügyelet alatt álló kincseit a hadsereg által működtetett bolthálózat (AES) értékesíteni kívánta arra való hivatkozással, hogy „kérelmünk tárgya a nyilvántartásunk szerint vagy zsákmányolt ellenséges tulajdon, vagy romlandó áru, vagy mindkettő”.

Azonban az AES ezen első kísérlete, hogy az aranyvonat kincseit értékesítés céljából megkaphassa, nem járt sikerrel. A szállítási osztály vezetője megtámadta a jogi osztály döntését azon az alapon, hogy „az áru láthatóan nem romlandó és úgy tudjuk, hogy az eredeti magyarországi tulajdonosok egyes beazonosítható ingóságokra, mint magántulajdonukra igényt támasztottak.”

Egy évvel később azonban az AES kérelmét mégis jóváhagyták. 1946. november 18-án az *Ellátó Központ* vezetője javaslatot tett arra, hogy az *Ellátó Ágazat* adja el „a werfeni vonatból származó szőnyegeket és bundákat, amelyeket jelenleg a katonai kormányzat raktárában tárolnak”. A tiszt a javaslatát azzal támasztotta alá, hogy „ha ezeket az árucikkeket a következő két vagy három hónap során nem értékesítik, értékük nagy része elvesz”. Mivel az árucikkek több ezer dollár értéket képviselnek, az *Ellátó Központ* vezetője szerint „azonnal értékesítendő”.

Míg a magyarországi zsidóktól elkobzott szőnyegek, bundák és jobb minőségű ruhák az AES boltjain keresztül értékesítésre kerültek, az átlagos minőségű ruhákat szabadon szét lehetett osztani. 1946. március 6-án az *Ellátó Központ* vezetője a bécsi főhadiszálláson javaslatot is tett a jobb és az átlagos

minőségű ruhák kezelésének szétválasztására.

A 42. hadosztály lelkésze, **Flaherty** őrnagy kérelmet nyújtott be az összes ruházati cikk iránt. A ruhákat a nélkülöző hontalan személyek között kívánta szétosztani. Tehát végül a jobb minőségű ruházati cikkeket értékesítették, az átlagos minőségűeket szétosztották.

Clark tábornok 1945-ös álláspontja, amely szerint az aranyvonat kincsei sem az eredeti tulajdonos, sem a származási ország szerint nem azonosíthatók be és ezért a visszaadásuk sem kivihető, mind a magyarok, mind az amerikai képviselőt oldaláról érkező nyomásnak ellenállt. A „beazonosíthatatlanságnak” a párizsi jóvátételi konferencia és az öthatalmi egyezmény szerinti meghatározása zöld utat jelentett ahhoz, hogy az aranyvonat kincseit az *IRO* elárverezhesse.

1947 novemberében **Ray C. Kramer** nevezték ki az *IRO* értékesítési bizottsága elnökének. Az *IRO* egy lebonyolítóbizottságot is felállított, amelyet két árverés előkészítésével bíztak meg.

A magyarországi zsidóktól rabolt ingóságokkal – amelyekre a „tulajdonosa nem azonosítható be” szövegű címke volt ráragasztva – tele ládák 1947 december közepén kezdtek el érkezni New Yorkba. Az első árverésre 1948 júniusában került sor a New York-i Parke-Bernet cég árverezőcsarnokában. Az első, június 16. és 18. között megrendezett árverésen ékszereket és gyémántokat kínáltak eladásra. A másodikon, amelyre június 20. és 25. között került sor, ezüst-, üveg-, porcelán- és aranytárgyak kerültek kalapács alá.

Az árverezőház raktárába ezeken felül mintegy 4000 keleti szőnyeg, továbbá számtalan fényképezőgép, mikroszkóp és ezermi más tétel is került.

A sajtójelentések szerint az árverések igen sikeresek voltak. A *New York Times* azt jelentette, hogy az árverés heti bevétele meghaladta a 150 ezer dollárt. Az eredmények diadalt jelentettek Ray Kramer és az *IRO* értékesítési bizottsága számára, amely a New York-i árverést kísérletnek tekintette annak eldöntésére, hogy a gazdátlan javak értékesítésére vajon az árverés-e a legjobb módszer.

3. Lopások az aranyvonat kincseiből

Az amerikai katonák nemcsak vételeztek és értékesítettek az aranyvonat kincseiből, hanem loptak is. 1946 ok-

tóberében az *Ellátó Központ* vezetője azt jelentette, hogy két kis bőrdínyű aranypor eltűnt a katonai kormányzat raktárából. A tolvajoknak nem sikerült a nyomukra akadni, bár az *Ellátó Központ* „ennek érdekében minden lehető lépést megtett”.

Az aranyvonat kincseinek beazonosítását a számos kölcsönvétel, értékesítés, ajándékozás és lopás jelentősen akadályozta. Az áru újracsomagolása tovább bonyolította a helyzetet: ekkor ugyanis az eredeti ládák és a rájuk ragasztott – az országot és a tulajdonosok neveit feltüntetető – címkék elvesztek.

A festmények sorsa

1947-ben **Evelyn Tucker**, az *MFAA* (az amerikaiak műkincsekkel foglalkozó hivatala) bécsi képviselője értesült arról, hogy Salzburgban lefoglalt festmények is vannak. Október 23-án Tucker a havi jelentésében a következőket írta:

„Értesültem arról, hogy Salzburgban körülbelül 200 festmény van, amelyek a werfeni vonatról származnak és talán magyarországi eredetűek. Ezeket a katonai kormányzat raktárában, egy emeleti kis teremben elkülönítve tárolják. A kezelő személyzet elmondta, hogy a festményekre vonatkozóan eddig semmilyen utasítást nem kaptak és szerintük nem is fognak.”

Tucker kisasszony 1947. november elején Salzburgba utazott és ott nem 200, hanem 1181 festményt talált. Látványosan mindegyik magyarországi eredetű volt: a festményeken ott szerepelt a tulajdonosok neve és lakcíme. A festmények között talált egy kis rézkarcot **Rembrandt** 1639 felirattal és **Ruydael** egyik *Tengeri tájképét* is. 300 festményt sikerült felleltároznia.

1949. január 5-én az *Ellátó Központ* vezetője és **Joseph Reith** osztrák miniszter megállapodást írtak alá, amelynek értelmében a katonai kormányzat raktárában lévő 1181 festmény átkeült az osztrák szövetségi kormányhoz megőrzésre. Egy 1951 januári – „A felügyeletünk alatt álló műtárgyak és tudományos művek átadása” című – külügyminisztériumi okirat az ügyletet az alábbiakkal magyarázta:

„Úgy tudni, hogy ezek a művek olyan közeposztálybeli magyarok tulajdonában voltak, akik közül sokan életüket vesztették. A túlélők egy része továbbra is Magyarországon él, míg mások ki-

vándoroltak. Az osztrák műemléki hivatal (Bundesdenkmalamt) alátámasztotta azt a véleményt, hogy a kincs jelentős értéket képvisel, de nem ismertőségük vagy lehetséges egyedi értékük, hanem főleg nagy számuk miatt. Kétséges, hogy ezeket a műtárgyakat egy csereegyezmény keretében bármely ország elfogadná-e. A származási ország és az aláírásokból kivethető festők személye miatt a műtárgyak minden kétséget kizáróan magyar műtárgyaknak számítanak. Ennek alapján a műtárgyak Magyarország kulturális örökségét képviselik és mint ilyen, elvben vissza kellene juttatni őket a származási országba. Az Egyesült Államok ugyanakkor nem szándékozik visszaadni a festményeket Magyarországnak, mivel ez a lépés ellentétben állna azon 1949 januári döntésével, amely szerint ettől kezdve az Ausztria amerikai övezetében lévő állítólag magyarországi eredetű ingóságokra vonatkozó kárpótlási kérelmek az osztrák kormány hatáskörébe tartoznak. Egy ilyen lépés emellett erős ellenkezést váltana ki az osztrák kormányból, mivel Ausztria és állampolgárai a háború utáni magyar törvényalkotás hibájából számos magyarországi tulajdonukat elveszítették és Ausztria úgy érzi, hogy alkupoziója a két ország között várható általános rendezésnél a festmények visszatartásával erősödne.”

Nincs bizonyíték arra, hogy a magyar kormányt a festmények létezéséről valaha is értesítették volna.

Az egyetlen kivétel

Csak egy olyan teljesen dokumentált esetről tudunk, amikor egy, az aranyvonatról származó festményt visszaadtak a tulajdonosának. 1945. szeptember 20-án **Gergely Joli** megbízottai benyújtották a bemi amerikai képviselőnek azon igényüket, hogy ügyfelük tulajdonát az Egyesült Államok szolgáltatassa vissza. Azt állították, hogy Gergelyné ékszerei, ágyneműje, csipkéi, ruhái, ezüstneműje és más holmija is fent volt az aranyvonaton. A megbízottak állítása szerint ügyfelük, aki „nem volt árja”, az üldöztetések elől elmene-kült Magyarországról és Svájcban telepedett le. Férje Magyarországon maradt és életét vesztette. A Gergely család értekeire a család egyik barátja, egy bizonyos **Csillaghy Miklós** vigyázott.

1946. február 8-án Gergelyné megbízottai részletes jegyzéket küldtek az

amerikai hatóságoknak ügyfelük javairól. A válasz lesújtó volt:

„Gergely Joli ingóságai, amelyet a werfeni vonat többi anyagával együtt vettünk őrizet alá, még mindig központunk tulajdonában van. A tárgybeli ingóságok beazonosítása rendkívül nehéz lesz. A katonai kormányzat salzburgi raktárának volt tisztjei szerint – mivel a ruhákat, ágyneműket és egyéb hasonló ingóságokat kivették az eredeti ládákból, molyirtóval beszórták, majd új ládákban helyezték el – az ingóságokat ma már nem lehet beazonosítani és így visszaadni sem.”

Mindezek ellenére 1948. február 2-án az *Ellátó Központ* visszaadott négy festményt és egy ikont Gergelynének és további három festményt Csillaghy Miklósnak. Így bár Gergelyné és Csillaghy Miklós 27 olyan tárgyat követelt vissza, amelyeknek szerintük az aranyvonaton kellett volna lenniük, ezek közül az amerikaiak végül mindössze nyolcat találtak meg és adtak vissza.

Zárszó

Vajon milyen célokat szolgáltak az amerikaiak kárpótlással kapcsolatos döntései? A magyarázatot a háború utáni politika csak részben adja meg. Mivel Ausztriát 1938 márciusától a német birodalmi eszmék áldozataként kezelték, az amerikaiak úgy döntöttek, hogy az értéktárgyakat a háború után Ausztriában hagyják, hogy az ország alkupoziója a várható általános rendezésnél ezzel is erősödjön.

Ugyanakkor ennek a döntésnek nem lett volna szabad kiterjednie a kulturális javakra és különösen nem a németek áldozataira. Az a tény sem ad teljes magyarázatot, hogy Magyarország ekkor már a kommunizmus felé haladt. Bár 1948-ban a magyar jóvátételi küldöttségnek el kellett hagynia az amerikai övezeteket Németországban és Ausztriában, de 1948-ig Magyarország tulajdonképpen még jobb bánásmódban részesült, mint némely ország a vasfüggöny szabad oldalán.

Minden valószínűleg szerint több magyarázat is adható arra a kérdésre, hogy a magyarországi zsidó közösség ingóságait vajon miért szórták széjjel olyan könnyű szívvel. De a tény tény marad: az aranyvonat szállítmányára alkalmazott többfajta politika biztosította, hogy az ingóságok soha ne kerüljenek vissza jogos tulajdonosaikhoz.

Rajki András fordítása

Műkincsvadászat

Milyen eséllyel ül le tárgyalni a magyar delegáció orosz partnerével a II. világháború végén Oroszországba hurcolt műkincsek visszajuttatásáról? Milyen esélye van annak, hogy a magyar zsidóktól elvett és ma magyarországi múzeumokban őrzött műkincsek visszakerüljenek eredeti tulajdonosaikhoz? Ezekkel a kérdésekkel kerestük meg **Mrávik László** művészettörténészt, a **Restitúciós Munkacsoport** nemrég felmondott munkatársát, a **Szombat** által is bemutatott **Sacco di Budapest** című vaskos dokumentumkötet szerzőjét, aki közel egy évtizede a téma kutatója.

– Többéves munka után miért érezte úgy, hogy le kell tennie a lantot, ki kell lépnie a munkacsoportból?

– A kutatás három kormány alatt sem jutott előre. Az alapidokumentumok, amelyek a műtárgyak elhurcolásának tényét egyértelműen bizonyítják – tulajdonosokra lebontva – 1972–73-ban még megvoltak a Pénzügyi Központ (PK) Irattárában. Innen *állítólag* átkerültek az Országos Levéltárhoz (OL). Az OL *állítása* szerint ott nincsenek. Ugyanakkor semmiféle selejtezési jegyzőkönyv nem szól arról, hogy ezeket az anyagokat valaha is felszámolták volna.

A kutatási szabadság korlátozása is, amikor ezeket az iratokat nem teszik hozzáférhetővé. Miután én egy munka elvégzésére szerződtem, és ez a munka – tehát a kutatás – leállt, a magam részéről úgy gondoltam, hogy nincs miért felvennem a fizetésemet.

Az volt a baj a Hom-kormány idején is, és az a baj ma is, hogy kishivatalnoki struktúrába akarják ezt a kutatást beleszúrni, miközben ez rengeteg kérdést érint, a békeszerződés jogi vetületeitől egészen az üldözöttek – és nem csak a zsidó üldözöttek – vagyonának minden jogi vonzatáig. És ezeket a kérdéseket csak a kutatás szabadságának messze menő biztosításával lehet tisztázni.

– A dokumentumok hollétét illetően, a törvény szerint, egy olyan közintézménynél, mint az OL, vagy a dokumentumnak, vagy a selejtezési jegyzőkönyvnek meg kellene lennie. Mi szól

amellet, hogy valamelyiket is pont az OL-ban kellene keresni?

– Nem állítható, hogy ezek az OL-ban lennének, bár nagy a valószínűsége. Azonban úgy gondolom, hogy akárhol is vannak, ezeket ez ideig fel kellett volna támi. A minisztériumnak vizsgálatot kellett volna indíttatnia egy független szervezettel. Akik netán arra hivatkoznak, hogy a közintézményeknél lévő dokumentumok iratmegsemmítésnek estek áldozatul, azok bizony hazudnak. Az iratoknak utána kellett volna menni, de itt közbelépett a már említett bürokratikus munkamódszer: ha az OL igazgatója azt állítja **Visy Zsolt** helyettes államtitkárnak – aki egyébként becsületesen és igyekezettel, de bürokrata módon közelíti meg a dolgot –, hogy ott iratok márpedig nincsenek, akkor Visy erre azt mondja, hogy „*Ez elég nagy baj, de hát mit csináljunk?*”. És így ez a szál – mint más is – elvarratlanul marad. Ez egyébként ugyanígy zajlott a Hom-kormány alatt is.

– Ez a restitúciós tárgyalások szempontjából milyen hátrányt jelent?

– Csak annyit, hogy most már biztos vagyok benne: az oroszok az igények és az ezeket alátámasztó dokumentumok hiányossága láttán halálra fogják rohogni magukat. Az információ forrásának felfedése nélkül elmondom, hogy pár hónappal ezelőtt a németek „sutyiban” vásároltak néhány dokumentumot az oroszoktól, hiszen nekik is van visszakövetelnievalójuk tőlük. Nos, ez a németek által megvásárolt anyag magyar „dolgokat” is tartalmaz, amelyek rávilágítanak arra, hogy az oroszok pontosan tudják, mit, honnan vittek el. Sőt! A szovjetek már 1941-ben is pontosan tudták, hogy mit, honnan *fognak* elvinni. Az első „harácsolistát” az a **Lazarev** művészettörténész-professzor állította össze, akinek munkái Magyarországon is ismertek szakmai berkekben. Az előzetes tervek szerint a múzeumok anyagát akarták összeszedni innen is. Nem okvetlenül mindent, hisz tárgyanként meg volt jelölve, hogy mit visznek el. (Csak néhány példát mondom: a Szépművészeti Múzeumból **Tiziano** – *A dózse képmása*, **Giorgione**: *Egy férfi képmása*; a Nemzeti Múzeumból **Constanti-**

nos Monomachos koronája, úgy is, mint a régi szláv kultúra emléke.)

Tehát ezek a dolgok már akkor okiratban le voltak fektetve. Mi azonban – dokumentumok híján – nem tudjuk az igényeinket alátámasztani.

A dolog ott lett elszúrva, hogy nem mentünk az iratok után. Mert levéltári irat nem tűnik el. Iratmegsemmítések voltak ugyan a rendszerváltozás idején – ez köztudott –, de ezek pártiratok voltak, BM-iratok. A restitúciót illető dokumentumok valahol megvannak és ezeket hozzáférhetővé kellett volna tenni számunkra. Ezek nélkül az oroszok nem vesznek és nem is vehetnek komolyan bennünket.

– A Magyarországon – például múzeumokban – fellelhető műtárgyak esetében sikerült-e fellelni és elemezni a kérdéses dokumentumokat?

– Csak részben. 1945 és 1950 között megtörtént a tulajdonosok kárbejelentése, aminek azonban mára már csak egy része maradt meg. Tekintetbe véve azonban az akkori zűrzavaros időket, a nyilvántartások nem mindig pontosak. Ezek ellenőrzésére kellenének a banki nyilvántartások, amelyek egyértelmű bizonyítékok lennének.

– A magyar bankokba érkeztek letétbe műtárgyak a mostani Magyarország területén kívülről, így például Kolozsvárról is. A Restitúciós Munkacsoport találkozott ilyen tárgyakra utaló dokumentumokkal? Érinti-e ezeket a restitúciós folyamat?

– Nemcsak az akkor Magyarországhoz tartozó területekről érkeztek letétbe műkincsek az itteni bankokba, hanem például az Anschluss után Bécsből is. Elképzelhető, hogy ezeket a bankokat biztonságosabbnak tekintették, de valószínű az is, hogy nem volt más választásuk. A világ legtermészetesebb dolgának tartom, hogy ha ezek a tárgyak előkerülnek, vissza kell őket származtatni arra a területre, ahonnan jöttek.

– Esetleg azon személyeknek vagy örökösöknek a tulajdonába, akiké voltak...

– Nézze, a háborús egyezmények, valamint a párizsi békeszerződés megfelelő cikkelyei szerint meghatározott földrajzi területekre kell a műtárgyaknak visszakerülniük, majd onnan kell a tulajdonosi rehabilitációt végrehajtani.

Ugyanaz az eset, mint amikor a Szálasi-kormány kivitte a magyar zsidóság műtárgyait Németországba és az ott amerikai fogságba került. A tulajdo-

nosoknak akkor sem adták ki, bár több tulajdonos közvetlenül a müncheni rak-tárból igazoltan kérvényezte ezeket. Azt mondták nekik, hogy visszaviszik Magyarországra, és ott kérhetik. Úgy is történt. Itt aztán tényleg rengeteg dolgot vissza is adtak a tulajdonosoknak, bár e tényt kevésbé szokták hangoztatni. Csak 1948-ban tört meg ez a folyamat, amikor kiderült, hogy nagyon sok műtárgyat azon nyomban kicsempészték az országból.

A fordulat éve után aztán az állam nem tisztelte többé a magántulajdont. Így került rengeteg műtárgy az egykori üldözöttektől is a minisztériumok, pénzügytézetek, majd ezektől a múzeumok leltárába. Pedig ezen tárgyak esetében akkor is pontosan lehetett tudni, hogy kik a tulajdonosaik. A múzeumok egyébként tölük telhetően tisztességgel megőrizték ezeket. Probléma akkor adódott, amikor a múzeumok kezdték úgy érezni, hogy a tárgyak törvényes tulajdonukat képezik.

Ez pedig újfent konfliktusokhoz vezetett és vezet mind a mai napig.

– Mit lehet akkor összegzőképpen mondani, milyen stádiumban van a magyar múzeumokban őrzött, egykor jogtalanul, vagy tisztázatlan körülmények között eltulajdonított műtárgyak restitúciója? Milyen irányból közelíti meg ezt a kérdést a mai magyar politika?

– Én úgy gondolom, hogy ezeknek a dolgoknak a rendezése elsősorú politikai érdek, nem utolsósorban azért, mert a mai áldatlan helyzet a hidegháború hordaléka. Ezért nem volna szabad ezt pepecselő módon elhúzni. És ha egyszer Magyarország tényleg az EU-ba kívánczik, akkor a zsidók meg más üldözöttek vagyonának kérdését *nagyon* rendeznie kell, úgy, ahogy Franciaország, Ausztria tette, vagy ahogyan – bár kényszer alatt és „jogászkodva” – Svájc is kezdi megoldani.

Az én nézetem szerint izléstelen dolog ezekkel a tárgyakkal kapcsolatban „jogászkodni”. Ezzel ellentétes a minisztériumi álláspont, amely kimondja, hogy jogi úton kell a dolgot tisztázni, más szóval az egykori tulajdonosnak pereskednie kell a tulajdonáért. Ez az álláspont is tartható, bár én azt hiszem, hogy nem hibátlan, hiszen itt preferált tulajdonról van szó, vagyis olyanról, ami pereskedés nélkül visszajár. Az én ízléssellem az nem összeegyeztethető, és ezért sem tudok a továbbiakban együttműködni a csoporttal.

Más dolog az, hogy múzeumaink egy része a tulajdonviszonyok tisztázása/megváltoztatása szempontjából ultrakonzervatív álláspontra helyezkedik. Minden változástól retteg, minden változtatást visszautasít. Nem memém egyértelműen kijelenteni, hogy ez az álláspont jó vagy rossz. Ezt is meg lehet érteni, mert bizonyos tapasztalatok éppen e mellett szólnak. Láttam én már olyat is, hogy minisztériumi nyomásra kellett volna bizonyos múzeumbéli műtárgyakat eladni Nyugatra. Ez még a nyolcvanas években történt. Ekkor a Szépművészeti Múzeum igazgatóját elmozdították az állásából, mert nem volt hajlandó ebbe belemenni.

Mindazonáltal – mint mondtam – az én véleményem az, hogy a múzeumok legelemibb érdeke e tárgyak tulajdonjogának tisztázása. A múzeumi kollégák egy részének véleménye ezzel szemben az, hogy nem tisztázni kell, hanem mindenáron megtartani.

Winter Péter

Kárpótlási fejlemények

■ Megalakult a Mazsihisz kárpótlási kérdésekkel foglalkozó bizottsága. Elnöke **Sessler György**, tagjai: **dr. Feldmájer Péter**, **Sebes Gábor**, **dr. Szenes Iván**, **Ungár Lajos**, **dr. Szeszler Tibor**. Ugyanezen személyek alkotják a Mazsók hasonló ügyekre szakosodott bizottságát is.

■ Mint ismeretes három évvel ezelőtt igen szerény indulóvagyonnal indult útjára a Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány: öt ingatlan (köztük az alában és a boszniai követség épületével) és tíz festménnyel (melyből ötöt tulajdonjogi bonyodalmak miatt nem vettek át). A Mazsók tagszervezetei és vezetői azzal a fenntartással vették át a magyar zsidóság háború alatt elrabolt vagyonát ellentételezni hivatott szerény juttatást, hogy a túlélők érdekében nem akadályozzák a közalapítvány felállítását további vitákkal, de az ügyet nem tekintik lezártnak. Ez év nyarán a magyar zsidóság vezetői a kormány képviselőivel tartott megbeszélés során azt szorgalmazták, hogy a vagyonát meg egyszer ekkora összeggel egészítsék ki. A kormány részéről azóta nem érkezett válasz.

■ Az életüktől és szabadságuktól jogtalanul megfosztott (tehát deportált vagy máshol elpusztított) zsidók után fizetett személyenkénti 30 ezer forintos kárpótlás felháborodást szült a magyar zsidók körében, noha a méltánytalanul csekélynek tartott összeget a legtöbben átvették. A Hitközség vezetői – miután látták, hogy a 2000. év költségvetésében e célra semmit nem irányoztak elő – kijelentették, mindent megtesznek, hogy az úgy ne kerüljön le a napirendről. November 25-én **Tordai Péter** és **Zoltai Gusztáv Stumpf István** kancelláriaminiszternek írt levelükben vették föl újra a kérdést, amelyre lapzártánkig nem kaptak választ.

■ Az aranyvonal kincseinek ügyében új fejlemény, hogy amerikai bizottság vizsgálódik a Mazsókkel karöltve a vonaton talált, majd Ausztriának „ajándékozott” műkincsek ügyében. Egyes feltételezések sze-

rint Ausztria még a hetvenes években visszaadta Magyarországnak a több mint másfélezer (túlnyomórészt családi jellegű) festményt, melyeket az akkori kormány, a tulajdonosok értesítése nélkül, a BAV és az Artex külkereskedelmi vállalat közreműködésével értékesített.

■ A német állam által a Soá túlélőinek fizetett havi 250 márkás életjáradékot, amelyet 7500 ember igényelt, eddig 3645-en kapták meg. **Székely Judit** az ügyben illetékes Claims Conference budapesti irodájának vezetője arra a kérdésre nem tudott válaszolni, hogy a fennmaradó közel négyezer kérelemből hányat utasították el és hányat nem bírálták még el.

■ A Svájc által följánlott 1.25 milliárd dolláros kárpótlási összeg elosztási alapelveiről jövő tavasszal dönt az ügyben eljáró amerikai bíró (valójában a mellette működő szakértői csoport) aki a világ minden tájáról begyűjtött véleményeket is figyelembe veszi. Az alapelvek megfogalmazása után azokat ismét szétküldik az igénylők tízezeinek újabb véleményezésére, majd azok figyelembevételével – optimális esetben – a 2000. év végén lehet vámi a kifizetések kezdetét.

■ A német cégeknek kényszermunkát végzők kártalanítása ügyében tovább folytak a tárgyalások a károsultakat képviselő két ügyvéd és a német cégek képviselői között. Lapzártánkorig ötven cég (köztük huszonhárom szigorúan inkognitóban) csatlakozott a felállítandó alaphoz összesen 5 milliárd márkát ajánlva fel a német állam által már megajánlott 3 milliárd mellé.

Október 24-én határozatképtelenség miatt másodszor is eredménytelenül ült össze a Mazsók kuratóriuma, ezért nem tudtak dönteni a második félévi pályázatokról. Nem voltak jelen a testület izraeli tagjai, **Donáth László** és **Szabó Zoltán** MSZP-képviselők, a korábbi kormány delegáltjai, valamint **Schweitzer József** és **Keller László** – utóbbiak betegségük miatt kimentették magukat.

Új választási szabályzat

1999. október 31-én megtartotta éves közgyűlését a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület. A címlistáján ezeregyszáz nevet nyilvántartó egyesület közgyűlésére huszonhat fő jött el. (Ennek oka volt minden bizonnyal az is, hogy ezúttal nem szerepelt napirenden a tisztújítás, amely az elmúlt esztendőben több mint százötven tagot vonzott.) **Székely Gábor** elnök beszámolójában áttekintette az egyesület programjait, anyagi helyzetét és egyéb kulturális tevékenységét. A sok éve bejárattott, színvonalas programokat kínáló szombat esti társasági kör népszerű a tagok közt, a ki-

nálat dúsitására bevezetett szerda esti programok viszont, vonzó tartalmuk ellenére, alig látogatottak. Utóbbi oka alighanem a tagság hétköznapi elfoglaltsága – vélekedett az elnök és később a hozzászólók is. Régi, jól bejárattott program a vasárnapi kirándulás, és működőképesnek bizonyult öt-hat résztvevővel a jiddis tanfolyam is. Az egyesület – néhány év kihagyással – ismét megrendezte a zsidó kultúra napját, melynek vasárnap délelőtti programja meglehetősen gyér számú közönséget vonzott, a délutáni *Szombat Szalon* viszont több mint száz fős közönségével sikert aratott.

Rajki András gazdasági felelős vezető többek közt elmondta, hogy idén több mint 800 ezer forint jutott az egyesületnek azokból az 1 százalékokból, amelyet az adózó polgárok a társadalmi szervezetek javára ajánlhatnak föl. Az egyesület anyagi helyzete összességében stabilnak mondható – summázta mondanóját.

Mint minden esztendőben, a hozzászóló tagok ezúttal is különböző javaslatokat tettek az egyesület tevékenységének bővítésére. Egyebek közt az alábbiak hangzottak el: induljon idősek klubja; indítsanak gyerekprogramokat; válaszoljanak az antiszemita publikációk rágalmaira; a vezetőség is vegyen részt a szombat esti programokon. A vezetőség a javaslatokat tudomásul vette. Munkavégzésre nem érkezett felajánlás.

Garai Péter, a szombat esti programok szervezője új választási szabályzatot terjesztett be, arra hivatkozva, hogy az előző tisztújító közgyűlésen számos olyan személy jelent meg, aki sem azelőtt, sem azóta nem látható az egyesület háza táján, és nyilvánvalóan csak a tisztújítás alkalmával mozgósították őket. A közgyűlés hosszas vita után elfogadta azt a módosítást, amely szerint a választás jogához háromhavi, a választhatóság jogához pedig egyéves érvényes tagság szükséges. A közgyűlés ezután elfogadta az elhangzott beszámolókat és meghosszabbította a számvizsgáló bizottság lejárt mandátumát.

Díjátadás és könyvbemutató

November 18-án, meghitt hangulatú ünnepségen, mintegy ötvenfőnyi közönség és a sajtó képviselőinek jelenlétében második ízben adták át a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület által alapított két díjat az ez évi kitüntetetteknek.

A MÚOSZ székházában tartott rendezvényen, **Deák Gábor** megnyitó szavait követően mutatták be a sajtónak és a nagyközönségnek a *Majd megvirrad már* című kötetet, amely első az egyesület tervezett évkönyveinek sorozatában. A könyv írásait a *Szombat* elmúlt tíz évének terméséből válogatta össze **Kulcsár Zsuzsanna**.

A *Magyar Zsidó Kultúráért díjat Kertész Imre* író kapta életművéért. A laudáció után, melyet lapunk főszerkesztője mondott el, **Székely Gábor**, a Mazsike elnöke nyújtotta át Jakovits József festményét a kitüntetettnek, s arról szólt, hogy a Mazsike működésének tíz éve során két maradandó értéket már bizonyosan teremtett: a zsidó oktatás terén a Lauder Javne Zsidó Közösségi Iskolát, a zsidó kultúra terén pedig folyóiratát, a *Szombatot*.

A *Várhegyi György-díjat* (amelyet a névadó oktatásszociológusról, a Lauder iskola egyik kezdeményezőjéről, alapítójáról neveztek el) ebben az évben **Klein Judit**, a Scheiber Sándor Tanintézet fiatal vallástanára vehette át. Deák Gábor hangsúlyozta, ettől az évtől kezdve valamennyi honi zsidó oktatási intézmény pedagógusai javasolhatók a kitüntetésre.

A Mazsike által kiírt rövidpróza-pályázat eredménye

I. díj: **Balla D. Károly** (Ungvár): *A tizedik* – jelige: Egyedül van?

II. díj: **Bornemissza Iván** (Budapest): *Piac, piac* – jelige: Álmos

III. megosztott díj: **Szombati István** (Nagyvárad): *Figyeltek rám Lili-Ármin?* – jelige: Erdély, a remény

III. megosztott díj: **Vasagyi Mária** (Zombor): *A pohár* – jelige: A pohár

A *Szombat* különdíja: **Magyar László András** (Budapest): *A rokon* – jelige: SÜN

Díjátadás, felolvasóest és vita a pályázat tapasztalatairól 2000. január 8-án, szombat este 19 órakor a Mazsike klubjában (Budapest VII., Garay u. 48.), a 18 órakor kezdődő *Szombat*-előfizetési akció ajándéksorsolása után.

Folyóiratunk a jövő év első felében közli a pályázat legjobbnak ítélt írásait.

„Ezután minden másképpen lesz”

*Beszámoló a Mazsihisz
1999. november 7-én tartott
küldöttgyűléséről*

„Telt házzal” zajlott a Mazsihisz fél-éves beszámoló küldöttgyűlése. A szokásos bevezető formások (ima, **Zoltai Gusztáv** optimizmust sugárzó beszámolója és **Hajabács Júlia** háromperces gazdasági összefoglalója) után a küldöttek megtekintették az 1999. évi Zsidó Nyári Fesztiválról készült húszperces pr-filmet. **Tordai Péter** Mazsihisz-elnök a film után kérdezte meg a jelenlévőket: van-e megjegyzésük, kérésük a két beszámolóval kapcsolatban. Ilyenek nem lévén, az elnök a beszámolókat elfogadottnak nyilvánította.

A közgyűlés nagyobbik felét az ez után következő „egyéb ügyek” tették ki. Legfontosabb ügynek a **Grósz Andor** kecskeméti hitközségi elnök által felolvasott bejelentés bizonyult: Grósz felolvasta azt (a küldötteknek postán is kiküldött) levelet, melyben a kecskeméti, kiskunhalasi és nagykovácsi hitközségi elnökök bejelentik a Mazsihisz-vezetőségnek a „Közép-magyarországi Hitközségek Szövetsége” nevű formáció megalakulását **dr. Feldmájer Péter** Mazsihisz-exelnök vezetésével, és felkéri Zoltai Gusztáv ügyvezető igazgatót, hogy ennek bírósági bejegyzése ügyében intézkedjen.

Tordai Péter válaszát azzal kezdte, hogy üdvözölte a dunántúli hitközségek néhány hónappal korábban tartott találkozóját, és támogatásáról biztosította a dunántúli regionális hitközségi csoport esetleges megalakulását. (A találkozóról **Goldschmied István** keszthelyi elnök beszélt, megemlítette a vidék-Budapest feszültség pénzügyi okait, de a regionális csoport megalakulásáról nem szólt.) Tordai elnök ezután indulatos hangon olvasta fel a Grósz-fé-

le levélre adott válaszát. Feldmájer Péter korábbi leveleinek kioktató stílusát kifogásolva közölte, hogy a kezdeményező nyitott kapukat dönget, mert az alapszabály lehetővé teszi a területi szervezetek létrehozását. Mindamellett aggályainak adott hangot, vajon az új szervezet nem a Mazsihisz egysége ellen fejti-e ki hatását. Emlékeztetett arra, hogy a korábbi Mazsihisz-közgyűlések jegyzőkönyvét átolvasva arra a meggyőződésre jutott: felhőborító módon érdektelen ügyek miatt utaztatták föl a küldötteket Budapestre (amivel talán az éppen szóban forgó témára utalt). Ezután a küldöttgyűlésnek elfogadásra javasolta a Grósz Andor által előterjesztetteket. A küldöttek egy részének nemtetszését kifejező zúgás volt a válasz.

Zoltai Gusztáv megjegyezte, hogy az elnök nem egyeztetette válaszát a vezetőséggel, így az magánvéleménynek tekintendő. **Dr. Pollák Jenő** a regionális kezdeményezés jogi háttérét hiányolta, amire dr. Feldmájer Péter példaként felidézte a szerinte 1989 óta működő dunántúli területi csoportot. Valóban volt egy regionális csoport – választott erre **Lipkovics Tibor** kaposvári elnök –, ez azonban pénzügyi támogatás híján 1991-ben gyakorlatilag megszűnt. Hozzátette, hogy a megírandó új alapszabálynak ezzel kapcsolatban is rendelkeznie kell. **Heisler András** alelnök kifogásolta, hogy a regionális csoport megalakulását a három elnök jegyzi, nem pedig a hitközségek közgyűléséről vagy legalább vezetőségi üléséről készült jegyzőkönyv. Javasolta, hogy a témára majd a következő közgyűlésen térjenek vissza, amikor ezeket a hiá-

nyosságokat pótolják. Tordai Péter ezután a hitközség (ez alkalommal bemutatott új) jogászának, **dr. Egri Oszkár**nak szakvéleményét kérte, melynek meghallgatása után szavazásra terjesztette be a javaslatot. A közgyűlés a területi csoport megalakulását tudomásul vette, jogi státusának rendezéséről azonban nem hozott döntést.

Miután az „egyéb ügyek” megvitatása során folyamatosan egyszerre négy-öt téma volt napirenden, a fenti vitával párhuzamosan mondta el a zalaegerszegi közösség elnöke a vidéki hitközségek minden közgyűlésen hallható panaszát a rabbik, előimádkozók, kántorok – a hagyományos zsidó élet vitéléhez szükséges infrastruktúra – hiányáról. Pollák Jenő ehhez hozzáfűzte: a nemrég felavatott két rabbi után a következő évben még három rabbi avatása várható, utána hosszú ideig senkié. Ez az öt ember aligha fog vidéken maradni, hiszen a fővárosban sokkal kedvezőbb körülmények között találnak munkát, ezért a Pedagógiumban végzett oktatók helyettesíthetnék őket. **Schönberger András**, az egyetlen vidéken (Pécsen) működő rabbi tízperces hozzászólásában arra biztatta a vidékieket, pontosan fogalmazzák meg igényeiket. Hangsúlyozta: nem a rabbik tehetnek a vidéki vallásos infrastruktúra hiányáról.

Villányi Tibor győri küldött is a vidéki rabbik hiányát panaszolta, majd megkérdezte **Herczog Lászlót**, az ortodox hitközség alelnökét (aki egyben a brit milákat végzi): hány körülmételés volt az elmúlt húsz évben. „Ezek száma a katasztrofális szint alatt van” – válaszolt a kérdezett, aki külföldi „kiküldetéseit” és a felnőttkorban orvos által végzett körülmételéseket is beszámítva évi harmincban adta meg a választ. Vannak olyan rabbik, tette hozzá, akik nem zsidó anyák gyermekeinél is hajlandók az orvos által végzett körülmételést hitelesként elfogadni, ő azonban erre nem hajlandó. Figyelmeztetett az ebből fakadó súlyos következményekre, hiszen az ekként zsidónak bejegyzetteket később ortodox közegben nem fogadják el zsidónak.

Haas László budapesti küldött az antiszemitizmus soha nem múló veszélyére figyelmeztetett, mély átéléssel idézve föl a vészidőszak emlékét. Hozzászólását a küldöttek támogató tapsa fogadta. „Valóban vannak adósságaink az antiszemitizmus ügyében” – vála-

szolta Zoltai Gusztáv. (A napisajtóban is nagy port felvert szélsőjobboldali megnyilvánulások ügyében az e témában máskor mindig oly hangos hitközség hangját nem lehetett hallani.) Egyéb adósságokról szólva megemlítette még, hogy a 30 ezer forintos kárpótlás kiegészítését hiába várták a kormánytól, ezért ennek kérdését fölvetik majd a miniszterelnök egyházi vezetőkkel kitzűzött találkozója során.

Olti Ferenc alelnök röviden vázolta az antiszemitizmus elleni fellépés koncepcióját. Amilyen fontos az antiszemitizmus elleni küzdelem – válaszolt erre **Engländer Tibor** –, oly kevésbé tájékoztatják a vezetőség tagjait az ez ügyben teendő lépésekről. Ha létezik ez ügyben bármiféle koncepció, annak megtárgyalásába őt nem vonták be. „Rendezetlen a zsidó vezetés egész politikai ügyvitele” – jelentette ki rendkívül indulatosan, hozzátéve ehhez, hogy a vezetőség párizsi útjáról és a *European Jewish Congress* ülésén való részvételéről ő csak a sajtóból értesült. „*En mint vezetőségi tag olyan lépésekhez adom a nevemet, melyekről nem is értesítenek. A valódi döntések nem az előjáróság ülésein születnek, hanem az illegitim bizottságokban*” – végezte mondanóját.* A debreceni **Weisz György**, a Mazsihisz alelnöke csatlakozott Engländer Tiborhoz, megjegyezve, hogy a debreceni hitközség számos beadványt küldött a Mazsihisz vezetőinek, tájékoztatást kérve a folyó ügyekről, egyebek közt a jelenleg működő alapszabály-előkészítő bizottságról, amelynek jogi státusát nem tartják tisztázottnak.

Zoltai Gusztáv ügyvezető igazgató válaszolt a felvetett kérdésekre, többek között tudatta a jelenlévőkkel, hogy párizsi útjára azért került sor, mert Kelet-Európa képviselőiben ő a *European Jewish Congress* alelnöke. Beszámolt útjának eredményeiről, majd Tordai Péterrel együtt megígérte Engländer Tibornak és a többi jelenlevőnek, hogy ezután minden másképpen lesz, és mindenkit időben fognak tájékoztatni minderről.

A küldöttgyűlés **Markovics Zsolt** rabbi zárómájával ért véget.

g. j.

* Az elnök mellett több, tisztázatlan jogi státusú bizottság működik, amelyek tagjai túlnyomórészt azok a személyek, akiket Tordai Péter elnök a Mazsihisz tanácsadójának kért fel, ám kinevezésüket az előjáróság nem támo-gatta.

Mégis, kinek az érdeke?

A Mazsihisz „Közép-magyarországi Területi Csoportjának” létrejöttét élénk levélváltás előzte meg a területi csoport elnökének jelölt **dr. Feldmájer Péter**, valamint a Mazsihisz elnöke, illetve ügyvezető igazgatója között. A vidéki hitközségi elnökök által megtartott háromfős gyűlés jegyzőkönyvét, melynek alapján bejelentik a területi csoport megalakulását, a Mazsihisz vezetői jogi szakvéleményre hivatkozva elégtelennek tartották, és válaszelevelükben a hiányok pótlására kérték fel a kezdeményezőket. Általánosságban üdvözölték a regionális kezdeményezéseket, de hiányolták a három hitközség közgyűlésének jóváhagyását, és helytelennek tartották, hogy a csoport jogi személyként kívánja magát bejegyeztetni a bíróságon. Óvták a kezdeményezőket az egységbontástól, és arra kérték őket, hogy az ötlet kivitelezésétől tekintsenek el. Helyette egy egész országot átfogó regionális fórum létrehozását ajánlották. Viszontválaszában dr. Feldmájer Péter megalapozatlannak minősítette a jogi kifogásokat, és hangsúlyozta, hogy minden tekintetben az alapszabály, illetve a hatályos polgári jog előírása szerint jártak el. Sajnálatosnak minősítette, hogy a Mazsihisz-elnökség közleményüket nem továbbította a közgyűlés résztvevőikhez, amit ezért ő a maga részéről megtett.

A közgyűlés végül tudomásul vette a csoport megalakulását, de a kezdeményezők kérését ignorálva nem utasította az ügyvezető igazgatót a bírósági bejegyzés eszközöztetésére. Ennek megtörténte a kezdeményezők komoly sikere lett volna: egyfelől bejegyzett jogi személyként nagyobb a politikai súlyuk, másfelől a nagyhatalmú ügyvezető igazgatót kényszerítik a nekik kedvező lépésre. Enélkül viszont az új formáció súlytalan.

*

Kötelező jóhiszeműséggel szemlélve a dolgokat, üdvözölni lehet a regionális kezdeményezést, amely fontos lépés a bázisdemokrácia felé. Csak rosszhiszeműek akadhatnak fenn

azon, vajon miért nem Mazsihisz-elnök korában jutott eszébe Feldmájer Péternek ez a kezdeményezés, melynek keresztülvitelére akkor alighanem több esély mutatkozott. Rosszhiszemű lenne a kérdés, hogy ha valóban regionális együttműködésről van szó (amit a három elnök egy általánosságokat tartalmazó mondatban intéz el), miért kell a jogi személyiség, miként illeszkedik ez be a Mazsihisz taghitközségeken alapuló struktúrájába? A három hitközség (melynek együttes tagsága jó ha a száz főt eléri) az alapító nyilatkozatban leszögezte, hogy a regionális együttműködés más közösségek előtt is nyitott. Ha valóban csatlakoznak nagyobb súlyú hitközségek is, és ehhez megszerzik a jogi személyiséget, az már komoly ellensúly lehet a Mazsihisz vezetésével szemben. Talán emiatt nézi gyanakodva a Tordai-Zoltai ket-tős a regionális kezdeményezést. Feldmájer Péter a *Cion bölcseinek jegyzőkönyve* betiltását követelő (és a könyvnek ezáltal komoly közvetett reklámot hozó) kampányával már bebizonyította, hogy a továbbiakban is számottevő szerepre tart igényt a zsidó közéletben. Miután azonban erre (a nagykőrösi hitközségi elnökség mérsékeltén fontos pozícióján kívül) nincs intézményes lehetősége, csak a partvonalon kívülről kiabálhat be, amit alighanem a jövőben is meg fog tenni. Jelenleg Tordai és Feldmájer között az ún. zéró összegű játszma zajlik: ami egy sikeres akcióval Feldmájernek presztízsnyerés, az Tordainak veszteség, és fordítva. Ezt a helyzetet azonban meg lehet változtatni: ha Feldmájer Péter a zsidó közéletben olyan feladathoz jut, amelyben módja van kamatoztatnia felkészültségét (mindenekelőtt a kárpót-lás területén), nem kényszerülne örökké bekiabálásra, mint legutóbb a regionális kezdeményezés ügyében. Ha marad az eddigi felállás, a regionális együttműködés szép eszméje könnyen néhány fős érdekcsoportok hatalmi harcává torzulhat.

(jég)

Holocaust és tömegkultúra

Steven Spielberg és a Shoah Alapítvány vitatott sikerei

Steven Spielberg és egy közeli munkatársa összekocintják pezsgőspoharaikat egy nagyméretű tortával a háttérben. A tortán cukormázból készült felirat: Shoah – ez a szó jelzi ma nyugaton a zsidóság kiirtását a II. világháború éve alatt. A két férfi a Spielberg által alapított Shoah Visual History Foundation sikerét ünnepli. Henryk Broder német zsidó író számára ez a legékeesebb bizonyítéka annak, hogy Spielberg személyében az amerikai tőke és a hollywoodi stílusú giccs már a holocaust témájában is átvette a hatalmat.

Broder „Indiana Jones in Auschwitz” (Indiana Jones Auschwitzban) címmel több mint tízoldalas cikket írt a Der Spiegel 1999. szeptember 13-i számában Steven Spielberg alapítványáról annak németországi megjelenése kapcsán. A radikális Henryk Broder a fiatalabb német zsidó értelmiségiek azon csoportjához tartozik, amely élesen bírálja a zsidó közösség establishmentjét, vezetőit, amiért azok önelégülten ünek a holocaustból származó erkölcsi és anyagi tőkékükön. A Spielberg-féle Shoah Alapítvány megjelenése Németországban minden bizonnyal újabb lökést ad a holocaust-alapú zsidó identitásnak, és ez az, ami kiváltotta Broder rosszallását.

Az amerikai filmrendező és média-mogul saját filmjének, a *Schindler listájának* kapcsán eszmélt rá saját zsidóságra, és annak világsikere készítette őt arra, hogy létrehozza a fent említett alapítványt „a felejtés ellen”, „a holocaust-tagadók állításainak cáfolatára”. A nagyszabású vállalkozáshoz ő maga adta a pénzt és a médianyilvánosságot, **Michael Berenbaum** történész pedig a tudományos háttérrel. Az

alig öt évre visszatekintő alapítvány kétszáznegyven fős törzsgárdával, világszerte háromezeröttszáz profi és négyezer önkéntes interjúvolóval ötven országban eddig ötvenezer videóinterjút készített harmincöt nyelven. Ebből 19 368 készült Amerikában, 8064 Izraelben, 1385 Lengyelországban, 658 Németországban, 19 Costa Ricában és – az utolsó országok egyikeként – 300 Magyarországon (ahol még további kétszázat terveznek). Mindehhez – becslések szerint – eddig 45–70 millió dollárt használt föl Spielberg, és további 50 milliót szán az interjúk részletes feldolgozására. Utóbbi összeget már nem a sajátjából, hanem gyűjtésből kívánja előteremteni, aminek előmozdítására természetesen nincs is nála alkalmasabb személy. 1999 februárjában, miután életművéért Berlinben átvette az *Arany Kamera* díjat, az alapítvány számára nagy, amerikai stílusú pénzgyűjtő vacsorát szervezett, ahol a résztvevők ezer márkáért töl-

hettek el „egy csodálatos estét Steven Spielberggel és barátaival”.

Spielberg – mondják – eredetileg csupán a tudományos kutatások segédanyagának szánta archívumát. Ennek megfelelően a gyűjtött anyaghoz szabad hozzáférést tett lehetővé a Soá kutatásával foglalkozó öt legnagyobb központnak, köztük a Jeruzsálemi *Jad Vasém* Intézetnek és a Los Angeles-i *Wiesenthal*-központnak. (Broder szerint ennek is elsősorban propagandacéljai voltak: Spielberg a nagy tekintélyű tudományos műhelyek segítségével akarta hitelesíteni a maga archívumát.) Hamarosan kiderült azonban, hogy hatal-

mas tőkével és médiabefolyásával sokkal többre képes, mint a tudományos központok. A jeruzsálemi *Jad Vasém* intézet fennállásának negyven éve alatt mintegy harmincháromezer tanúvallomást gyűjtött össze a Soáról, amelynek nagy részét – pénz hiányában – még nem dolgozták föl. Ugyanebben a témában azonban még további kétszáz archívumban található magnó- és videófelvételek, papíron rögzített tanúvallomások, és nem egy archívum komoly tudományos apparátussal dolgozza föl ezeket. A nagyközönség azonban – egy-két kivétellel, mint amilyen a *Jad Vasém* vagy a washingtoni *Holocaust Múzeum* – nem ismeri ezeket. A Soá-archívum műfaja Spielberg nyomán vált világhírűvé, aki négy év alatt több tanúvallomást gyűjtött, mint talán az összes többiek együttvéve.

A téma legnagyobb tekintélyű tudományos kutatói, mint a jeruzsálemi **Jehuda Bauer** bizalmatlanul tekintenek Spielbergre. „Állítólag én vagyok az

egyik szaktanácsadó, de még egyszer sem kértek tőlem tanácsot" – ironizál a téma szakmai körökben világhírű kutatója. A tudományos kutatás szempontjait szem előtt tartó Bauer professzor szerint Spielberg felvételeinek talán tíz százaléka hozhat új ismereteket a történészek számára. Más kutatók elégtelennek tartják a lelkes, de amatőr interjúvolók felkészültségét, akik kellő ismeretek hiányában nem tudják eldönteni, mi az, ami valóság a túlélő elbeszélésében, és mi az, amit az illető ötven év távlatából csupán annak hisz. Bauer több tudós kollégájával együtt pár éve azt javasolta Spielbergnek, hogy a kutatás lebonyolítására és az eredmények feldolgozására hozzanak létre egy tudományos központot. Spielberg azonban – a professzor szerint – nem akart ilyet, mert ő csak a rövid távú, látványos eredményekben érdekelt.

A Spielberg-archívumban a legmodernebb technikákkal dolgozzák föl az interjúkat, több mint ezer kulcsszó szerint rögzítve az elhangzottakat. Eddig a beérkezett anyag öt százalékaival készültek el. A számítógépes feldolgozás jóvoltából a majdani felhasználók – kutatók, amatőr érdeklődők vagy profi felhasználók (például filmesek) – virtuális utazást tehetnek a Soá világában, kedvükre válogatva az interjúk közt kulcsszavak szerint, ami lehet egy helység-név, egy esemény vagy egy helyzet (pl. bevagonírozás) és még sok minden más. A szkeptikus Jehuda Bauer szerint azonban a lelkes, de kellő szakmai felkészültséget nélkülöző munkatársak biciskája beletörik majd a szakmai feldolgozásba, amely így végül a történészekre marad, akik évtizedeket tölthetnek majd el az összehordott ötvenezer videofelvétel rendszerezésével.

Az amerikai tőke dinamizmusával terjeszkedő Spielberg-alapítvány tehát bővelkedik tőkében, viszont híján van a tudományos felkészültségnek. Az állami költségvetésből és „kisipari” pályázatokból élő Jad Vasém intézet (más kutatóműhelyekhez hasonlóan) híján van a tőkének, viszont bővelkedik a tudományos kapacitásban. A két intézet ugyan kapcsolatban van egymással, de eltérő logika szerint működnek: az amerikai tömegmédiá logikája a kézzelfogható sikereken, az azonnali visszajelzésen alapul (lásd: nézettségi statisztikák), a kutatóműhelyek viszont a tudomány világának roppant igényes mércéje szerint működnek, ezért apró-

lékos, lassú munkájuk ritkán kecsegtet látványos sikerekkel. Érthető, ha a nagy felkészültségű tudósok rosszkedvűen nézik Spielberg sikereit, aki alig néhány év alatt a holocaustnevelés császarává lépett elő.

Spielberg és gárdája azonban nem osztja az aggályos történészek álláspontját. A rendező – fellekesülve filmje világsikerétől, azaz attól a tényről, hogy ez valóban hatalmas mértékben járult hozzá a Soá tudatosításához a világ közvéleményében – továbbhalad az emberiség nevelésének útján. Már 1995-ben elkészült egy ötvenperces film, amelyet negyven interjúból válogattak össze. A filmet széles körben terjesztették az iskolák körében („hogya mindez még egyszer ne történhessen meg!”). A Spielberg-alapítvány büszkesége az a Soát bemutató CD-ROM, amelyet úgy reklámoztak, mint az iskolák számára kiválóan alkalmas eszközt. „Ennek segítségével a diákok bejárhatják egy koncentrációs tábor barakkjait és számtalan emberrel találkozhatnak, akiknek történetét egyetlen gombnyomással megismerhetik.” A CD-t maga Spielberg mutatta be egy berlini iskolában, majd egy hónappal később New Yorkban, médiaszterek kíséretében, a sajtó és a tévéállomások kellő figyelmétől övezve.

Munkatársai szerint Spielberg egyszer azt mondta, hogy ezzel a projekttel „megelőzünk egy második holocaustot”. Miután az elismerésüket kifejező politikusok és médiaszterek gratulációja hangosabb, mint a szkeptikus értelmiségiek fejcsóválása, a lelkes (kritikusai szerint saját magától megrésze-gült) Spielberg egyre bővíti projektjét. A fent említett pénzügyítő vacsora az alapítvány új berlini központjának költségeit volt hivatott fedezni. Az együttműködéshez megnyerték a legnagyobb német kiadóvállalatokat, köztük a Springer-konzern, az ünnepélyes megnyitón pedig a német média legnagyobb sztárjai vonultak fel. Az alapítvány itteni céljai között szerepel az említett CD német változatának kiadása, valamint egy rendkívül ambiciózus terv: az archívum segítségével minden német város „rekonstruálná” egykori zsidó közösségét. Előkeresnék a hajdan onnan menekült túlélők anyagát és a város meg is hívhatná őket, hogy minél többet tudjon meg a hajdani közösség életéről. Az első kísérleti projekt már el is indult Drezdában. Ugyanakkor

AZ ÜGYNÖK TITKA Az *Ügynök halála* című világsiker arató **Arthur Miller**-darabot újra és újra eljátsszák a Broadway és a világ színpadain. Sokáig nem esett azonban szó arról, amiről darabjának évfordulós kiadása alkalmából Arthur Miller nyíltan szól, ti. hogy a *főszerplő Lomanék zsidók*. 1951-ben egyszer már tárgyalta az amerikai közvélemény azt a tényt, hogy Miller darabja **Joseph Buloff jiddis nyelvű** produkciójának, a „Toy fun a Salesman”-nek, azaz *Az ügynök halálának* angol nyelvű fordítása. Az ügyvel akkor foglalkozó újságíró, **George Ross** azt azért elismerte, hogy a jiddisben nincs szó az „ügynök”-re. Ross azt is megjegyezte, „több helyen az az érzése az emberek, hogy Miller jiddisül gondolkozik”. Az újságíró szemére vetette a szerzőnek, hogy dejudaizálja főhősét és a nagyon is zsidó figurából kreálja meg az amerikai átlagembert. Ahogy **Mary McCarthy** írja: „(Loman) nem lehet zsidó, mert »amerikainak« kell lennie... Ő a nagybetűs Emberi Lény anélkül, hogy sava-borsa, jellege lenne...” **Leslie Fiedler** szintén azt állítja, hogy Miller kriptozsidó karaktereket írt, olyanokat, akik habitusukban, beszédmódjukban és életmódjukban tipikusan amerikai zsidók, de nem nevezik őket annak.

Hogy Miller teljesen kerülte volna a zsidó témákat, nem fedi a valóságot, hiszen több darabjában, így a *Közjáték Vichyben* és a *Törött szemüveg* címűben is foglalkozik annak a közösségnek a helyzetével és problémáival, melyből származott.

Arthur Miller azt írta, fiatalkorában azért küzdött, hogy inkább az emberiséggel, mint ennek egy partikuláris alcsoportjával azonosuljon, ami arra utal, hogy komoly erőfeszítéseket tett, hogy elnyomja magában zsidóságát és megteremtse az „amerikai átlagot”. Önéletrajzában, a *Timebendsben* („Kanyargó idő”) azt írja, hogy Willy Lomant saját nagybátyjáról, a szintén ügynök **Manny Newmanról** mintázta. A darabhoz írt legújabb előszavában pedig azt fejtegeti, hogy Lomanék zsidók ugyan, de vajmi kevés köti őket a zsidósághoz: egyszerűen elvesztették múltjukat. Megfosztásuk a gyökereiktől, elszigeteltségük, bármiféle etnikai, vallási vagy kulturális kontextus hiánya: ezek ama részletek, amiket a kritikusok hiányoltak, és ezek a tulajdonságok tették őket annyira kiszolgáltatottá azoknak a hamis amerikai értékeknek, amelyek végül is pusztulásukat okozták.

a németországi zsidó és nem zsidó értelmiségiek közül többen megkérdőjelezték Spielberg szerepét Németországban, ahol a Soá már amúgy is a társadalom figyelmének középpontjában áll. Nem tetszik nekik, hogy az amerikai médiamogul egyszer csak itt temett nevelni Németországot.

*

Az amerikai zsidóságnak, és rajta keresztül az amerikai médiának igen nagy szerepe volt abban, hogy a zsidók II. világháború alatti tragédiája, a Soá a világ figyelmének középpontjába került. A hetvenes évek végén készült, *Holocaust* című négyrészes amerikai tévésorozatot százmilliók láthatták. A sorozat világsikere (számtalan hasonló témájú és ennél nem rosszabb film után) csak az amerikai média átütő erejével magyarázható. Spielberg 1994-ben készült filmje, a *Schindler listája* újabb áttörést hozott, ekkor indult a téma végső „diadalútjára”. Mindennek fel nem mérhető jelentősége volt a nemzetközi politikai légkör alakításában. Ebben az évben nyitották meg a nagyközönség számára a washingtoni Holocaust Múzeumot a világ számtalan állam- és kormányfőjének jelenlétében. Nem sokkal ezután Svájc hajlandó volt beismerni felelősségét a náci által elrabolt zsidó vagyon értékesítésében és késznek mutatkozott kártérítést fizetni. Majd következett a többi rendezetlen számla: a kelet-európai zsidóságnak mindeddig nem fizetett német kártérítés; a német cégeknek a háború éve alatt végzett kényszermunka; a biztosítótársaságok által elnyelt zsidó biztosítások. Természetesen lehetetlen egyenként szétszálazni, mely összetevők jóvoltából vált a Soá immár megkerülhetetlen jelentőségűvé a világméretű tömegkommunikációs színpadon, mely okok következtében kaphatta meg a zsidóság – ötven évvel a háború után – azt az erkölcsi és anyagi elégtételt, ami még adható volt. Aligha tévedünk azonban, ha azt állítjuk: az amerikai média nélkül mindez nem (vagy nem így) történt volna meg. Azáltal azonban, hogy a Soá kikerült az értelmiségi elit igényes, de csekély figyelmet vonzó diszkurzív világából, és az amerikai *mass media* jóvoltából robbant be a világ figyelmének középpontjába, a stílus is nagyon megváltozott. A Soá harány amerikai tálalása igen erősen eltér az európai zsidók által megszokottól. Az amerikai hatékonysággal együtt jár az amerikai stílus is. Valamit valamiért.

Gadó János

SZATMÁRI HASZIDOK UTÓDLÁSI HARCA Erőszakos cselekmények és hírlapháború lett a következménye annak, hogy éles utódlási harc kezdődött a New York-i szatmári haszid csoportok között. A 87 éves szatmári rabbi, **Mose Teitelbaum** legidősebb fiát, **Aaront**, aki *Kürjasz Joel* (New York államban lévő szatmári település, amelyet a Williamsburg negyed zsúfoltságának enyhítésére hoztak létre) főbábjára, a közösség eddigi apja utódjának tartotta. Ez év elején azonban Aaron öccsét, **Zalman Leibet** visszahívták Jeruzsálemből, hogy Szatmár legfontosabb közösségének a vezetője legyen. A következmény: a két testvér hívei egymás ellen fordultak.

A szatmári mozgalomnak ma több mint száz-ezer híve van, és a korábban szegényebb haszidok mára fölemelkedtek. A jelenleg meglehetősen zárt, vehemensen anticionista, ám az ortodox világon belül nagy reputációval övezett közösség problémája tipikusnak mondható. **Samuel Heilman**, a *Queens College* szociológiai professzora szerint teljesen törvényszerű egy haszid közösségben, hogy egy-egy karizmatikus vezető élete alkonyán megindul az utódlási harc, így esetleg újabb és újabb szakadások következnek.

A szatmári közösség több vezetője azonban a békés megoldásban hisz. **Leib Glanz** rabbi, a williamsburgi *United Talmudic Academy* Zalman Leib-párti vezetője szerint minden békésen fog megoldódni, hiszen – mint mondotta – *„Istennek hála, a nagy rabbink él és döntésre fog jutni”*.

Mindenesetre a háborúságnak különféle jelei vannak: Szukkot napjaiban a brooklyni rendőrséget hívták ki, mert egy sátorban a két jelölt követői összeverekedtek. Aaron két hívét őrizetbe vette a rendőrség, és vandalizmussal vádolja őket. **Menachem Friedman**, az izraeli *Bar-Ilan* egyetem szociológiai professzora, az ortodox világ kutatója szerint maga Mose Teitelbaum sem biztos abban, hogy közössége el fogja fogadni Aaron fiát vezetőnek. Friedman szerint a legjobb az lenne, hogyha Zalman Leibet neveznék ki utóddá, hiszen a williamsburgiak többsége ezt támogatná.

Aaron rabbi érthetően nem örül ennek az eshetőségnek. Támogatói *Der Blatt* néven újságot gründoltak, melynek célja az, hogy konkuráljon a *Der Yid* című másik szatmári lappal. Az újság szerkesztőségének vezetője, **Joe Berger** tagadja azt, hogy lapja Aaront népszerűsíteni.

Aaron Friedman, a *Der Yid* társszerkesztője szerint viszont a konkurens orgánumot nem gazdasági megfontolások hívták életre, de bővebbet nem mondott. A Bar-Ilan-i ortodoxszakértő szerint azonban a *Der Blatt* létrehozása világos jele annak, hogy Aaron nem fogadja el a szatmári közösség kvázihivatalos orgánumának tekintett *Der Yid* és Menachem Friedman szerint ezzel apjával is szembeállt, ami *„nem volt túl bölcs lépés”*.

BORGES, „A ZSIDÓ” „Ki nem játszott egyszer vagy másszor az ősei emlékével és saját teste és vére múltjával? Én többször eljátszottam ezzel, és sokszor egyáltalán nem okozott problémát számomra, hogy úgy gondoljak magamra, mint egy zsidóra...”

Nemrégiben került elő **Jorge Luis Borges** világhírű argentin író 1934-ben írt rövid műve, melyben magát zsidónak nevezi. Az írás annak idején a Buenos Aires-i *Megáfono* című lapban jelent meg. A *Megáfono* még 1933-ban egy teljes számot szentelt Borgesnek. Ezután a juntához közel álló egyik lap megtámadta az író, mondván, hogy eddig eltitkolta „izraelita” gyökereit. Az „Én, a zsidó” erre a támadásra született válasz. Argentína – **Maurice de Hirsch** báró filantróp ügyködésének köszönhetően – akkor már sok, mezőgazdasággal foglalkozó kelet-európai zsidónak adott otthont. De Borges mégsem ez vonzotta a zsidókhoz, hanem állandóságuk: hiszen szerinte a zsidók örökös időutazók, és könyvszeretők, valamint miszticizmusuk is figyelemre méltó. A zsidóknak ez az image-ét akkor mind a zsidó származású kommunisták, mind a cionisták és a bundisták is kritizálták, mondván, hogy a zsidóknak olyan népnek kell lenniük, mint a többi. Ámbár maga Borges sohasem kritizálta a cionizmust, mégis csodálkozott azon, hogy miért akar egy örök nép, amely az otthontalanságban van otthon, normális lenni.

A rácsodálkozás Borges állandó tulajdonságává vált: csodálta a kabbalát és a zsidók igazság és erkölcs iránti elkötelezettségét, tehetségét. A kabbalával foglalkozó verse meg is jelent 1958-ban a *Davar* nevű, a *Héber-Argentín Társaság* által jegyzett lapban. Az író ugyanakkor képes volt revidálni nézeteit, a 67-es „hatnapos háború” után Borges ódákat írt az immár normálissá vált zsidók államához, Izraelhez.

Mose Teitelbaum, a szatmári rebbe

IZRAELI ARABOK

Lojális kisebbség, vagy időzített bomba?

Arab-izraeli viszállyról szólva általában Izraelnek a PFSZ-szel és az arab országokkal való konfliktusára gondol a nagyközönség. Nem sorolják ide az izraeli állampolgárságú arabokat, akiket nem tekintenek palesztinoknak. Rájuk nem néznek bizalmatlanul az izraeliek, úgy gondolják, jólétük visszatartja őket az ellenséges megnyilvánulásoktól, a politikai radikalizmustól.

A szülőföldjükön maradt izraeli arabok sokkal jobb körülmények között élnek, mint az 1948-ban vagy 1967-ben elmenekült testvéreik, akik azóta menekülttáborokban vagy más arab államokban laknak. Az izraeli arabok integrálódtak az izraeli társadalomba. Többnyire tágas házakban laknak, van munkájuk, gyerekeik, ha akarnak, tanulhatnak, és szabadon gyakorolhatják jogait egy demokratikus államban. Bár kisebbségként élnek a zsidó többség mellett, az arab hivatalos nyelv Izraelben, az arab sajtót senki nem korlátozza, politikai pártjaik pedig a legutóbbi választások során tíz képviselőt küldtek a Kneszetbe. Településeik önkormányzattal rendelkeznek, és az állam támogatásával működő iskoláik a legnagyobb tanzabadságot élvezik. Nyelvi, vallási, kulturális önazonosságukat nem fenyegeti veszély, mert Izrael nem akarja asszimilálni kisebbségeit. Az arabok számára a katonai szolgálat – lelkiismereti és biztonsági okokból – nem kötelező. Önkéntesen persze bevonulhatnak a Cahal (az izraeli hadsereg) soraiba, de ezzel a lehetőséggel nagyon kevesen élnek. Parlamenti képviselőik és pártvezetők arra biztatják az arab fiatalokat, hogy semmilyen körülmények között ne menjenek katonának.

Miss Palesztina 1999

A két népcsoport közötti feszültség eredményezi azt is, hogy számos egyetem végzett arab fiatal nem talál munkát zsidó munkaadónál, így visszamegy falujába, ahol – az állástalan, tehát frusztrált ifjú értelmiségiek régről ismert dinamikája szerint – radikalizálódik.

Izrael hatmillió népségének több mint 20 százaléka arab anyanyelvű. Ezen belül külön alcsoportot képeznek a drúzok, akiket a kereszténységtől és az iszlámtól egyaránt különböző miszté-

riumvallásuk különíti el az arab lakosság többi részétől. A drúzok saját falvaikban élnek és kizárólag egymás között házasodnak, s kiveszik részüket Izrael állam védelméből is. Az állam muszlim vallású, arab anyanyelvű lakosságából ehhez hasonlóan cselekszik a beduin népesség is, noha az iszlamista fundamentalizálódás következtében ez a hajlandóságuk az utóbbi időben csökkent.

1948 előtt a mandátumi Palesztina területén lakó arab anyanyelvű népek egységes nyelvi közösséget képeztek. A keresztény vallású, de arab nyelvet beszélő népesség e térség őslakosa. A muszlim vallásúak többségének ősei a VII. századi hódítás idején érkeztek.

A fordulópontot a brit mandátum

megszűnése, az arab államok Izrael elleni fegyveres agressziója jelentette. Megkísérelték megakadályozni az állam létrejöttét, és kiűzni a zsidó bevándorlók tömegeit az országból. A fegyveres agresszióhoz csatlakoztak az arab falvak, és fegyvert fogva zsidó szomszédaikra támadtak. A támadó államok vezetői felszólították az arab lakosságot, hogy hagyja el lakóhelyét, és ne akadályozza seregeik végső győzelmet a cionista gyarmatosítók ellen vívott háborúban.

A háború során az arab lakosság vezető rétegének java elmenekült az országból. A menekülést felgyorsította az arab propaganda is, amely „a zsidók vérszomjas gyilkosságairól” számolt be. Az arab lakosság egy része azonban a helyén maradt, nem emeltek fegyvert a zsidók ellen, és nem vettek részt a zsidó lakosság elleni gyilkosságokban. Miután a katonai igazgatás 1963-ban megszűnt, vallási kisebbségként helyzetük konszolidálódott. Részesültek a szomszédos arab országoknál jóval fejlettebb izraeli társadalom és gazdaság előnyeiből, ám ettől nem váltak külön néppé. Nyelvi, vallási közösségük mellett rokon szálak is összekötötték őket a száműzetésbe távozottakkal. Öszinte szolidaritás ez az izraeli állammal és annak zsidó lakosaival szemben, akiket betolakodóknak, hódítóknak és földjeik elrablójának tekintenek. A *Hatikva* nem az ő himnuszuk, amikor pedig Izrael a függetlenség napot ünnepli, ők a megálázó háborús vereséget gyászolják. Számukra ez nem öröm, hanem a *Naqba*, a Tragédia napja. Elvesztették földjeiket, falvaikat, és a modern civilizáció, amelynek szimbóluma Izrael, most megfosztja őket hagyományos értékeiktől is. Ez az ellenséges viszony az idők során nem változott, sőt felerősödött.

Politikai pártjaik: a liberális *Balad*, a kommunista *Hadas* és a tradicionalista-fundamentalista *Egyesült Arab Lista* az arab-izraeli konfliktusban a PFSZ és **Arafat** oldalán állnak. Együtt követelik, hogy Izrael vonuljon vissza az 1967. június 4-e előtti határokra, Jeruzsálem fővárossal alakuljon meg a független palesztin állam, és tegyék lehetővé a több milliós palesztin menekülttömeg visszatérését Izraelbe. Számukra a minél szélesebb körű palesztin önrendelkezés fontosabb, mint annak az államnak a biztonsága, amelyben élnek. E viszony kölcsönös. Arafat nemcsak az autonómiában, a még izraeli fennhatóság alatt és a külföldön élő palesztino-

kat képviseli, hanem az izraelieket is. Cserébe az arab pártok a Kneszetben szorgalmazzák, hogy Izrael minden kérdésben teljesítse a palesztinok követeléseit. Az arab pártok (köztük a kommunista Hadas néhány zsidó tagja) szorgalmazzák Izraelnek mint zsidó államnak a megszűnését. Legyen az ország demokratikus, többkultúrájú, minden polgárának világi állama. Szemükben egy zsidó államnak nincs joga az önálló létezésre, miközben a palesztinok számára önálló arab államot követelnek. Eszerint az araboknak a meglévő huszonnégy független állam mellé még egy huszonötödik is jár, a zsidóknak viszont nem jár egy sem. Ahogy a *Palesztin Charta* mondja: a zsidóság vallás és nem nemzet.

A palesztinizáció folyamata mellett másik meghatározó tényező az izraeli arab népesség körében történő gyors iszlamizálódás. Gombamódra szaporodnak az új mecsetek, a fundamentalista mozgalom által létesített óvodák, könyvtárak, iskolák és egészségügyi intézmények. Az iszlám fundamentalisták célja, hogy Izraelben iszlám állam alakuljon. A déli, mérsékeltébb ág még elfogadja Izrael létezését mint gyakorlati tény, képviselőket küld a Kneszetbe és céljait demokratikus úton, a jogrendszer keretei között akarja megvalósítani. Vezetőik az 1980-as évek elején terrorista tevékenységet is folytattak. Börtönbüntetésükből azután szabadulhattak, hogy ígéretet tettek: céljaikért ezután csak politikai eszközökkel harcolnak. Ma azt tanítják, hogy az iszlám szent háború, a Dzsihad ideje még nem jött el.

Az északi radikális szárny Izrael létezését még de facto sem fogadja el, így nem is hajlandó részt venni a parlamenti választásokon. Az önkormányzati választásokon viszont indulnak, hogy falvaikat maguk irányíthassák. *Baka el-Garbija* vagy *Umm el-Fahm* falu egy-egy valóságos iszlám állam Izraelen belül. Az élet a mecsetek köré szerveződik, tilos az alkoholfogyasztás, az iskolák (az Izrael államtól kapott anyagi támogatást igénybe véve) a zsidók és Izrael elleni gyűlöletre nevelik a tanulókat. Umm el-Fahmban iszlám főiskola működik. Ott tanult és szerezte oklevelét *Masad* falu imámja is, aki nemrég egy merényletkísérlésben vesztette életét. (Egy autóbussza akart bombát elhelyezni, de az korábban robbant fel, mert rosszul időzi-

tették.) A mecsetekben gyakori vendégek a Hamasz szónokai, akik a gyűlölet nyelvén szólnak a hívekhez.

A palesztin öntudat és az iszlám öntudat erősödése két egymást gerjesztő folyamat. A legutóbbi merényletek arra készítettek a politikai vezetést, hogy korlátozó intézkedéseket léptessenek életbe. A rendőrség és a biztonsági szolgálat azt javasolta, hogy lépjenek fel az állam, valamint a zsidó vallás és nép elleni uszítással szemben. Vonják vissza a gyűlöletre uszító szónokok engedélyét. Cenzúrázzák újságjaikat, és korlátozzák vezetőik mozgásszabadságát. Azt is szorgalmazzák, hogy számolják fel az engedély nélkül működő Umm el-Fahm-i vallási főiskolát. Az oktatási minisztérium készítsen kötelező nemzeti alaptantervet, amely egyes arab iskolákban felváltaná a gyűlöletre nevelést. Javasolták, hogy szüntessék be az engedély nélküli építkezéseket, amelyek nyomán óriási méretűre duz-

zadtak a falvak. Mindezekből azonban csak néhány intézkedést valósított meg a **Barak**-kormány. **Slo mo ben-Ami** belbiztonsági miniszter nyilatkozata szerint az izraeli arabság nem vonható felelősségre néhány ember felelőtlen magatartása miatt. A korlátozások többségét elvetették, mert a Munkapártnak, ha a következő választási ciklusban is meg akarja őrizni hatalmát, szüksége lesz az arab lakosok szavazataira.

Az állam megalakulásakor az arabság az összlakosság 20 százalékát adta. Ezt az arányt máig megőrizte, a milliós nagyságrendű zsidó alija ellenére. Ez azt jelenti, hogy a népességnövekedés az arab szektorban többszöröse a zsidóénak. Ha a zsidó alija csökken vagy véget ér, az izraeli palesztin népesség nagyarányú növekedése hosszabb távon az ország zsidó mivoltát is megkérdőjelezheti.

Bányai László
(Jeruzsálem)

JIGAL AMIR KIÁTKOZÁSA Ötvennégy izraeli ortodox rabbi kiközösítette **Jigal Amirt**, **Jichak Rabin** egykori izraeli miniszterelnök gyilkosát. A döntés, mely a merénylet négyéves évfordulóját előzte meg, megtiltotta a zsidóknak azt, hogy a gyilkost látogassák a börtönben, hogy beszéljenek vele, vagy hogy írjanak neki. A nyilatkozat így fogalmaz: „*sokkolt és megdöbbenett minket az, hogy gyalázatos tettét, a szörnyű gyilkosságot úgy próbálja előadni, mintha azt a Tóra nevében és Izrael népének és földjének az érdekében követte volna el.*”

Mint ismeretes, pere során Amir a sajnálat legkisebb jelét sem mutatta, mondván, hogy tettét a halachával igazolni tudja. Az érdekes az, hogy a moszoni akciót egy az Izrael által 1967-ben megszállt Területeken lévő település, *Har Adar* rabbija, **Naftali Rothenberg** kezdeményezte, aki leszögezte: remélte, hogy ennél több rabbi fog csatlakozni hozzá. Az ortodox-nacionalista telepések és rabbijaik a legélesebben ellenezték Jichak Rabin békeerőfeszítéseit és tüntetéseiken, felvonulásaikon náci jelvényekkel, illetve fején arab kendővel ábrázolták a zsidó állam meggyilkolt vezetőjét. E jelenség az izraeli politika radikalizálódásának egyik oka volt.

Az aláírók a vallásos cionizmus majdnem összes áramlatát képviselték. Szefárdok és askenáziak egyaránt szignálták a dokumentumot, amely arra utal, hogy a mozgalomban öntisztulási folyamat kezdődött el. **Binjamin Lau**, Izrael askenázi főrabbijának, **Jisrael Méir Launak** az unokaöccse szintén aláírta a dokumentumot.

A kiátkozás – mely nem tudni, hogy halachikusan mennyire érvényes – addig marad érvényben, amíg Amir, aki maga is ortodox, meg nem bánja bűnét.

NEM KÓSER ESKÜVŐ Az izraeli Beer Seva város vallási tanácsa azzal fenyegetett meg egy helyi házasságkötő termet, hogy megvonja tőle a vallási engedélyt, ha reformrabbi által elvégzett esküvői szertartást engedélyez falai között. Miután a házasulandó pár perrel fenyegetőzött, a vallási tanács is visszavonta fenyegetését, és az esküvő rendben lezajlott. Majd a pár Ciprusra utazott, hogy polgári házasságot kössön, mivel a reform- és a konzervatív rabbik által kötött házasságokat a zsidó állam törvényei nem ismerik el.

A távközlés privatizálása

Izrael új távközlési minisztere, **Benjamin Ben-Eliezer** és más vezető tisztviselők kijelentették, hogy az állam egy éven belül eladja a *Bezek* telefonvállalatban meglévő 54 százalékos tulajdonát és ezzel végleg kilép a távközlési ágazatból. Izraelben már tíz éve tervezik ezt a lépést, de az eddigi erőfeszítések nem jártak sikerrel.

Míg az ország életének első negyven éve az állami tulajdon és irányítás jegyében telt el, az utóbbi évtizedben egyre inkább a Nyugat felé orientálódásnak lehettünk tanúi. De az állam még mindig nagyon sok területen jelen van, és ezért a *Bezek* (héberül: villám) magánkézbe adása valódi mérőöldkönek számítana.

Az 1980-as évek végén már megvoltak a tervek a privatizációra, de a távközlési és a pénzügyminisztérium képtelen volt meggyezni az árról. A magánosítás első lépéseit végül csak 1991 májusában tették meg, amikor a *Bezek* megjelent a Tel Aviv-i tőzsdén, akkor még csak a részvények

13,8 százalékával. Ennek túlnyomó részét 1995-ben a *Cable & Wireless* brit cég vásárolta fel.

A C&W izraeli igazgatója, **Anthony Reich** szerint a felvásárlás jó fogásnak bizonyult. 1995-ben a részvények ára nyomott volt, a piac pedig igen ígéretesnek látszott. „Az izraeliek rengeteget telefonálnak és nyitottak az új technológiák irányában. Izraelnek szerencséje van a *Bezekkel*” – mondta Reich úr. A cég digitális rendszert hozott létre, amely igen jó minőségű vonalat biztosít. Szinte minden évben új szolgáltatásokat vezetnek be. Egy állami monopóliumtól ennél több nemigen várható el.

1995-ben az interurbán hívások területén felszabadították a piacot. 1997 júliusában két nemzetközi konzorcium, a *Barak* és a *Golden Lines* is betört az izraeli piacra, és ezzel a *Bezek* monopóliuma – legalábbis a nemzetközi hívások területén – megtört. A fokozódó verseny az izraeli fogyasztók nagy örömeire sikeresen letörte a nemzetközi hívások dí-

ját. Ugyanakkor – miközben az egyes minisztériumok egymással vitatkoztak azon, hogy miként történjen a távközlési óriás magánosítása – a helyi beszélgetések továbbra is drágák maradtak.

Hozzáértők szerint nem a tulajdonosváltás a lényeg, hanem a verseny. Régen egy izraeli, ha külföldi barátjával beszélgetett, azt mondta neki: „*Hívj vissza!*” és gyorsan letette a kagylót. De ma a hívás olyan olcsó, hogy a hívott izraeli fél mondja: „*Tedd le, visszahívlak.*”

A kérdés most az, hogy ha sikerül a magánosítás, vajon csökken-e a helyi beszélgetések díja? A távközlési óriások magánosítása több országban (pl. Németország, Anglia) is sikeresen lezajlott és mindegyik cégre jótékony hatással volt. A hatékonyság nőtt, a díjak csökkentek. A fogyasztók is jól jártak, míg az állam hatalmas privatizációs bevételhez jutott.

A tervek szerint a *Bezek*-részvények 54 százalékára írnak ki versenytárgyalást. A várható pályázók között minden bizonnyal ott lesznek a nagy távközlési multik. Az állam végül a *Bezek* részvényeinek 10 százalékát kívánja megtartani – ez a hadsereg követelése, amelynek egyes biztonsági rendszereit a *Bezek* üzemelteti.

R. A.

IZRAELIEK AZ ARAB BOJKOTT MELLETT Egy szélsőséges baloldali izraeli csoport, a *Gus Salom*, az arabokhoz hasonlóan azt követeli, hogy a nagy nyugati cégek (*Benetton*, *Burger King*, *Disney* stb.) ne fektessenek be tőkét az Izrael által 1967-ben megszállt területek zsidó településein. A *Gus Salom* az *Amerikai Muszlimok Jeruzsálemért* elnevezésű csoport bojkottfelhívása után (a *Burger King* Maale Adumimban akart éttermet nyitni), a kvékerekkel, egyes zsidó feminista csoportokkal, és az Arab Ligával együtt tiltakozott a *Burger King*nek a területen történő esetleges beruházásai ellen. Radikalizmusuk abban is megnyilvánul, hogy a jeruzsálemi PFSZ-ház előtt tüntetve követelték Jeruzsálemnek mint Palesztina fővárosának kikiáltását.

A *Gus Salom* a korábbi kánaánista mozgalomból nőtt ki. A csoport szellemi atyja **Uri Avneri** izraeli újságíró, aki korábban – mint kánaánista – követelte a térség népeinek összefogását és azt, hogy az izraeli zsidók – akik a kánaánisták szerint „közel-keleti nép” – szakítsanak meg minden kapcsolatot a diaszpóra zsidóságával. A mozgalmat elvei az arab-zsidó megbékélés irányába hajtották, és Avneri volt az, aki Bejrút izraeli megtámadásakor találkozott az akkor még hivatalosan terroristának számító PFSZ-főnökkel, **Jasszer Arafattal**.

A *Gus Salom* csoport, amely a mozgalom szellemi örököse, pár évvel ezelőtt közzétette a területeken gyártott termékek listáját, és arra szólította fel a fogyasztókat, hogy kerüljék azon termékek fogyasztását, melyek az „erkölcstelen megszállás”-sal hozhatók összefüggésbe. Egyes szakértők úgy vélik, hogy az Európai Unió használta a *Gus Salom* listáját akkor, amikor kísérletet tett arra, hogy a kedvezményezett izraeli el-

vámolásban részesülő áruk listájáról megkülönböztesse azokat a termékeket, melyek a területeken készültek.

A csoport egyébként még az izraeli baloldalt is megosztja, akik szerint nem kellene mindent kitergetni a világ elé. **Mossi Raz**, a *Salom Ahsav* (Békét Most) mozgalom főtitkára szerint részt vesznek a *Gus Salom* demonstrációin, de a területen készült áruk bojkottját és a katonai szolgálat megtagadását elutasítják.

Az 5-700 aktív taggal és több ezer szimpatizánssal rendelkező mozgalom a cionizmust és történelmét is úgy látja, hogy az egyet jelentett „a palesztin népnek küldött hadüzenettel” és Izrael első háborúja az arabokkal (1948) tulajdonképpen „etnikai tisztogatással ért fel”. A csoport **Theodor Herzl** álmait sem tartja követendőnek, és egyik vezetője kifejtette, hogy ha száz évvel korábban élt volna, megpróbálta volna meggyőzni, hogy „más megoldást” válasszon, bár „*jobunk a létezésre itt nem jobban kifogásolható, mint az Egyesült Államoké azon a földön, melyet az indiánoktól vettek el.*”

Az izraeli baloldal egyes csoportjainak radikalizmusa az egyetemi oktatásba is beszivárgott, hiszen a revizionista történészek ugyanezeket a nézeteket vallják. A *Gus Salom* és a hozzá hasonló csoportok létezése arra is rávilágít, hogy mi történik akkor, ha a zsidó tradícióból áthagyományozott és szekularizált, abszolút érvényű erkölcsi tanítást éppen Izraelre és a zsidóságra alkalmazzák. Abszolút és morális – és éppen a baloldal által képviselt – önkritikus nézetek destabilizálhatják a nem éppen abszolút és morális világban létező zsidó politikai közösség ingatag világát, hiszen Izrael ellenfelei nem éppen ezen mércék alapján mérik saját cselekedeteiket.

SZÁSZNÉ SCHEER IBOLYA

Chanukagyertyák a konyhaablakban

Minden rendes zsidó családban, így nálunk is, a szoba ablakában szokta apám a chanukiát elhelyezni, és ott gyújtotta meg a lángot is. Ilyenkor a család már otthon volt, és az ünnepi fények ragyogása mellett énekeltük el a Moauzcurt.

Mégis, a sok évtized alatt, apám háromszor a konyhaablakban gyújtotta meg a szent lángot. Ennek a három esetnek története van, mely most is élénken él még bennem. Elmesélem.

1.

Szüleimnek vegyeskereskedése volt a Wesselényi utca 23.-ban. Gyümölcsöt, zöldséget és kóser baromfit árultak. A közeli Nagydíófa utca 12.-ben laktunk. Ez egy nagy proliház volt. Hátul nagy udvar, sok apró kis lakás, sok gyerek. Az emeleten volt a mi lakásunk, tágas szobákkal és komforttal. Ide közel volt a templom, az iskola, no meg a bolt.

Apám hajnali három-négykor kelt fel, és ment ki a csepeli nagyvásártelepre, beszerezni a zöldséget és gyümölcsöt a bolt részére. Egy augusztusi napon egy hordár teherszállításra való triciklit ajánlott apámnak, nagyon kedvező áron. Apa meg is vette tőle. Így sokkal könnyebben, gyorsabban és fuvardíj nélkül került az áru a vevőkhöz. Ez az eset az 1935-ös évben történt. Ha nem volt tanítás, gyakran elkísértem őt Csepelre. Szerettem nézni a színes, nagy forgatagot, beszippantani a sok gyümölcs és zöldség illatát. Nem bántam az éjszakai felkelést sem. Élveztem a vásárcsarnok sokféle arcát, ültem a triciklin, és vigyáztam a már megvett árura, míg apám vásárolt a standokon. Hét órára már a bolthoz is értünk, a friss, üde áruhalmazzal, melynek tetején én csücsültem, apa meg pedálozott. Segítettem új, friss kirakatot csinálni, majd apa kézen fogott, hazaballagtunk, és anyu árulhatta a friss árut.

A finom, bőséges reggelit a nővérem elkészítette, míg apám a reggeli imához mosdott, és elővette a táleszt és a tfilint. Utána megreggeliztünk. Én játszani mentem az udvarra, ő pedig visszament a boltba segíteni anyámnak. Nagyon későn, este nyolc után értek haza. Ez így ment egész héten. A sábesz igazi pihenés volt a szüleimnek. Nagyon kis haszonnal dolgoztak, sokat.

Egy alkalommal éppen raktuk le a tricikliről az árut, odajött egy ember, aki azt mondta apának, hogy ez a tricikli az övé, és tőle lopta el az apám.

– Ezt én nem loptam! – mondta apa. – Egy hordártól vettem.

Megmondta a hordár számát, ami a sapkáján volt. Így apám csak orgazdaságért jelentette fel a pasas. A triciklit bűnjelként lefoglalták. Négy hónapra rá meg is tartották a tárgyalást, amely chanuka nyolcadik napjára esett. Kértem, vigyen el magával, mert roppant kíváncsi voltam, milyen egy ilyen tárgyalás. Sohasem felejttem el, pedig hatvan éve történt. Mindenre emlékszem, nagyon is jól. A tárgyalás során a hordár bevallotta, hogy

ő lopta el a bringát, és hogy apám vette meg tőle. A bíró apámot kérdezte:

– Mondja, Scheer úr! Nem gondolta, hogy azért ilyen olcsó a tricikli, mert lopott?

Az én drága, naiv, becsületes apám így válaszolt:

– De tisztelt bíró úr! Ezt én fényes nappal vettem!

Erre kitört a nevetés. Apa nagyon szégyellte magát. Ő azt hitte, hogy a fekete ügyek csak sötétben követhetők el. Száz pengő büntetést kapott, és elkobozták a triciklit is, ami nagyon fájt apámnak. Nagy pénz volt száz pengő!

Már sötétedett, amikor visszaértünk az üzletbe a tárgyalásról. Se pénz, se posztó. Nagyon rossz volt a hangulat. Szégyellte magát, hogy akaratlanul ilyen csúnya pörbe került, ő, a talpig becsületes, mélyen vallásos zsidó. Most így menjen haza meggyújtani a szent gyertyákat?

Búsan, lehajtott fejjel baktattunk hazafelé. Amikor pár hónappal ezelőtt ide költöztünk, apám nem vette észre, hogy a két szoba négy ablaka pont az utca túloldalán üzemelő bordélyházra néz, a lakásunk alatt lévő kocsmá pedig a ledér hölgyek törzshelye volt éppen. Ahogy búsan baktattunk hazafelé, trágár és igen egyértelmű szavakkal molesztálták az én vallásos apámot. Nem válaszolt a trágár szavakra, futva tette meg az utat, maga után húzva engem a kapunkig. A lépcsőházban majd szét pattant az undortól. És ő most így, ilyen lelkiállapotban ünnepelje a chanukát! Úgy érezte, meg van szentségtelenítve. Egy csúnya per, az örömlányok vegzálása sok volt egy napra. Vacsorázni sem tudott. Pedig anyám chremzlit sütött az ünnepi asztalra és édes sütitőket.

Végül egy óra múlva, a család körében kicsit megnyugodva, bement a szobába előkészíteni a mécses. Berakta a nyolc színes gyertyát, majd a kilencedik szolgálgyertyát is. Már éppen be akarta hívni a családot, amikor meghallotta a kocsmából kiáramló zsvaját. Fogta a menórát, kihozta a tágas konyhába, és betette a konyhaablakba, ami az udvarra nézett. Nem akarta, hogy a szent lángokat megszentégtelenítse a kéjhölgyek részeg nevetése. A chanukagyertyák végül a konyhaablakból világították meg az éjszakát. Innen számyalt a dal. Itt énekeltük el a Moauzcurt. Szomorú chanuka volt. Sokan azt hitték, Scheeréknél nem gyújtottak ünnepi gyertyákat, mert a szoba sötét maradt. Tavasszal el is költöztünk innen a Wesselényi utca 11.-be, a Síp utca sarkára. Apa új triciklit vett, de ezt már számlára, a Velvárttól, a biciklikirálytól vette.

2.

A második történet a felszabadulás után, 1945-ben, az első, háború utáni chanuka története. Már mind a hárman hazajöttünk a lágerekből. Auschwitz, Bergen-Belsen, Ravensbrück sem tudott kifogni a három Scheer lányon. Bizony nagy kitartás, keménység kellett hozzá, és hit! Izgatottan vártak bennünket.

Tudták, hogy élünk, üzentünk. Mi viszont nem tudtuk, mi vár ránk Pesten. Én jöttem meg elsőnek. A Dob utcai lakáshoz mentem, és nem találtam senkit. Sirtam. Odajött egy asszony.

– Ugye te a Scheer lány vagy?

– Igen. Szüleim?

– Élnek. Nagypád vendéglője is megvan. Élnek!

Rohantam végig a Kazinczy utcán. A Wesselényi sarkán állt a Weisz Mendel kóser vendéglő. Nagyszüleim vendéglője. Megéreztem. Pont apám karjába futottam.

– Apa! Hol lakunk?

Apám elmesélte. Ők a nagyszülőkkel a gettóban vészelték át a pusztítást, az akkor 13 éves Éli öcsémmel. Éva és Edit nővérem még távol voltak, de hazafele jövet a lágerből. Szóval, élünk. De hol lakunk? Egy jó barátom egy elhagyott négyszobás házat szerzett még márciusban a tisztviselőtelepen (azt se tudom, hol van). Szüleim beköltöztek, hogy mire mi hazajövünk, legyen, ahol új életet kezdhünk. Anyám az elhagyott kertet beültette mindenféle zöldséggel és virágokkal. Így várta haza a lányait a lágerből.

Apámnak nagyon nehéz volt, mert a templom messze volt tőlünk. Mi a Rezső témél, majdnem a Simon utcánál, a Hédervári utca 23.-ban laktunk (egy volt nyilas képviselő lakásában), az imaház pedig a Teleki témél volt legközelebb s a vágoda és a mikve is. Oda gyalogolt be péntek este, szombat reggel az apám az imádsághoz.

– Ez nem egy ortodox zsidónak való lakás – mondta gyakran. De a lányoknak volt rendes lakhelyük. Így amikor szeptemberben és októberben mind a négyen férjhez mentünk, volt muszós fiúkhoz, volt hol laktunk. Ilyen nagy áldozatot hozott értünk a két szülő.

És jött decemberben a chanuka, ahol végre együtt volt az egész család. Már tizenegyen voltunk. Miklós, Karcsi, Jenő és Pista is a családuk volt már. Apa, anya és öcsém. Ez bizony tizenegy fő! Apám próbált Pesten chanuka gyertyát szerezni. 44 darab kellett volna, de még karácsonyfára való sem volt. Úgy gondolta, hogy olajmécsest talán tud beszerezni, de azt sem kapott sehol.

Ekkor elmentem a sarki fűszereshez, Barta úrhoz, aki valutáért bármit beszerezett. Kértem, szerezzen nekem gyertyákat.

– Hát valamit tudnék csinálni. A plébános úrnak szereztem 20 darab áldozati gyertyát karácsonyra. A szülőfalumból maradt a háború elől. Jó lesz?

– Hát persze!

Kihozott a raktárból két darab egy méter hosszú, vastag, igazi templomi gyertyát. Persze nem mondtam meg neki, hogy mire kell, de öt dollárt adtam érte. Hazamentem a zsákmánnyal. Kikerestem a himzőfonalat. A gyertyákat felmelegítettem egy fazékban, és mártogatással elkészítettem a 44 darab chanuka gyertyát. Temperafestékekkel színesre pingáltam. Sokat dolgoztam vele. Így vártam haza apát az üzletből, amit férjemmel, Jenővel vezetett a Wesselényi 13.-ban.

Tél volt, hamar esteledett. Vacsora után elővettem a kész gyertyáimat, és odaadtam.

– Apa, nézd, mégis lesz gyertyagyújtás. Én csináltam ezeket.

Nagyon nem is kérdezett, hogyan került elő a gyertya. Természetes volt neki. Ha Isten akarja, meg is adja. Apa elővette a szépen megtisztított menórát. Belerakta a gyertyákat. Nem nagyon tetszett neki, de hát csak ez volt. A szobába be sem ment, egyenesen odavitte a menórát a kertre néző konyhaablakba. Összehívta a családot, és meggyújtotta a lángot. Elénekeltek a Moauzcurt. Az első közös ünnepen, ahol apa megáldott ben-

Hanukka-gyertyatartó Koblenzből, 1790

nünket, és hálát adott az Istennek a megmenekülésért. Úgy zengett a dal a tizenegy ember ajkán, hogy könnyes lett a szemünk. Az áhítat után megkérdeztem őt, hogy miért nem a szobában gyújtotta meg a gyertyákat. Azt felelte: „Mert ez egy idegen kőmők. Nem a mi világunk. Az Isten a konyhában is látta a fényt, hallotta az imát és a dalt. Másra nem tartozik.”

Hamarosan be is költöztek a Síp utca sarkára. Ott a szobában is meg lehetett gyújtani a lángot. 1950-ben szüleim és kilencvenéves nagyszüleim kivándoroltak Izraelbe.

3.

A hamadik történet 1970-ben, már Izraelben esett meg. A szüleim, ahogy már említettem, 1950-ben érkeztek az országba. Nagypám 90, nagyanyám 86 évesen alijázott, a nagybátyám már barátságos otthonnal várta a két öregét. Anyám 53, apám 58 évesen kezdett új életet. Volt erejük felépíteni egy új „pámszét”. 1970-ben tudtam először meglátogatni őket. Apám 78, anyám 73 éves volt ekkor. Már felépítették Tiberiásban lévő házukat. Éli, az öcsém megnősült már, a hetedik gyerekkel és feleségével lakta az általa épített, négyszobás lakást Tiberiás kertvárosában, fenn a hegyen. Apám a piacon árult tojást és baromfit. Szépen megéltek belőle. Anyámnak ott volt a hét unoka. Éli és felesége, Raimonde tanári fizetésükből tartották el a hét gyereket. Anyámnak volt elég dolga a hét kis szabrival.

Három hétre jöttem, húsz éve nem láttam a szüleimet. A hatnapos háború után nem kaphattam útlevelet Izraelbe. Volt egy lehetőség. A vállalatom kiküldött Athénba, s a főnökömnök megmondta, hogy onnan pótútlevelel (a svájci követség útján) elmegyek Izraelbe. Görögországból az Air Olimpic repülővel utaztam el, vissza ugyanígy. Onnan Maléval Pestre. Más nem tudta a vállalatnál, hova is megyek. Nem is tudták meg soha.

Amikor a ludi repülőterre megérkeztem, már várt rám a két drága, öreg szülőm. Úgy meghatódtam, hogy eleredt az orrom vére. Azt hitték, elvázom. Zsebkendővel az orromon csókoltam össze őket. Éjjel értünk Tiberiásba, ami fényárban úszott. A tó fénylett a hegyről nézve. A gyerekek még fent voltak. Kiosztottam az ajándékot az öt lánynak és a két fiúnak.

Egy hét, és itt a chanuka! A kislányok készültek a bálba. Kértek, varjak nekik szép új ruhát az anyagból, amit hoztam. Meg

is vartam az öt kis ruhát. Büszkén mutogatták, milyen szépek a „doda” Ibolya által vart ruhákban.

Apám esténként leült a könyvei mellé, és talmudot tanult.

– Gyere, Szorele! – szolt a zsidó nevemen hozzám. – Mutasd, tudsz-e még olvasni héberül? Ismered még a betűket? – Elém tette a „perek”-et, és én olvastam neki. „Rabon Gamliel hühojó ajmer” olvastam a szöveget. Apám szeme könnyes lett.

– Látod, Ruhele – mondta anyámnak –, ez a lány még nem felejtette el az írást, amire tanítottam.

És eljött a chanuka napja. Apám elővette a sziderlit, és elkezdett imádkozni. Leültem vele szemben, és ostoba szemtelenségemben megzavartam áhítatában.

– Mondd, apa! – szoltam. – Te mit szólnál ahhoz, ha jönne egy ember és elmondaná neked naponta háromszor: „Scheer úr, maga egy jó, egy tisztességes, egy igaz és becsületes ember. Örülök, hogy megismertem.” Mit gondolsz, miért hízeleg neked naponta?

– Hát mert akar tőlem valamit.

– És te nem ezt csinálod az Istennel? Háromszor naponta? Te mit akarsz tőle? Egy jobb helyet a mennyben? Vagy egy jobb életem itt a Földön?

– Az nem úgy van, lányom – nézett rám szép őszinte, kék szemével. – Az Istent imádni kell. Ez nekem jó érzés, elbeszélgetek vele ilyenkor. Az Isten kérés nélkül is ad az embereknek, amit csak tud, és sokat tud. Mindent. Jót és rosszat egyaránt. Kinek-kinek érdeme szerint. De szereti, ha szólnak hozzá, ha nem felejtik el, ha az imádsággal dicsőítik – jegyezte meg mosolyogva, bölcsen, szelíden.

– Apa – kezdtem megint az évődést. – Hát te azt hiszed, hogy az Isten tudja, hogy itt fent Tibériáson van egy öreg zsidó, aki háromszor egy nap híven fohászkodik hozzá, és imádja? Azt hiszed, hogy az Istennek van annyi antennája, hogy minden imát meg tud hallgatni?

– Jaj de hülye vagy, lányom! – és sajnálkozva nézett rám. – Te nem tudod, hogy vannak direkt külön imahallgató angyalok? – De ekkor már nagyon mérges volt tudatlanságom miatt.

– Jól van, apa – csitítottam. – Csak imádkozz ezután is. De-hogy akarom én elvenni a te hitedet.

– Nem is tudnád – mondta apám, és imádkozott tovább, szépen, csendesesen, áhítattal.

Bár nekem is ilyen erős hitem lenne, mint neki. Nagyon elszégyelltem magam.

Apám az imádság után készülődött a mécses előkészítéséhez. Nagyon szép gyertyái voltak. Hát pont ott, Izraelben ne lenne?

Évek óta nem vettem részt ilyen bensőséges, felszabadult chanukaünnepen, mint akkor. Apám elhelyezte a gyertyákat a menórában, és kirakta a konyhaablakba, mert ez nézett az utcára. Igen, a konyhaablakba...

Meggyújtotta a gyertyákat. Fényük ellátszott egészen a Hermon-hegy havas csúcsáig. A Tibériás-tó vize visszaverte a sok ezer gyertya fényét. Csak úgy zengett a dal a srácok ajkán.

Nem, nem azért, mert délután felmérgettem okoskodással. Nem. Hanem hogy az egész nép lássa a dicsőség lángjait. Mert nagy csoda történt ott. Nagyon nagy csoda. Izrael lét-rejött.

Ez az én három chanukaestém különös története. Talán ti is szívesen hallgattátok 89 évesen elhunyt apám történeteit. Apám és anyám sírját ott fújja a szél a tibériási temető dombjain. Vágyaik megvalósultak. A szent földben pihennek. Tavasszal, ha Isten segít, rakok egy követ sírjaikra, Schraga és Rahel Scheer sírjára. Úgy legyen.

RÖHRIG GÉZA

sáchrisz

megtartom a törvényt

akár egy gyereket

hajnali ötkor

teherbe esek

rám ereszkedik

egy lángtollú angyal

érlel kérlel hogy máskülönben szívem

akár egy sárgaülepű megvénhedt dinnye

a gondoktól egyszercsak el is elrepedne

s ahogy így állok

lassan előkunkorog előkopárkodik

mint ágyúcsőbe szőtt hálóján a pók

néz egy kis falni- és köztöznivalót

a reggeli imát befutja a remény

igen ébredés után

mikor magamtól mástól

alig különbözöm

s csak tébolygok a félbama

évszázados csöndben

várom hívom a lángtollú angyalt

hogy a szavamba öltöztem

sírmécsesest gyűjtök

s lánghússal égő száraz csontjaimra

áldozatot emelnek e kőbőlvert imák

a má jákár a má tovu az ásré a jistábách

és a benntüli hang e halk lármabontó

mint békabelet a vágató lópatkó

azért magával visz egy kicsit belőlem

ébredés után

mikor a balatoni horgász már kifelé evez

ám a kelő nap kéke még nem vált vörössé

a falakon serkenő fény berestáját

hétágú korbáccsa fonja majd a hajnal

négyszemközt ez örök e mai virradattal

feldallamlík-dagálylik gyomromból a hiány

a lét szalmaözvegy ősi szövege

a nyelv röpülő imaszőnyege

s ahogy átszel a csönd a szó egyenlítőjén

sorra csapnak föl ama régi-új bűnök

egy vak élet céltáblája ilyenkor a hangom

az utolsó emberré megyek lassan össze

mígnem az elsővé koronázódom
velem imád a könyvespolc is Téged
a hamutartó az ágy alatt
apám szeme egy cakkosszélű fotón
még épp eléri a vezérgunarát

ó boldog a bűn
melyet Te bocsájtasz meg
boldog a szenny
melyet Te oldasz le majd
szarvamnál fogva
emelj föl a jobbra
hisz eltömült e kagyló
mert megkövült e hang

résrepezstő! sebhegesztő!
ragadj meg engem
önts át e szép földön
hajts át e szép egen
s én saját fülembé zúgom tetteid
üdvöm két csavartöblű kagylója
kiköt egy színes bach-koralltelepen
mint itatóspapírosra a medúza
szócsontok se maradnak ekkora csend után

ó elég volt már e meglátjuk-életből
e denevérgyümölcsű betegecske fákból
mint kenyérbe szúrt gyertya
éji forrás mellett
úgy várlak én mátkám
úgy várlak te vándor

ó de kell e homokozó e sívó sivatagban!
kulcslyuk a jelenbe számomra a sáchrisz
magasba tör a máskor
zsebbe gyökérezett kéz

ébredés után ébredést álmodva
egy üres asztalfő olajfalombja
az előre elfeledt múlt rettenete
a gőg a dac hangyahordta hegye
a felismerés
hogyan hinni mily egyszerű dolog
semmi csinadratta
csak megakadunk mint noé szeme
a hét pár gonoszon
mikor a bárkát bezárta

ó ha tudnám hogy kell
nem érezni Téged
azonnal elmenekülnék Előled

ó ha tudnám hogy kell
nem érteni Téged
azonnal elmenekülnék Előled
ó ha tudnám hogy kell
nem vágyódni Utánad
úgy eliszkolnék csak árnyékomat lássad
ó ha tudnám hogy kell
nem lázadni Ellened
én azonnyomban hátat fordítanék Neked
ám amíg tudásom óceánra havaz
a szabadság csak akkor nem kényszer ha az

s ahogy rengek előre-hátra
egy toll a lábam elé hull
kalapot intek a vendég után
mint a gólyáknak a parasztok régen
az esti vizontlátásra
kiáltom serényen
mert szemem pucér orsójára
Ő reményt gombolyít
s az én dioptriámnál
kevés démonibb
mert az igazság nem vigasz
az igazság az Isten hozománya
Ő szórt szét engem e hajnali szobába
csigaházkörmeimből újabb ujjakat
Őfelé küld elveszettségem
ébredés után
hogyan lássék e lusta ébredésen
imaszját kötök
testem hatalmas tiszta hűs lepelbe vonom
a csillagokról gyűjt rá szívem egy zsoltára
s míg dagad e vékony derű vitorlája
az életlen halál megkéri a magját

egy toll a lábam elé hull
ideje van már az időnek
egy mohás harang tompán megkondul
reggeli hét óra lett orvul
mint az ikrásodó méz
egyre sárgábbak a fények
most félni hagyja magát
de csak azoknak kik élnek
kik nem restek dicsémi Őt hangos cimbalommal
kikben eltengeredik a kifejt juhok békéje
s úgy csivogják el önmaguk felett
e szömyű de áldásos ítéletet
mint a sirályok az elsüllyedt atlantisz tomyára

báruch seámár véhájá háolám
báruch hu hozsánna hozsánna

A Rebbe mint fikció

Amikor Röhrig Géza elkezdte írni képzel haszid történeteit, majd ezekből kötetet állított össze, minden bizonnyal **Martin Buber** etalonnak számító életművéből, a néhány éve megjelent *Haszid történetek*ből indult ki. Bár magyarul is léteznek más felfogásban megírt történetek, nálunk és világszerte Buber vállalkozása tette ismertté a haszidok világát. *A Rebbe tollatépett papagája* – *képzelt haszid történetek* címmel megjelent Röhrig-mű ismertetésekor én sem indulhatok ki másból, hiszen a szerző maga vállalta a stílusbeli és formai hasonlóságot a nagy előd művével. Rögtön az elején azonban egy jelentős különbségre kell felhívunk a figyelmet. Röhrig Géza *képzelt* történeteket ír, míg Buber különböző formában fennmaradt, eredeti jiddis és héber nyelvű feljegyzések és kiadványok alapján teremtett irodalmi-filozófiai műfajt. Röhrig tehát az alcímmel utal vállalkozása fikciós jellegére, amelynek, bárhol is szerezte tudását, nincs köze dokumentumokhoz. Ezzel felmenti a recenziót is, hogy akár csak utána is nézzünk, létező személy volt-e főhőse, a grujavici Rebbe, sőt egyáltalán létezett-e a történelmi Lengyelország területén olyan falu, hogy Grujavic.

Röhrignek – költő, író lévén – a fikció a kedvenc terepe. Ezt bizonyította *hamvasztókönyv* című kötetével is, ahol holocaustélményeket (re?)produkál megdöbbentő hitelességgel. A holocaust mint abszolút élmény lenyűgöző, ám relatív irodalommal lett műve nyomán. Szokatlan dolognak érezzük ezt, hiszen az irodalom, a maga közvetlen eszközeivel a legközelebb áll a vallomáshoz. **Celan** vagy **Pilinszky** nem mások élményeit írta meg.

Röhrig azt próbálta bizonyítani, hogy az irodalomban lehetséges az (a mimézis), ami például a képzőművészetben nem: a deportált gyerekeknek a lágerben készített festményeit ma senki nem készítheti el újra; azok a művek a lágerélet dokumentumai és másodsorban műalkotások, ilyeneket egy mai fiatal semmilyen minőségben nem tud (re)produkálni. Ugyanigy az eredeti filmfelvételek legfeljebb csak beépíthetők egy mai dokumentum- vagy játékfilmbe, az eredmény azonban alkotás, fikció lesz, amelyet kénytelenek vagyunk bizonyos színészek, világosítók, statiszták és

események leírásai, illetőleg példázatok. És ha nem létezik a személyiség? Ha nem létezett Grujavic, nem létezett a Grujavici? Mi van akkor? Ha nincs mit reprodukálni? Röhrig Géza válasza: reprodukálni kell. Nem lesz igazi – mű lesz. Miféle mű? Egy mai, huszadik századi rebbe életútját követjük végig a lengyel faluban töltött gyermekkortól kezdve, a kiválasztódás, a tanulás, a vezetővé válás, a háború, a deportálások, a kivándorlás stációin át a bevégezettségig. A Grujavici – ebben jó az ábrázolás – olyan, mint a többi rebbe: különbözik a többitől. Egyénisége van, amit nemcsak hívei tisztelnek, hanem az SS is respektál – mi olvasók pedig elhisszük őt. A történeteit, példázatait és főleg a nyelvet. Amit Röhrig teremtett meg neki. Hitelességén múlik az egész mű. A könyv egészét tekintve jó hangot használ a szerző, megtartja a buberi formát és hasonló távolságot tart hősétől. Éppen ezért kevés hibát vét: se nem ájtatos, se nem okoskodó. Bölcs-e? A szerző bölcs-e, vagy elhiteti-e, hogy a Rebbéje?

Ha azt mondom, alig-alig vesszük észre, hogy a történetekben Röhrig Géza, nem pedig a Grujavici beszél, talán a legnagyobb dicsőretet mondtam a könyvről. Ha ráadásul vannak meghatározó történetei, mélyértelmű mondatai és szép példázatai, alig valami hiányzik ahhoz, hogy olvasóként a haszid világban érezzük magunkat.

Szükség is van erre, mert a gyanútlan és járatlan olvasó hajlamos azt hinni, hogy a haszidizmus kizárólag történelmi jelenség, s mint ilyen, mindenestől a múlthoz tartozik. Okkal, hiszen a több mint kétszáz éves mozgalom fénykora régen elmúlt, a hanyatlás és deformálódás számos stációját ismerjük. Mindez túlnyomóan 18–19. századi történelem, amely konkrét lengyel, orosz, ukrán, román, magyar helyszínhez – többnyire falusi vagy kisvárosi helyszínhez – kötődik és bevonta az idő patinája. A haszidizmus vézskorszak utáni reneszánszáról ezzel szemben kevesen tudnak: ez új, városi történelem, amelynek irodalma, művészete most alakul ki.

A buberi haszidizmus ismerőjének éppen ezért szokatlan, ha a történetek a mai, városi kultúra közegében játszódnak, mai nyelven szólnak. El kell azonban fogadnia. Ha humoros epizódokat olvas, akár mosolyoghat is, mint amikor a rebbe jutalmul hatvanas villanykörtét ajándékoz egyik hívének, amelynek értéke felér egy Nobel-díjjal is. Meghökken

Röhrig Géza

A Rebbe tollatépett papagája

(Röhrig Géza: *A Rebbe tollatépett papagája*,
Múlt és Jövő Könyvkiadó, 1999,
228 oldal, 1300 Ft)

a rendező művének tekinteni. Film esetében ezt természetesen tekintjük, tudjuk, hogy a játékfilm csak „mű” lehet, „igazi” nem. Ezt a gyárilag beépített távolságot kell most tudomásul vennünk és megszoknunk az irodalomban: reprodukálhatók a haszid történetek is, ha produkálunk hozzá egy rebbét.

De vajon valóban reprodukálható-e? Hiszen a haszidok történetei valójában a rebbe, a cáddik egyszeri, megismételhetetlen, sajátos személyiségére épülő

azonban a történetek élvezetében elmerült olvasó, ha Röhrig olyan szavakat és fordulatokat ad hősei szájába, mint *sztori, analízis, cirka, bolsi, komcsi, „a szabadságnak nincs alternatívája”, „a gonosz nincs azon a szinten”*. Nem gyakoriak ezek a stilisztikailag indokolatlan szóválasztások, éppen ezért nem is rontják el örömeinket, amely a szép és tanulságul szolgáló történetekből táplálkozik. Azt írja a hitről: arra kérdésre, hogyan éri magát apja elgázosításának napján: *„Nem jobban, mint holnap.” A vigaszról: „A te apád énekhangja hallatszott ki a legtovább.”* Arról, akiben higgyünk: *„Képzeld el, hogy egyszer csak mindenki megvakul a világon, egy tízéves kislány kivételével, aki viszont néma. Őneki higgyél!”* (Kinek higgyünk) *„Ími az ír, aki nem pontosan azt mondja élelőszóban, amit mondani akart. Az igazán nagy mesterek ezért sohasem írtak? Negyvenéves koromig azt bántam meg, amit mondtam, azóta meg azt, ahogyan.”* (A mondat). Az éppen halálba távozó arcán „félíg kész mosoly” jelenik meg, **Nietzschei, kaffkai**, vagy Kafka barátjára, **Jiri Langerre** jellemző a Gád című történet hősének képzete az őt kétfelől felfaló két kígyóról, vagy egy másik történetben (A csendről) a szájába férkőző kígyóról. (Röhrig egyébként Jiri Langer cseh költőnek dedikálta könyvét, aki a belzi rabbi hatására haszid életet élt, maga is írt haszid történeteket, könyvet jelentetett meg a kabbala erotikájáról, majd a második világháborúban a Szentföld felé menekülve pusztult el.)

Buber történetéhez hasonlít az adakozásról szóló (Az áldozatról), de az a mód is buberi, ahogy a modern kor jelenségeire is a hagyományban találja meg a választ (King Kong). Az ellentmondás mint válasz szintén jellegzetes eleme a történeteknek. *„Aki most nem veszíti el a hitét, az nem tudja a törvényt sem betartani? Ma az hisz, aki nem hisz.”* (A hit) A mesterekről című történetben maga Martin Buber ül (miért ne?) a Grujavici asztalánál, hiszen *„minél inkább tanítvány valaki, annál inkább mester”*. És persze még igazabb a fordítottja is: minél inkább mester valaki, annál inkább tanítvány.

Röhrig Géza talán negyvenéves lehet. (32 – a szerk.) Szerencsés kor. Maga döntheti el, hogy azt bánja meg, amit ír, vagy azt, ahogyan. Egy biztos: semmi esetre sem kell szégyellnie A Rebbe tolerálatlan papagája című kötetét.

Rác Péter

CSEPELI GYÖRGY

Párhuzamosok találkozása

(Gondolatok Forgács Péter filmjeiről: Örvény, Privát szocializmus)

Végtelen hosszúságúra nyúlt középiskolai matematikaórákon verték a fejünkbe, hogy az euklideszi rendszerben a párhuzamosok sosem találkoznak. Arra is emlékszem, de gondolom, így van ezzel a humánórák sok más szakbarbár művelője, hogy a tér más reprezentációiban a párhuzamosok igenis találkoznak. **Garai László** írt egyszer egy érdekes dolgozatot, melyben feltárta e nem euklideszi eretnység történeti és szociológiai gyökereit. Garai szerint ugyanis nem véletlen, hogy éppen Kelet-Európa végein jutott **Bolyai** és **Lobacsevszkij** egymástól függetlenül arra a gondolatra, hogy a semmiből nemcsak egy világ teremthető. Az Elbán, Lajtán innen túl közel a semmi.

Számos történeti szociológiai munka, de rengeteg művészi alkotás is szól arról, hogy mit is jelent a kelet-európai alternatíva a világ sokáig egyetlen érvényesnek tartott változatához képest. Határvidék lévén, Kelet-Európában a határok jelentése mosódik el leginkább. Nem tudni, hol kezdődik az élet, hol végződik az álom, mi az igaz, mi a hamis, merre van az előre, merre a hátra, és sorolhatnám a határdilemmákat végestelen végig. A határ keresése életveszélyes vállalkozás, de abba is belehalhat bárki, ha nem keresi a határt, ha csak reflektálatlanul éli az életét.

Forgács Péter filmjeinek különös erejét az adja, hogy a kelet-európai élet reflektálatlan, nyers tényeit anélkül hozza reflexiók kényszerbe, hogy bármit is hozzájuk tenne, vagy bármit is elvenne belőlük. A módszer nincs előzmény nélkül.

A Szombat és a Magyar Filmintézet Zsidó sorok magyar filmen című konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett változata. A szimpózium anyaga terveink szerint önálló kötetben is megjelenik.

A Magyarországon magas színvonalon művelt irodalmi szociográfia mindig is ezen a technikán alapult. Forgács azonban filmet készít, és ráadásul anyagát nem maga állítja elő, hanem beéri azzal, amit talál. A *Privát történelem* sorozat első számú leleménye maga a talált anyag. Amatőrfilmeket használ föl, amelyeket készítők kizárólag a maguk mulattatására, társas idejük ízesítésére vettek föl.

Nomális esetekben a privát élet sosem találkozik a rendszer életével. A két szint párhuzamosan halad. Akit csak a privát szint érdekel, azt voyeurként bélyegzi meg a pszichiátria. A manapság széltevében-hosszában művelt home video műfaja a kereskedelmi televíziók műsor kínálatának kedvenc csemegéje, különösen, ha olyan jelenetek láthatók, amikor a nagybácsit rajtakapják, amint egy kacsával ízél, a mit sem sejtő vendégek cipőjét lepisili a család üdvöskéje az asztal alatt, vagy éppen kábítószertúladagolás miatt öngyilkosságot követ el a szomszéd fia. A leselkedő kamera által készített felvételek, ha adásba is kerülnek, megőrzik a privát élet elszigeteltségét a társadalomtól. Ezek a felvételek ha többletjelentésre egyáltalán szert tesznek, az nem több, mint az emberi feltételben egyébként benne rejlő perverz nyomorúság jelzése. A tömegessé tárgult privát azonban megmarad annak, ami mindig is volt. Nem lesz belőle közügy.

Miért van az, hogy a *Privát történelem* egyes epizódjai eleve többek, mint amik voltak?

A válasz során rá kell mutatnunk, hogy Forgács két feltétel meglétével kalkulált igen helyesen. Az egyik feltétel a készítők és modelljeik sorsa, melyről az amatőr filmek készülésének pillanatában ők semmit sem tudhattak. Illetve amit tudtak, az a később történet fényében teljességgel

érvénytelennek bizonyult. A másik feltétel, hogy közismertté váljanak a filmek érintetteinek életét befolyásoló, korántsem magán természetű események, amelyek az elkészítés és a nyilvános bemutatás között eltelt időben bekövetkeztek. Forgács filmjei kikényszerítik e két feltétel találkozását, s ezáltal páratlan esztétikai és etikai hatás születik. A párhuzamosok találkozhatnak. A magánszféra és a közszféra egymásba tűnik. A legártatlabb, legbájosabb jelenet is demeszti hatást vált ki, ha tudjuk, hogy a lakás, melyben a születésnap vacsora zajlik, pár év múlva lakók nélkül marad – netán maga a lakás is teljesen elpusztul. A filmen látható naiv szereplő ugyanazt látja, mint hatvan év múlva a film nézője, de az utóbbi mégis mást lát. Ami az egyiknek a saját élet visszahozhatatlan, örömteli pillanata, az a másiknak a végzet üzenete.

Forgács filmjei a párhuzamosok találkozásáról szólnak, de csak azok számára, akik maguk is e találkozások termékei. Nem tudok elképzelni más égtájon született nézőt, aki e filmeket megérthetné. Kelet-európai néző nélkül e filmek nincsenek, még ha fizikai valójukban vetíthetők és láthatók is. Nem Forgács tehet arról, hogy e filmek esztétikai jelentései képtelenek a kelet-európai pragmatika által konstituált jelentések fölébe kerülni. Aki olyan világban él, ahol a párhuzamosok nem találkoznak, annak e filmek olyanok, mint nekünk a nő drámák. E fil-

Privát szocializmus

mek arról szólnak, hogy ahol a párhuzamosok is találkozni képesek, ott minden megtörténhet. Ráadásul mindig a leendő történelem az igazik, sosem azok, amelyek éppen vannak. Még azt sem zárhatjuk ki, hogy a *Privát történelemben* feltűnő mit sem sejtő arcok talán nagyon is tisztában voltak azzal, hogy mi várhat rájuk. Tudták, amit mi, később születettek is tudunk. Csak éppen jobbnak látták, ha úgy tesznek, hogy nem tudják. Ez esetben az elfojtás képeit látjuk.

A *Privát történelem* tizedik és tizenegyedik része a Pető család magán-filmarchívumának anyagaira épül. Ízig-vérig polgári

család. Magyarországon azonban nincs ízig-vérig polgári család. Ahhoz polgári társadalomnak is kellett volna lennie. Polgárok mégis voltak. Már akkor is csak voltak, amikor még javában éltek. A Pető család ízig-vérig magyar család. Szegeden élnek, a Tisza-parton koróznak, a nagy magyar Alföldön vadásznak, szórakoznak. Magyarországon azonban nincs ízig-vérig magyar család. Ahhoz tudni kellett volna, hol vannak Magyarország határai. Szeged ép-pügy lehetne román vagy szerb város, mint ahogyan 1920-ban egyik pillanatról a másikra román város lett a Szegedtől pár kilométerre fekvő, korábban magyar Nagyváradból, és szerb város lett a szomszédos Szabadkából. Petőék még javában éltek és filmeztek, amikor 1940-ben, illetve 1941-ben mindkét város újra magyar lett, hogy néhány év múlva, 1945-ben, amikor a családot már megtizedelte az államilag inspirált emberirtás, e városokból újra román és szerb város legyen. Magyarország határai 1938 és 1941 között háromszor változtak. És most, 1999-ben, a magyar Országgyűlésben képviselve van olyan párt, amelynek megint a határok megváltoztatásán jár az esze. Semmi biztosíték sincs arra, hogy a Szegeden most készülő home videók látványa hatvan év után nem lesz-e ugyanolyan demesztő, mint azok a filmek, amelyek a Pető családról készültek anno 1939.

Végére hagytam, hogy a Pető család ízig-vérig zsidó család. De van-e Magyarországon ízig-vérig zsidó család? Forgács filmjei semmi kétséget sem hagynak afelől, hogy ilyenek nincsenek. Ahhoz nem kellett volna végbemennie Magyarországon a zsidóság asszimilációjának. Ugyanakkor a filmek azt mondják, hogy Magyar-

országban nagyon is vannak zsidó családok, és a Pető család egy ezek közül. Az *Örvény* című tizedik rész arról szól, hogy a Pető család hogyan vált zsidóvá anélkül, hogy a családtagok ennek érdekében bámit is tettek volna. Az akkori magyar Országgyűlés 1938-tól szorgosan gyártotta a zsidókat gyártó törvényeket. Az évek múltával a család egyáltalán nem lett más, mint ami mindig is volt, mégis egyre másabb lett, mert a törvények kiagyaltói és végrehajtói egyre másabbnak látták őket, és ennek megfelelően egyre inkább megkülönböztették őket a többi magyar állampolgártól. A film egyik párhuzamosa a család változatlan életét mutatja, egészen a döntő historiai pontig, amikor is tovább már nem volt fenntartható a fikció. A film másik párhuzamosa a magyar társadalom filmhíradók által megjelenített életét mutatja, mely szintén fikción alapult, mígnem 1944-ben bekövetkezett a német megszállás, ami után már nem volt fenntartható a fikció.

A családot széttepte a holocaust. A párhuzamosok a megsemmisítő táborban találkoztak. A sok megrázó mozzanat közül elég, ha ebben a beszámolóban az újszülött Pető kisfiú tragikus halálára utalunk. Miféle rendszer, miféle ideológia az, melynek legfőbb ellenségei csecsemők?

A tizenegyedik rész folytatja, amiről az előzmények ismeretében azt hihetnénk, hogy fokozhatatlan. A filmezés nem állt le. Bármilyen hihetetlen is, a megmaradt Pető család újakezdi az életét Szegeden. Ez megint egy olyan mozzanat, mely nyugati szemmel nézve érthetetlen. Annál is inkább, mert újakezdődik a jövő által megmérgezett jelen játéka. Csak éppen a rendszer új, és az ideológia új. A tizenegyedik rész címe *Privát szocializmus*. Petőékre új nemezis vár. Megmaradt egzisztenciájukból kiforgatja őket a proletár állam. Bűnük most az, hogy polgárok.

Az *Örvény* tragédiája néhány év alatt kibontakozott. A *Privát szocializmus* ezzel szemben jóval nagyobb időtávot fog át. A tónus látszólag kevésbé drámai. A család Budapestre költözik, és a családfő új állást talál. Hol másutt, mint a Fővárosi Operettszínházban, ahol évtizedeken át, szinte megszakítás nélkül hegedül a szórakozni vágyó dolgozó nép nagyobb öröme. Pető művész is volt, de leginkább ember. Tovább készíti amatőr filmjeit, melyek láttán, aki a szocializmus alatt élt Magyarországon, éppen úgy nosztalgia érezhet, mint ahogyan az 1945 előtt készült jelenetek láttán a nosztalgia hullámai önthetik el az egykori tanúkat, áldo-

zatokat, elkövetőket, legyenek azok munkaszolgálatosok, leventék, csendőrök, katonatisztek vagy szépasszonyok, cselédnők, úrfiúk. A meglévő gyermek mellé új gyermek születik.

Látszólag a tizenegyedik rész az egyszerűbb. Végül is a szocializmus építése 1957, de különösen 1963 után nélkülözötte a nagy, látványos, sorsfordító eseményeket. A két párhuzamos mintha eltávolodott volna egymástól. Gyarapodik a család, minden évben egy kicsit több jut nekik, éppen úgy, mint az országnak. Ha a polgárokat sikerült is eltüntetni a színről, annál több lett a kispolgár. Ez a békés, eseménytelen rész azonban izgalmasabb és érdekesebb, mint az előző, ahol mindkét párhuzamos síkon évente, félévente nagy események történtek.

A szereplők ugyanis nem emlékeznek. Mintha meg sem történt volna velük mindaz, amiről az *Örvény* szólt. Még javá-

tósan sugall valamit, aminek ott kellene lennie, de még sincs ott, jöllehet nincs egyetlen mozzanata sem a családi életnek, amelyben ne bújna meg. A létrejövő sejtelmes utalásrendszer érzelmileg rettetően erős feszültséget eredményez, melyet csak a múlt megismerése, a magántörténetbe egykor betolakodott történelem újramegtalálása oldhat. A Pető családdal foglalkozó második Forgács-film érdeme, hogy ezt a rendkívül finom, kívülálló számára teljességgel hozzáférhetetlen mechanizmust képes megmutatni és megértetni.

A két film között ezáltal jön létre eltérhetetlen egység, mely a kelet-európai lét titka, ahol a párhuzamosok újra meg újra találkoznak kénytelenek. Nem kérdés, hogy a többszörösen megkínzott zsidó identitás kézenfekvő kulcsot adhat a titok megfejtésének.

A Pető család privát története azonban

Örvény

ban tartott az államszocializmus, amikor **Erős Ferenc** munkatársaival együtt tudományos módszerekkel utánaeredt annak az egyáltalán nem magától értetődő jelenségnek, hogy hová lett a magyar társadalom történelmi emlékezete, s azon belül mi történt a meggyötört, szétzilált, elfojtásra ítélt zsidó identitással. A kutatás eredményeként került be a szociálpszichológiai szakirodalomba a *negatív identitás* kifejezés, mellyel Erős a tabu tárgyává nyilvánított identitáskategóriák paradox továbbélésére utalt. Ez esetben úgy van jelen a mindennapi kommunikációban az identitást meghatározó kategória, hogy nincs jelen. A hiány azonban hatha-

mutatis mutandis minden magyar család számára ismerős kell legyen. A kérdés csak az, hogy mit kezdjünk azzal a különös tudással, melynek birtokában a Forgács-filmeket érthetjük? Hihetjük-e azt, hogy az égtáj, ahol élünk, többé nem ad inspirációs forrást a Bolyai- és Lobacsevskij-féle intellektuelek számára? Normális lesz-e, ami másutt normális? Ez esetben a mi gyermekeink már nem fogják érteni a *Privát történelem* filmjeit, illetve nem úgy fogják érteni, ahogyan mi értjük azokat. A határok megszilárdulnak, a kétértelműségek leegyszerűsödnek, Krüdy és Freud álomfejtései feledésbe merülnek. Van azonban egy másik lehetőség is, melyre ebben az írásban már céloztam. Ez esetben minden kezdődik elölről. Annál is inkább, mert itt nem tudni, hogy hol a kezdet és hol a vég.

A dunai exodus

A háború után öreg zsidó hittantanárom azt mondta „Tanuld meg fiam, hogy kell az utasnak viselkednie. Az értelmes utasnak van miből adnia a többieknek, tud a gyerekekről, öregekről, gyámoltalanokról gondoskodni, mindig arról, aki mellé szegődik. Az utas legyen nagylelkű, de egyszersmind tartózkodó is. Ne versengjen a helybeliekkel zajos vigadalmakban. Bánjon szelíden a szolgálójával, és ajándékozza meg vendéglátóit, de tartsa keze ügyében a fejszét. (...) Szívélyes és óvatos a többiekkel, belül szilárd és igazságkereső, és mindig észben tartja, hogy neki az út az otthona.”

Konrád György:
A láthatatlan hang

Forgács Péter filmrendező alkotása képes lábjegyzet a történelmi könyvek 1939 és 1940 közötti időszakát feldolgozó fejezeteihez. A *dunai exodus* szereplői olyan felvidéki zsidók és besszarábiai németek, akiknek az életét – a történelem egy örült pillanatában – ugyanannak az 1896-ban épült sétahajójának, az Erzsébet királynénak a kapitánya, **dr. Andrásovics Nándor** mentette meg. A szenvedélyes amatőrfilmes hajóskapitány felvételein a szlovák állam államfőjének kinevezett **Tiso** páter kományzása alatt működő **Hlinka**-gárda atrocitásai és a szlovák kormány árjásítási programja elől menekülni kényszerült pozsonyi hitközség 608 tagjának, valamint az 1940 június 29-én megkötött **Hitler-Sztálin** paktum értelmében szovjet megszállás alá került besszarábiai falvak – a szovjetek bosszújától féltő – német ajkú lakosságának menekülését, evakuálását kísérhetjük végig.

A rendezőnek intézmények archívumaiból és hagyatékokból előkerült hivatalos és amatőrfilmes családi felvételekből összeálló „privát történelmébe” szervesen illeszkedő, egymást kiegészítő két rövidfilm (*A zsidó exodus* – *A német exodus*) szereplői azonosak: a fajvédő szűkeklőség, a bosszú és az erőszakos etnikai homogenizálás elől menekülő, kiszolgáltatott helyzetbe került, elesett emberek. A néma kinematográfia gyakran homályos, elmosódott és életlen képkoc-

káin olyan zárt közösségek tagjai kelnek útra, amelyek azelőtt falujuk határát sem lépték át. A vagyonuktól, állásuktól, megművelt földjeiktől, állataiktól megfosztott szereplők között a szemünk előtt szűnik meg minden társadalmi, vallási és vagyoni különbség. A hajdan volt kereskedők, parasztok, tanárok, orvosok helyett magukat szégyenlősen – vagy éppen zavarokban valamilyen vicces pózban – mutató elgyötört, bizonytalan és várakozásban kimerült *emberek* néznek a kamera lencséjébe. Elálló fülű gyerekek, imádkozó, gyér szakállú fiatalok, krumpli-

pucolás közben kendőjük alól laposakat pillantgató asszonyok, tanuló, ugrókötelező, alvó, tisztálkodó, vagy éppen gyufaszálakban kártyázó férfiak.

Forgács – szakítva a hagyományos dokumentumfilmek kanonizált filmnyelvével – a kapitány gyakran véletlenszerű, felszabdalt és töredékes felvételeinek, esetleges beállításainak, egymáshoz (valószínűleg) nem kapcsolódó képsorainak egymás mögé illesztésével alakítja ki a film időben lineárisan felépülő történetét. Azt a történetet, amely – túlmutatva a kifosztott (többségükben munkatáborokból kiváltott) zsidók és a földjeikről elmenekülő németek exodusán – az egész emberiség kozmikus misztériumjátékának ősexodus-történetévé válik. A harány és mozgalmalmas képsorok, a nagy mennyiségű verbális, illetve vizuális információ, a megkomponált mozgóképes tablók és katartikus nagyjelenetek teljes hiánya, a lelassított mozgások kifinomult játéka, a fakó és puha fényben megmegjelenő, majd eltűnő szereplők ismétlődő cselekvés-sorozatai, a (megvilágítás hiányában) kizárólag nappali fénynél készített felvételek, a várakozás bizonytalan napjait tagoló éjszakai képsorok teljes hiánya, a vállaltan és szándékosan belasult képeket aláfestő, a folyó lassú sodrásának és a gőzhajó reménytelen küszködésének monoton ritmusára komponált zene lüktetése, az egyes filmkockák kiemérése mind-mind ezt az időtlenséget, örök „aktualitást” fejezik ki.

Következetes és elfogulatlan dokumentumfilmjével Forgács Péter nem akar az adott korról kialakult vitában állást foglalni, prédikálni, vagy erkölcsi parabolát állítani elénk. Mindössze szakít a hétköznapi diskurzusban gyakran tetten érhető leegyszerűsített történelemszemlélettel, és – kikerülve a hagyományos zsidó-német szembeállítás – filmjének középpontjába az infemálisan megváltozott világpolitikai helyzetben boldogulni akaró hétköznapi ember életét, a minden nyelven egyet jelentő szenvedést, az egzisztenciális kilátástalanság megélését, az emberi élnivágást és az ember elpusztíthatatlan életerejét állítja. Mindezt azonban nem *Az élet szép* „nosztalgizáló” stílusával, hanem a csak rá jellemző gyönyörű és plasztikus filmnyelven beszéli el.

Forgács Péter kimondja, amit a Holocaust-diskurzus kapcsán ma csak kevesen mondanak ki: a szenvedésben és nélkülözésben nincs különbség ember és ember között.

Mezei Márk